tarih VE toplum

1500 TL. (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / MAYIS 1988

BÜTÜN YÖNLERİYLE DEMOKRAT PARTİ
66 YIL ÖNCEKİ 1 MAYIS BİLDİRİSİ
ATATÜRK'ÜN TÜRKİYE'DE YAYIMLANMAMIŞ KONUŞMASI

İletişim Yayınları / 53

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
66 Yıl Önceye Ait Bir 1 Mayıs Bildirisi
6

KARAGÖZ'DEN
7

DP Belgeleri
8

SİNA AKŞİN
Demokrat Parti'nin Kurulması
13

ŞEREF BAKŞIK
Demokrasi, DP ve İnönü
16

BİR BELGE
18

KORKMAZ ALEMDAR
Demokrat Parti ve Basın
19

CEM ÇAKMAK
1950'li Seçimler ve Demokrat Parti
24

FAHRİ ARAL
Hayrettin Erkmen'le DP Üzerine
30

KORKUT BORATAV
DP Döneminde Ekonomi
36

HALİL BERKTAY
DP Tarihine Bakışlar
38

CEVDET KUDRET
Mütareke Dönemi Sansürü
42

ÖMER DÜRRÜ TESAL
Azınlıkların Mübadelesi
46

HÜSEYİN KAZIM KADRİ
Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları III
53

ATATÜRK SAYFASI
57

TELEVİZYAT

ADNAN GİZ
"Kuruluş" Dizisi Üzerine

NECDET SAKAOĞLU
Düşsel "Kuruluş"umuzun Düş Vak'asına Dair
58

KİTABİYAT

MURAT BELGE
Aşina Bir Yüzün İlginç Macerası

CEM EROĞUL
Demokrat Parti Nasıl Kapattırıldı?

CEMİL KOÇAK
Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü
64

KİTAP DAĞARCIĞI
72

KAPAK: *Afiş, Selçuk Milâr, 70 x 100 cm.*

tarih.toplum **MAYIS 1988 • CİLT 9 • SAYI 53**

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Nihat Tuna

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Fatih M.Öztan
Kubilây Yıldırım

Satış Müdürü
Şeref Gün

Reklam ve Halkla İlişkiler
Nevgün Birsin

Reklam İçin Telefon
512 17 32

Ofset Hazırlık
Perka A.Ş.

Renk Ayrımı: Ebru Grafik

Baskı: Ayhan Matbaacılık

Genel Dağıtım:
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
34400 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4 06640
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

857. Sokak İzmiroğlu İşhanı
No 306 35250 Konak-İzmir
Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 18.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 37 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 60 $/yıl • Avustralya: 67 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 1500 TL.

Eleştiri üzerine bir kaç söz ve 'Bir Açıklama'

DEĞERLİ dostum Turgut Kut dergimizin 52'nci sayısında 'Bir Açıklama' adı altında 51'inci sayıdaki 'Bir Düzeltme ve bir Özür' adlı bir Ek yazımı eleştirmede.

Önce yazar açısından 'eleştiri' üzerine bir iki söz söylemek istiyorum: Bir yazarı çok kez 'dizgi yanlışları' zor duruma düşürür (örneğin bak. TvT, no. 52, s. 4: Düzeltme) çünkü eninde sonunda eleştirilen kişi yine yazarın kendisi. Ayrıca yazarı üzen, kendi kabahatı olan ve haklı eleştirilere neden olan 'dalgınlık' yanlışlarıdır, isterseniz onlara 'sürç-i kalem'de diyebilirsiniz. Örneğin araştırmalarım ve Ek yazımın da konusu olan 'Misailidis' ismi yerine dalgınlıkla 'Meletios' yazmışım. Olacak iş değil, amma bir kere oldu! Sonra bir sözcüğün arkasında -açıklama yapmadan- parantez içinde bir soru işareti koymak acaib eleştiri usulü vardır. Okuyucu orada bir şeyler olduğunu anlar, amma nedir, ufak bir 'dalgınlık' yanlışlığı yahut gerçekten fahiş bir hata mı, bunu nereden bilecek? Bu yüzden bu 'soru işareti' usulü kullanmam ve eğer yazılarımın birinde kullandıysam hata işlemişimdir. Dostum Turgut Kut ise bu 'soru işareti' usulünü seviyor anlaşılan: '*Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* adlı gazetelerinin Meletios (?) ölüm haberini ertesi günü (?) yani 25 C. Evvel 1307/ 17 Ocak 1890 (?) verdikleri halde...' sözleri 'Bir düzeltme ve özür' adıyla Ek yazısından-soru işaretleri ekleyerek- alınmıştır. İşte buradaki 'Meletios' sorunundan bir kaç satır önce söz etmiştim. İkinci soru işaretini 'ertesi günü' sözcüklerinden sonra görüyoruz. Yaptığım hatayı-ne diyeyimhâlâ anlıyamadım. 25. C. Evvel 1307 tarihli *Sabah* gazetesi Evangelinos Misailidis'in ölüm haberini verirken şunları da yazıyor: '... Evangelinos Misailidis efendi evvelki gece... terk-i hayat etmiştir (S. 23, orta sütun). Üçüncü soru işareti gerçekten önemli bir sorun ile ilgilidir. Ek yazımda E. Misailidis'in ölüm tarihi olarak 1890 yılını gösterdim, Turgut Kut'un ise 1889 yılını verdiğini yazdım ve herhalde birimizden birinin tarihi yanlış hesaplamış olduğunu ekledim. Sayın Turgut Kut Açıklama'sında 'bilindiği gibi (gerçekten bilindiği gibi) bu dönemin gazeteleri çoğu zaman hicri, rumi ve efrendi (miladi) tarihleri birlikte verirler, hataya düştükleri de olur.' (Takvim sorunları Hıristiyanlıkta da vardı. Örneğin Ortodoks Kilisesi'nin Gregoryen takvimini o yıllarda kabullenmemiş olması keyfiyeti o Ek yazımı yazmağa sebep olmuştu.) Turgut Kut aynı yazıda: 'Oysa ben ne tarih hesapladım (fakat aşağıdaki listeye bakınız) ne de düzeltmeye giriştim' diyor. Dostum Turgut Kut'un Evangelinos Misailidis Efendi adlı ilginç araştırmasında (Tv.T., sayı: 48) Evangelinos Misailidis'in ölümü ile ilgili tarihler şunlardır:

S.23, orta sütun: '*Sabah* gazetesinin (25 C.Evvel 1307 - 5 K.Sani 1305 / 17 Ocak 1889 tarih ve 140 nolu) sayısı...'

S.23, sağ sütun: 'Bir başka gazete *Tercüman-ı Hakikat*'ın aynı tarihli (25 C.Evvel / 1307 - 5 K.Sani / 17 K.Sani / 1889) ve 3483 nolu sayısı...'

'Bir Açıklama'da düzeltilmiş olarak tarih bu şekilde verilmiştir: 25 C.Evvel / 1307 Hicri / 5 K.Sani 1305 Rumi / 17 K.Sani 1889 efrenci

S.24, sol sütun: 'Misailidis efendinin çıkardığı *Anatoli* gazetesinin tam koleksiyonunun nerede olduğunu bilmiyoruz. Ancak *Tercüman* gazetesinin kütüphanesinde bulunan bir cilt içindeki, no. 4143 - 6 C.Ahir 1307, Kanun-i Sani 16 (28 Salı 1890)dan başlayan ve no. 4277 / - 28 C.Evvel (28 Eylül 1890)da biten 100 kadar sayısını inceleyebildik. Yazık ki bu cilt Efendi'nin ölümünden bir hafta sonraki sayılarından başlıyor.

S.24 orta sütun: E.Misailidis'in 'oğulları *Sabah* gazetesine bir teşekkür yazısı göndermişler... *Sabah*, No. 147, 3 C.Ahir 1307 - 22 K.Sani 1305 / 25 Ocak 1890).

S.24 orta sütun: Iordan I. Limnidis tarafından Misailidis hakkında Nevşehir 1914 yıllığında bir yazı yayınlamıştır.

S.25 sol sütun: '(Misailidis).. hastalanmış ve 1890 senesi Ianuvarios (Ocak) 3'üncü günü irtihâl-i dâr-i beka etmiştir.' (Limnidis'in verdiği ölüm tarihi için bkz.: *Tarih ve Toplum,* No. 51'deki Ek yazımda yaptığım açıklamaya.)

Yukarıdaki satırları azçok dikkatli okumuş olanlar verilen bilgilerin çelişkili olduklarını görmüş olacaklardır. Gerçekten Evangelinos Misailidis ya 1889 yahut 1890 yılında ölmüş olmalı. Bu durum karşısında iki yol var: Ya Sayın Turgut Kut'un yaptığı gibi 'tarihleri hesaplamadan ve düzeltmeye girişmeden' kaynakları ilgilerinin önüne sürüp müşküllerin halini okurlara bırakmak -yahut da benim yapmayı yeğlediğim gibi yanlış veya doğru bir karara varmağa çalışmak. Vardığım sonuç şudur: Evangelinos Misailidis 16 Ocak 1890 yılında bu dünyadan ayrılmıştır- bu sonuç da, doğal olarak, eleştirilere açıktır.

ROBERT ANHEGGER/İSTANBUL

Vârid Olmayan Bir İddia

"TARİH VE TOPLUM" dergisinin 1988 Ocak sayısında neşredilen, ve Noradunkyan Ailesi'ne hasredilen yazımıza atfen, sayın Necdet Sakaoğlu'nun, mezkûr mecmuanın Mart sayısının okuyucu mektupları kısmında, *"Kesme, Gasman veya Gasm'dan Türkçeleşmemiştir"* başlıklı bir yazısı dercedildi.

İşbu mektupta, sayın Sakaoğlu, sözü geçen makalemizde, Türkçe Kesme adının, Ermenice şekli olan Gasma'dan ileri geldiğini iddia ettiğimizi ima etmektedir. Halbuki, yazımız dikkatle okunursa, böyle bir iddianın vârid olmadığı meydana çıkacaktır. Sözü geçen makalemizde, ancak, köyün veya kasabanın isminin Ermenice kaynaklarda *"Gasma"* şeklinde yazıldığını kaydetmiştik. Amma, gerek Kesme'nin, gerekse Gasma'nın etimolojisi hususunda hiç birşey söylememiştik.

Esasen, yer isimleri de, şahıs adları

OKUYUCULARA MEKTUP

Şükür kavuşturana! Bir yıllık ayrılığım sırasında, *Tarih ve Toplum*'u yetkin bir biçimde yöneten (ve bu sayfadaki mektubu yazan) Fahri Aral'a ve ona yardımcı olan Danışma Kurulu'ndaki diğer arkadaşlarıma minnet duygularımı öncelikle belirtmek istiyorum. Baştan söyleyeyim ki, dergimiz bu ay da geniş ölçüde benden bağımsız olarak, onlar tarafından hazırlandı. Dolayısıyla, sevabı-vebali benim üstümde değil. Ama, elinizdekinin dolgun bir sayı olduğunu, umarım, sizler de teslim edeceksiniz.

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelişinin 38. yıldönümü dolayısıyla, dergimizin esas ağırlığını bu kere "Demokrat Parti Dosyası" oluşturuyor. Bu dosyanın derleyiciliğini yapan Dr. Cemil Koçak'a çok teşekkür ederim. Ayrıca, yazarlarımıza ve onlarla söyleşi yapanlara da, tabiî. Ama, kapağımızdaki DP'nin ünlü "Yeter, söz milletindir" afişinin yaratıcısı Mimar Selçuk Mimar'a özel bir teşekkür borcum var. Bizim için afişin orijinal bir nüshasını buldu ve gelecek ay, bu afişin hazırlanışı konusunda bize bir yazı vermeyi vaad etti.

Sadun Abi'nin (Aren) aktarmayı sevdiği bir anekdot vardır. 27 Mayıs sonrasında, yaşlı bir köylü ona demiş ki, "Menderes rahmetli, iyi adamdı, hoş adamdı. Memleket için çok çalıştı. Ama bir kusuru oldu. Devlet işlerine karışmayacaktı." Bu sayımızda kırk (34 + 6) sayfa tutan DP Dosyası'nın bu fıkrayla özetlenebileceğini hiç sanmıyorum, fakat aydınlarımız arasındaki, DP'ye genellikle olumsuz yaklaşımların gerisinde, bazan böylesi bir anlayışın yatmakta olduğundan kuşkulanıyorum, doğrusu.

DP Dosyası'nda (bu parti ileri gelenlerinden) Hayrettin Erkmen'le bir söyleşi, (karşı parti açısını temsilen) Şeref Bakşık'ın bir denemesi; Sina Akşin, Korkmaz Alemdar, Cem Çakmak ve Korkut Boratav'ın ilginç ve önemli incelemeleri yer alıyor. Bunlardan sonra gelen, Halil Berktay arkadaşımızın yazısı ise, *Tarih ve Toplum*'da görmeye alışık olmadığınız bir türden: DP deneyinin 1960 sonrasında çeşitli sol açılardan değerlendirilişleri ve bunların değişimi üstünde duruyor. Bu denemede paylaştığımız ve paylaşmadığımız yanlar var. Metodolojik olarak, düne bakışımızın bugüne bakışımızdan ayrılamayacağı noktasında onunla hemfikiriz. Ancak, Berktay'ın bu subjektif yazısında, kendisinin de içinde yer aldığı eski "Maocu" hareketin, çeyrek yüzyıldır oluşan türlü sol akımlarımız arasında öne çıkarılmasını, Doğu Perinçek'in en iyi çağdaş siyasal analizci olarak sunulmasını onaylamıyoruz. Yine de, bu deneme kaliteli bir özeleştiri çabasıdır. Solcu bir aydın, dün ve bugün DP'ye bakarken, hem onu bir yerlere oturtmaya, hem de kendisinin düşünsel serüvenini yakalamaya çalışıyor. Yazık ki, Berktay'ın makalesi tümünü bu sayıda basamayacağımız kadar uzun olmuş. Yazının geri kalanını okumak için Haziran sayımızı beklemeniz gerekecek.

Bu ayın *Tarih ve Toplum*'unda DP Dosyası'ndan başka, çeşitli konularda değerli incelemeler de var. Cevdet Kudret hocamızın "Mütareke Sansürü", Prof. Reşat Tesal'ın merhum babasının yıllar önce hazırladığı "Azınlıkların Mübadelesi" ve İsmail Kara arkadaşımızın sunmaya devam ettiği Ziya Gökalp hakkındaki yazının üçüncü bölümü. Bermutad, yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmeleri de, ilk sayfalarımızda bulabilirsiniz.

Dergimiz, 1 Mayıs Uluslararası İşçi Günü'nü, Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarında, bundan 66 yıl önce Mütareke İstanbulu'nda yasal olarak yayımlanmış bir bildiriyi gün ışığına çıkarmakla selâmlıyor. Aynı yerde, 1923 yılı *Karagöz* sütunlarından aktarılmış bir 1 Mayıs notu da yer almakta. Atatürk Sayfası'nda ise, Atatürk'ün çok önemli bir demecinin Türkiye'de ilk olarak çevirisini sunuyoruz. 1926'da bir Amerikan gazetesinde çıkmış olan bu mülâkatı, arkadaşımız Murat Belge buldu. Gelecek sayılarımızda, kendisinin bu metinle ilgili bir araştırmasını yayımlayacağız.

Kitabiyat'tan önce, bu aya özgü olarak bir kereliğine, bir "Televizyat" bölümü açtık. Burada, geçtiğimiz aylar TRT ekranlarında boy gösteren "Kuruluş" dizisi hakkında Adnan Giz ve Necdet Sakaoğlu'nun kaleme aldıkları iki eleştiri yazısı bulacaksınız. Kitablyat bölümümüzdeki üç yazının ikisi (Murat Belge ve Cem Eroğul'un yazdıkları), DP Dosyası'nın devamı niteliğinde. Cemil Koçak'ın tanıtma yazısı ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili, unutulmuş bir kitapçığı konu alıyor. Ayrıca, bir bidat-ı hasene olan son Kitap Dağarcığı sayfamızda da, Nuri Akbayar arkadaşımızın kimi yeni yerel tarih yayınları üstüne değinmeleri var.

Mayıs ortasında, onbir ayın sultanı Ramazan tamamlanacak ve Şeker Bayramı kutlanacak. Bütün okuyucularımızın daha nice nice bayramlara erişmelerini diliyorum. Gelecek sayıda yeniden buluşmak üzere, saygı ve sevgilerimle.

METE TUNÇAY

---

gibi, herbir dilin fonetik, transkripsiyon ve imlâ kaidelerine göre az çok değişir. Meselâ, Ankara'nın eski adı Engürü, Ermenicede Angürya, Fransızcada Ancyre veya Angora şeklinde yazılmıştır. Fakat hiçbir kimse, Engürü'nün Angürya'dan, veyahut Angürya'nın Engürü'den neşet ettiğini iddia edemez.

Bu vesile ile, bir hususu daha açıklamak istiyoruz. Bazı Ermenice eski ve yeni kaynaklarda, *"Gasma"* isminin *"Gasman"* tarzında yazılmasının sebebi, kanaatımızca, sonundaki *"n"* harfinin bir harf-i tarif olmasıdır. Nitekim, Eğin'in (bugün Kemaliye) Pingyan köyünün adının eski şekli Penga'dır. Bilâhare, Pingan ve daha sonra da Pingyan olmuştur.

Mektubumuzun sonunda, makalemizin sayın Sakaoğlu'nun takdirine mazhar olduğu için memnuniyetimizi beyan ederiz.

KEVORK PAMUKCİYAN/İSTANBUL

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

TELGRAF

Maarif Nezaret-i Celîlesi Tarafından Tebliğ Kılınmıştır:

☐ Maarif Nezareti memurları tarafından derdest edilip mahfuz bulunan kitapların Maarif Dairesi odacıları tarafından sirkat olunduğu [çalındığı] ve bundan dolayı dört odacının tevkif edildiğine dair dünkü *Tarik* gazetesinin bin dört yüz yetmiş yedi numerosunda bir bend görülmüştür. Husus-ı mezkûrdan dolayı müttehim [suçlanan] nezaret odacıları olmayıp mekteb-i idadiyye-i mülkiyye hademeleri olmakla tashih-i keyfiyyet edilmesi siyâkında [ifadesi şeklinde] beyan-ı hâle ibtidar kılındı... (4 Mayıs 1888)

Maarif-i Umumiyye Nezareti

Ermeni Patriği

☐ Ermeni Patriği rütbetlu Harutyan efendi hazretlerinin istifası kabul buyurıılduğu ve müşarünileyhin Paskalya münasebetiyle Pazar günü Kumkapı Kilisesinde icrâ-i âyin ve bâde Patrikhanede züvvârı [ziyaretçileri] kabul eylediği sırada füzûnî-i ömr ü iclâl-i hazret-i Padişahîye ed'iye-i mefrûzasını [Padişahlığın kudretinin ve ömrünün artmasına farz olmuş duâlarını] ifâ eylediği Ermeni gazetelerinde mahkîdir [hikâye edilmiştir]... (10 Mayıs 1888)

"Rum Gazeteleri"

☐ Pazar günü (Rum ve Yunan matbuatı) ünvanıyla yazdığımız bendi (Neologos) ve (Konstantinopolis) gazeteleri tercüme ve nakl etmişlerdir. (Konstantinopolis) gazetesi yalnız bend-i mezkurûn tercümesiyle iktifa ederek (Neologos) ise bazı şeyler yazmıştır.

Bunların hülâsası evvelâ Rum mektepleri ahalî cânibinden tesis olunup Ulahların mektepleri Romanya tarafından gönderilen mebâliğ ile küşâd olunmuş olduğundan ibarettir. Ulah mekteplerinin nereden idare olunduğu bizce mechul ise de Rum mektepleri dahi Yunan lisanının memâlik-i mahrusa-i şâhânede neşr ve ta'mimi vazifesiyle mükellef olup ve Atina'da müteşekkil Silog tarafından idare olunmakta bulunmuş ve binaenaleyh burası hatırdan çıkarılmıştır.

Ma'mafih Silogos'un nerede ne kadar mektep bulundurduğu ve bunları nasıl idare ettiği hakkında olan malûmatı şimdi derce lüzum görmedik ise de... (23 Mayıs 1888)

MUHARRERAT

"Zîrdeki İmza Ile Vârid Olan Mektuptur"

☐ Muteber gazetenizin 6 Nisan 304 tarihli ve (1462) numerolu nüshasının birinci sahifesinin beşinci sütununda Gemlik kazasında Selimiye nâmıyla teşkil olunan karyede iskân edilen muhacirinden Memioğlu Mehmet efendi nâmında birisinin oralarda kesb-i nüfuzı tam ile fukara ahaliyi rencide etmekte ve ötekinin berikinin mera ve sairesine irâs-ı hisar eylemekte [kuşatmakta] bulunduğu inbâ [ihbar] ve mercîinin nazar-ı dikkati rica olunduğu görüldü. Beyan olunan şu muameleye malûmâtını cihetiyle ahalî hakkında kangı taraftan rencîde ve taaddî olunduğunu [zulmedildiğini] Bendeniz bî-garazâne söylemeye vicdanen mecbur oldum. Şöyle ki, Selimiye karyesi yüz elli haneyi istiab eder bir arazi-i vâsia olarak bu arazi hicretimizden mukaddem vekilimiz mumâileyh Mehmet efendi tarafından tedarik olunmuş ise de iskân zımnında gelen muhacirîne taraf-ı hü-

hükûmetten mezkur arazi ber-mucib-i nizam taksim edilmeyerek herkesin reyine bırakılmasından bir takım zî-nüfuz 300-400 dönümden ziyade yer zaptettikleri halde bazı bî-kudret olanlar bir dönüm yere bile mâlik olamadı. Âhiren yani bu geçen kışın şiddetli zamanında dâr ü diyarını [yerini yurdunu] terkle hicret eden yirmi altı hane vatandaş muhacir umumun ittifakıyla karyede hâlî [boş] olan Tuzla mevkiinde iskân edilmiş iken... (1 Mayıs 1888)

MÜTENEVVİA

Batmak Bilmez Savaş Gemisi

"Kabil-i Gark Olmayan Bir Sefine-i Harbiyye"

□ Fransa devleti fenn-i mimarî-i bahride inkılâb-ı azîmi mucib olacak bir sefine-i harbiyye inşâsına mübaşeret edecek imiş. İşbu sefine kabil-i gark ve telef olmayacak imiş. Şöyle ki mezkûr sefine-i cedîdenin üzerinde Hindistan cevizi telleriyle kaplanıp bu teller dahi yapışkan olduğundan mermiyât dokunup sefine delindiği halde delik kendi kendine kaplanır imiş... (14 Mayıs 1888)

İLÂN ve REKLÂMLAR

İştiyak [Özlem]

□ Mehmet Tevfik beyin eseri olup millî bir romandır. Zamanımız ahvaline göre tahayyül edilmiş olan mevzûu esasen feci olmakla beraber gönüle zevk ve inşirah [ferahlık] verecek parçaları çoktur. Tertibinde romancılık sanatı âdâb ve âdât-ı milliyyenin müsaade olunduğu derecede maharetli icra edilmiş olup tarz-ı ifadesi dahi selîs [akıcı] bir eser-i edibânedir. Seksen sahife teşkil eden birinci cüz'ü beş kuruş ile Arakel efendinin kütüphanesinde furuht olunur... (3 Mayıs 1888)

Adam Yetiştirmek

□ Vatanı kaviyyen müdafaaya muktedir adamlar ve sıhhat ve afiyette valideler yetiştirmek lâzımadan olup asrımızda ise bazen fakr-üd-dem [kansızlık] ile çocuklar dünyaya geldiğinden bunların kanlarına kuvvet vererek hastalıktan muhafaza edilmek icabeder.

(Bordo) da eczacı (Mösyö Laşo)'nun tertip ettiği ilâç çocuklara kuvvet vermek üzere erbab-ı ihtiyattan olan ebeveyne şâyân-ı tavsiyedir. Kanın tecedüdüne [yenilenmesine] dair (Mösyö Laşo)'nun müfid [faydalı] bir risalesinin kırk dördüncü tab'ından (Rob Laşo) satan eczahanelerde müşterilere müceddeden takdim olunur... (5 Mayıs 1888)

□ Zıyık nefese [tık nefese, nefes darlığına] mübtelâ olanların ömrü daima bir işkence olur. Bunlar teskin-i nefes için uyuşturucu kâğıt ve toz sigaralar istimal ederek [kullanarak] kendilerini adeta zehirlerler. Zira bu şeylerin istimali ile zıyyık-nefes azıcık teskin olur ise de marizleri birkaç dakika için teskin olunarak muhakkak surette telef olurlar. Zıyyık nefese mübtelâ olanlara beyan olunur ki bu illetin zararsız ve şerîan şifa-bahş olun ilâcı (Bordo) şehrinde eczacı (Last)'ın (Likör dü Letual) nâm mâyi ilâcıdır.

(Bordo)'da (Sent Katrin) sokağında yüz altmış dört numerolu (Mari Laşo) ezcahanesine cevap için posta pulu ile beraber yazıldığı halde işbu ilâcın suret-i istimâl ve muhassenâtına [faydalarına] dair olan malûmat meccanen gönderilecektir.

İstanbul'da Eminönü'nde yetmiş yedi numerolu Küçükyan Eczahanesinde Bağçekapısında on üç numerolu Kasapyan ve... (5 Mayıs 1888)

İLÂN-I RESMÎ

□ Sıhhat-i umumiyyeye derkâr olan mazarratına mebnî Memâlik-i Mahrusa-i Şahaneye ithali taht-ı memnuiyette [yasak altında] bulunan pamuk yağıyla sâir mahlût [karışık] yağlardan tüccar ve esnaf elinde bulunan pamuk yağının ve mahlût-ı sâire yağların elden çıkarılması zımnında sene-i hâliyye-i Haziran gayetine kadar müddet tayin ve tahdid olunmuş ve müddet-i mezkûrenin inkızâsından [sona ermesinden] sonra dahil-i memalik-i şâhanede dükkân ve mağazalarda pamuk yağıyla sâir mahlût yağ bulunur ise onların zabt ve müsaderesi ve bu müddet içinde yolda olup da gelecek olan pamuk yağıyla sâir mahlût yağların dahil-i memâlike ithali sahibi tarafından isteniyor ise... (14 Mayıs 1888)

HARİCİYYE

"Rusya'nın Ahvali"

□ Rusya devleti teb'a-i ecnebiyye aleyhinde neşr olunan kararnâmenin icraatına devam eylemektedir.

Varşova'da şeker fabrikalarında müstahdem dokuz nefer Prusyalı bu kere afv olunmuşlardır. Lehistan'da bir zâtın çiftlik kethüdâsı olan bir Prusyalı dahi afv olunmuş ise de merkumların Rusya'da ikametleri külliyen men' olunmamıştır.

Tabiiyet nizamnâmesini ta'dil etmek üzere teşkil olunan komisyon on sene kadar memâlik-i ecnebiyyede sâkin bulunan Rusyalıların tabiiyet-i asliyyelerinden mahrumiyetlerine karar vermiştir. Bu surette Rusya memurları an-asl Rusyalı oldukları halde sâir mahallerden tard olunan Lehlileri kabul etmeye mecbur bulunmayacaklardır... (2 Mayıs 1888)

"Brezilya"

□ Dünkü gün (Ajans Havas) tarafından neşr olunan iki telgrafnâme hasren (Brezilya)ya dairdir.

(Brezilya) kıtası Cenubî Amerika'da kâin olup hükümdarı olan ikinci (Don Pedro) seyahate meraklı bir zat olduğundan on sene evvel Dersaadet'e dahi gelmiş idi.

Âhiren tashih-i mizac zımnında İtalya'ya vâsıl olduğu malûm olup hükûmetini kerîmesi veliyyet'ül-ahdı (Prenses İzabel)e terk edeceği şâyi olmuş iken bu rivayet tekzib olunmuş idi.

Müşarünileyh altmış sekiz yaşında olmakla soğuk alıp ağırca keyifsiz olduğu telgrafnâmede ihbar olunmuş ise de kendisi memâlikinde terakkî-i medeniyete hayli hizmet ettiğinden iâde-i sıhhat etmesi Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyyesince arzu olunan mevaddandır... (13 Mayıs 1888)

"Harp Şâylaları ve İttifak-ı Düvel"

□ Monitör gazetesine Paris'ten yazılan bir tahrirat-ı mahsusada efkâr-ı umumiyyeyi işgal eden işbu mesele hakkında malûmat-ı atiyye verilmiştir:

(Prens Bismark) Almanya'yı bir cihetten Rusya ve diğer cihetten Fransa muhâcemâtından [saldırılarından] masûn etmek [korumak] üzere Avusturya ve Macaristan ve İtalya devletleriyle akd-i ittifak etmiş ise de Avusturya devleti Tuna'nın aşağıki tarafında ve Balkan şibh-i ceziresinde [yarımadasında] Rusya'nın istilâsından mutazarrır olacağı cihetle Balkan şibh-i ceziresinin muhafaza-i istiklâli zımnında İtalya ile mukavelât-ı mahsusa akd etmiştir.

(Prens Bismark) işbu makaleye dahil ve Bulgaristan meselesine alâkadar olmadığını geçen Şubatta irâd ettiği nutkunda beyan edip ondan beri mes'ele-i mezkûreden dolayı Rusya ile ihtilâftan ictinâb eylemiştir.

İngiltere ise Bulgaristan meselesinde alâkadan fâriğ olmamıştır.

Lord Salisbori Bulgar muhibbi olduğu gibi İtalyanlara dahi teveccühkârdır. Fakat İngiltere'nin askeri bulunmayıp Roma'dan Sofya'ya kadar... (20 Mayıs 1888)

66 Yıl Önceye Ait Bir 1 Mayıs Bildirisi

METE TUNÇAY

Sofya'da çıkan BKP'nin Türkçe yayın organı *Ziya* gazetesinin II. yıl, 26. sayısında (17 Mayıs 1922) yayımlanmış bulunan, Türkiye'den "İsmail Hakkı" imzalı bir yazının sonunda aynen şöyle denilmektedir:

"1 Mayıs münasebetiyle arkadaşlarımız komünistlik ruhuyla meşbu bir beyanname neşr (ettiler). İşbu beyanname 'Yaşasın Sovyetler Rusyası! Yaşasın Cihan Komünist İnkılâbı! Bütün Kuvvet İşçilere!' nidalarıyla hitam buluyor."

Bak. Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (İstanbul: Belge Yay., 1982), s.266.

İşte sözkonusu bildirinin, ancak yeni bulabildiğim bir kopyasını, çevrimyazısıyla birlikte sunuyorum. Ne yazık ki, bu belgede, yasa gereği bildirilere yapıştırılan 2 paralık Osmanlı damga pulunun üstüne rastlayan kimi sözcükler okunamıyor.

66 yıl öncesinin bu 1 Mayıs'ıyla ilgili olarak, Dr. Şefik Hüsnü'nün, yine yukarıda andığım derlememde yeralan söylevine [s.259-63: "İstanbul'da Bir Mayıs Mitingi] ve şu makaleye bakılabilir: Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları-I", *Tarih ve Toplum*, Sayı 41 (Mayıs 1987), s.37-38.

'922 İstanbul

یولداش !

ساعا بیراملك مبارك اولسون دیه‌یوروم ، جهادك مبارك اولسون دیه‌یورم . چونکه بالکز
بر مملکت (سوویتلر روسیاسی) مستثنا اولق اوزره ، یوتون دیکر مملکتلرده اینجیلرك بیرام یلی
جلری کون داها کلمشدر . اونلر ، آنجاق سرمایه‌دارلرك و باطروعرك یوندوریلرندن قورتولدوقلری
و حریتلری قازاندقلری کوندرکه بیرام یلینیه‌جکلردر .

فقط سن شمدی سوراجقسك : ۱ مایس رسم ایجون بر بیرام و تعطیل کونی دکلمه. نه‌دن
اینسانی براقیرق، حتی کونده‌لکلریمزی غائب ایتدیرك بوراده طوپلاندیق ؟

بونك جوابی پك بسیطدر :

(۱۸۸۹)ده پاریسده طوپلانان انترناسیونال طرفندن بین‌الملل بر نمایش کونی اولاراق قبول ایدیلی ۱ مایس هر شیدن اول، یوتون اینجیلرك سرمایه‌دار بورژوازی طرز ادارسنه قارشی
طرفلرینی کوستدمك ایجون تظاهراته دولوندیغی کوندر، اوطرز ادارهکه یوتون ثروت واستحصال
واسطه‌لرینه مالك اولان بر آووچ زنکین ، میلیونرجه اینسانی أسیرکی جالیشدیرمق و اونلرك
حیات، سعادت و حریتلرینی آیاقلر آلتنه چکمك حقی بخش ایتمشدر . یونك ایجوندرکه اینجیلر
۱ مایس تعطیلینه، یوکون جالیشمامق و یا شنلك، بیرام ایجون دکل بلکه بو یوك خسرانق
وعدالتسزلکه قارشی عصیان ایچك، سرمایه‌دار و باطروعره قارشی سلاحلرینی اینیتدیرمك و قوتلرینی
کوستدمك ایجون اشتراك ایدیورلر.

میلیونیکر آرقداشلرکه یوکون یوتون دنیاده، میلیونرجه، یوز میلیونرجه اینجی ، عینی
قرار یاراق آلتنده . عین مقدسی فاجه اوغرینده نمایشلر یاپمقدرلر . یوکون یوتون اینجیلرك ،
هانکی عرق و دینه منسوب اولورسه اولسون، یکدیکرینك سعادت و اضطراب قاردشی اولدوقلرینی
هر زماندن زیاده بر قوتله حس ایتدیکری بر کوندر . یه میلیونیکرکه ۱ مایسده یوتون دونیا
سرمایه‌دارلری قورقولرندن تتره‌رلر. چونکه بو حرام یمیلر، سلطنتلرینك سوك کونلرینی یاشادیقلرینی
۱ مایس کونی دیکر کونلردن دها زیاده شدتله حس ایتمکدرلر . اونلر اینجیلردن دها اول و
دها أی تقدیر ایتمکلر درکه جمعیتی یاشاتان عمله سنفیدر . و عمله، حقیقتده، قوتلنمکه کدی طرفنده
اولدیغی ادراك ایتدیکی کون یوکسك سرمایه‌دار نظامی یوزاصلق و یرینه ایش سلطنتی قوراجقدر.
فقط جوق یازیقدرکه اینجیلرك بیوك بر قسمی داها هوز حقیقی منفعتی ادراك ایتمش بر حاله دکلدر.
باطروعرك و اونلرك یارمجاقلری اولان بورژووا غرضجیلرك جلادلر و یالانجی سوسیالیستلرك
خوذنلری قورتولامشدر .

آرقداشلر! یوکونه قدر سزه رهبرلك ایتمك اوزره باشه کیمن یوتون انسانلر سزی فلاکتدن فلاکته
سوروکه‌مشلردر . چونکه یو آداملر، سوسیالیستلك و اینجیلك منفعتی ایچون دکل، بلکه کندی
دولابلرینی چویرمك و جیبلرینی دولدیرمق ایچون جالیشمشلردر .

أی سنلردن بری آلمانیالیلر و سوسیالیست اسملی رهبرلر طرفندن سوروکلان اینجی آرقداشلر!
دها نه وقته قدر یو ملعونلرك آلتنده اویونجاق اولاجقسکز ؟

نه زمانه قدر، یوتون قوت و قوتلرینی سزدن آلدیقری حالده سزی هیچ سایمیان، النده بولنان
قوه‌لیله یو جاهل آدملرك کینی محاطه‌لرینه، حرصلرینه تحمل ایده‌جکسکز ؟ نه زمانکدی اینکزی
کندیکزکورمك، قزل سندیقلر وقوعونیست خوبلری تشکیل یاشلاییجقسکز، و (قوعونیزم)ك
داخل اولاجقسکز ؟

سوك تراموای فیعه‌سی آرتق نمایه کوستره‌مشدرکه عمله تشکیلاتی بر تاج سفینه‌سنك آلتنه
بازیچه اولدیغی مدتجه عمله ایچون قورتولوش یوقدر .

آرقداشلر! شوفی ایچه عقلکزه یرلشدیریکزکه باطروعلر مرحمت، انصاف و عدالت طانیمازلر.
اینجیلرك قوت و اتحادی‌درکه اونلری اقصانه و یوله کتیرر. هانکی بر مملکتده که قزل سندیقلر و
قوعونیست فرقه‌لری قوتلی‌در، اورادە اینجیلر نسبتاً دها راحت و النده‌کی یاشامقده و کوزه
سکز ساعتدن فضله چالیشامامقدرلر. ایشته تجربه‌لری زمان زمان بویله‌لرینی آلتنه و باطروعلر طرفندن
دها آز تضییق ایدیلکدرلر . یه بو مملکتلرده درکه (قوعونیزم) دیکر مملکتلردن دها اول و دها
قولایلقله تأسس ایده‌جکدر .

آرقداشلر ! ۱ مایس کونی اینجیلر ایچون بر شنلك، بر بیرام کونی اولدقدن باشقه بر امید
کوندیر. اینجیلرك باطروعلر و سرمایه‌دارلره قارشی آچدقلری محاربه اولمقدر حتیکه بعضاً بو
محاربه‌لرده حربه اوغرارلر. اك امانلی و اك شدتلی اینجیلر سنه‌لرجه سیه‌سیرلر حبسخانه‌لرده
حاضرلدقلری صاردیغی زمانلر اولور. ۱ مایس کونی، حاکمیتی قبضه‌لان یوتون اینجیلره، بتلاشلرینی
و ایلك نصیب ایده‌جکلری بیلمکلری ایچون بویوك بر امید و هیجان ویره‌جکدر.
سوسیالیست اولدوقلرینه دولایی حکومتلرینك سوءقصدلرینه معروض قالان سوسیالیست اینجیلر
ایچون ۱ مایس، یوتون دنیادکی اینجیلرك ایش سلطنتك سرمایه‌دار سلطنتی
اوزرینه ایده‌جکی بر کون اولسون. آلی غلبه‌لك اوزره‌یه قوی و اینجی وظیفه‌لك

[redacted]

یاشاسین سوویتلر روسیاسی.
یاشاسین جهان قوعونیست انقلابی!
یوتون قوت اینجیلره !

Yoldaş!

Sana bayramın mübarek olsun demiyorum. Cihadın mübarek olsun diyorum. Çünkü yalnız bir memleket (Sovyetler Rusyası) müstesna olmak üzere, bütün diğer memleketlerde işçilerin bayram yapacakları gün daha gelmemiştir. Onlar, ancak sermayedarların ve patronların boyunduruklarından kurtuldukları ve hürriyetlerini kazandıkları gündür ki bayram yapabileceklerdir.

Fakat sen şimdi soracaksın: 1 Mayıs bizim için bir bayram ve şenlik günü değil mi, neden işimizi bırakarak, hatta gündeliklerimizi kaybederek burada toplandık?

Bunun cevabı pek basittir:

(1899)'da Paris'te toplanan Enternasyonal tarafından beynelmilel bir nümayiş günü olarak kabul edilen 1 Mayıs her şeyden evvel, bütün işçilerin sermayedar burjuvazi tarz-ı idaresine karşı nefretlerini göstermek için tezahüratta bulundukları gündür, o tarz-ı idare ki bütün servet ve istihsal vasıtalarına malik olan bir avuç zengine, milyonlarca işçiyi esir gibi çalıştırmak ve onların sıhhat, saadet ve hürriyetlerini ayaklar altında çiğnemek hakkını bahşetmiştir. Bunun içindir ki, işçiler 1 Mayıs tezahürüne, bir gün çalışmamak veya şenlik, bayram için değil belki bu büyük haksızlık ve adaletsizliğe karşı isyan etmek, sermayedar ve patronlara karşı seslerini işittirmek ve kuvvetlerini göstermek için iştirak ederler.

Bilir misiniz arkadaşlar ki, bugün bütün dünyada, milyonlarca, yüz milyonlarca işçi, aynı kızıl bayrak altında, aynı mukaddes gaye uğrunda nümayişler yapmaktadırlar. Bugün bütün işçilerin, hangi ırk ve dine mensup olursa olsun, yekdiğerinin sefalet ve ızdırap kardeşi olduklarını her zamandan ziyade kuvvetle hissettikleri bir gündür. Yine biliyor musunuz ki, 1 Mayısta bütün dünya sermayedarları korkularından titrerler. Çünkü bu haram yiyiciler, saltanatlarının son günlerini yaşadıklarını 1 Mayıs günü diğer günlerden daha şiddetle hissetmektedirler. Onlar işçilerden daha evvel ve daha iyi takdir etmişlerdir ki, cemiyeti yaşatan amele sınıfıdır. Ve amele hakkın da, kuvvetin de kendi tarafında olduğunu idrak ettiği gün bu köhne sermayedar nizamını bozacak ve yerine iş saltanatını kuracaktır. Fakat çok yazıktır ki, işçilerin büyük bir kısmı daha henüz hakiki menfaatini idrak etmiş bir halde değildir. Patronların ve onların yardakçıları olan burjuva gazetecilerin hilekâr ve yalancı sosyalistlerin nüfuzundan kurtulamamıştır.

Arkadaşlar! Bugüne kadar size rehberlik etmek üzere başa geçen bütün insanlar sizi felâketten felâkete sürüklemişlerdir. Çünkü bu adamlar sosyalistlik ve işçilerin menafii için değil, yalnız kendi dolaplarını çevirmek ve ceplerini doldurmak için çalışmışlardır.

Ey senelerden beri aldatılan ve sosyalist isimli rehberler tarafından soyulan işçi arkadaşlar! Daha ne vakte kadar bu mel'unların elinde oyuncak olacaksınız?

Ne zamana kadar bütün kuvvet ve nüfuzlarını sizden aldıkları halde sizi hiçe sayan, insan yerine koymayan bu cahil adamların keyfî muamelelerine, hırsızlıklarına tahammül edeceksiniz! Ne zaman kendi işinizi kendiniz görmeğe, kızıl sendikalar ve komünist grupları teşkiline başlayacaksınız ve (Üçüncü Beynelmilel)'e dahil olacaksınız?

Son tramvay grevi artık tamamiyle göstermiştir ki, amele teşkilâtları birkaç menfaatperestin elinde baziçe olduğu müddetçe amele için kurtuluş yoktur.

Arkadaşlar! Şunu iyice aklınıza yerleştiriniz ki, patronlar merhamet, insaf ve adalet tanımazlar. İşçilerin kuvvet ve ittihadıdır ki, onları insafa ve yola getirir. Hangi bir memlekette ki kızıl sendikalar ve komünist fırkaları kuvvetlidir, orada işçiler nisbeten daha rahat ve insan gibi yaşamakta ve günde sekiz saatten fazla çalışmamaktadırlar. İşsiz kaldıkları zaman yevmiyelerini almakta ve patronlar tarafından daha az tazyik edilmektedirler. Yine bu memleketlerdedir ki (komünizm) diğer memleketlerden daha evvel ve daha kolaylıkla teessüs edecektir.

Arkadaş! 1 Mayıs günü işçiler için bir şenlik, bir bayram günü olmamakla beraber bir ümit günüdür. İşçilerin patron ve sermayedarlara karşı açtıkları muharebe o kadar çetindir ki, bazan bu mücadelede hezimete uğrarlar. En imanlı ve en metin işçi ((sınıflarının)) bile ((hayallerinin)) kırıldığı ve ((kanaatlerinin)) sarsıldığı zamanlar olur. 1 Mayıs günü (( )) bütün işçiler başladıkları (( )) ve imanla takip edebilmeleri için büyük bir ümit ve heyecan verecektir (( )) sen ki 1 Mayıs, bütün beşeriyetin, iş saltanatının sermayedar saltanatı (( )) edeceği bir gün olsun. Elini kalbinin üstüne koy ve işçi vazifen (( )).

Yaşasın Sovyetler Rusyası.
Yaşasın Cihan Komünist inkılâbı!
Bütün kuvvet işçilere!

۱ مایس

دون بوتون دنیا ایشچیلرینك بایرای ایدی . الك امکی ایله کچین نه قدر عمله ، ایشچی صنعتکار وارسه بو بایرام کونی آنه آله ویرر ، کوکلرینه یاقلرینه ایشچی اشارتی اولان قیرمزی نشانلر طاقار شنلك یاپارلر .

آلین تری ، آل آمکی ایله کچینلر بودنیانك الکاموسلو ، الك چالیشقان آداملری در . وقتیله کیار زاده لر ، قرالر ، حکمدارلر زمانسده خلق کندیسی ایچون دکل ، بوافندیلری ایچون چالیشیر ، آلنك تری ، اوبکزاده لر وحکمدارلر ایچون آلینیردی ، شیمدی دنیا ده کیندی ، خلق اسیر دکل ، انسان اولدیغی ، بر جوبجنك بر پادشاهدن ، بر قرالدن فرق اولادیغی ، ایکیسی ده انسان برمخلوق اولدیغنی آکلادی . آرتق اکککی کندیسی ایچون فازانیور . تری کندیسی ایچون دوکیور . قولوندهکی صنعتی ، آلتون بیله زیکی کندیسی ایچون صاقلیور . ایشته دونکی بر مایس کونی بوناموسلو بو چالیشقان انسانلرك بایرام کونی ایدی . بو بایرامده دین ، ملیت فرق یوقدر . بو بایرام چالیشان و اکککی آلنك تریله چیقاران بوتون انسانلرك بایرای ایدی .

بومناسبتله دون استانبولده یکرمی یوز بیکره واران ایشچیلر بویوك شنلکلر یاپدیلر .

1 Mayıs [1923]

Dün bütün dünya işçilerinin bayramı idi. Elinin emeği ile geçinen ne kadar amele, işçi, zanaatkâr varsa bu bayram günü el ele verir, göğüslerine yakalarına işçi işareti olan kırmızı nişanlar takar şenlik yaparlar.

Alnının teri, el emeği ile geçinenler bu dünyanın en namuslu, en çalışkan adamlarıdır. Vaktiyle kibarzadeler, krallar, hükümdarlar zamanında halk kendisi için değil, bu efendileri için çalışır, alnının terini o beyzadeler ve hükümdarlar için akıtırdı, şimdi dünya değişti, halk esir değil, insan olduğunu, bir çöpçünün bir padişahtan, bir kraldan farkı olmadığını, ikisi de Allah'ın bir mahlûku olduğunu anladı. Artık ekmeğini kendisi için kazanıyor. Terini kendisi için döküyor. Kolundaki sanatını, altın bileziğini kendisi için saklıyor. İşte dünkü 1 Mayıs günü bu namuslu, bu çalışkan insanların bayram günü idi. Bu bayramda din, milliyet farkı yoktur. Bu bayram çalışan ve ekmeğini alnının teriyle çıkaran bütün insanların bayramı idi. Bu münasebetle dün İstanbul'da yekûnu yüz binlere varan işçiler büyük şenlikler yaptılar.

Karagöz: Sene 16, sayı 1578, 2 Mayıs 1923

Demokrat Parti Belgeleri

DEMOKRAT PARTİ ile ilgili belgelere ayırdığımız bu bölümde, parti tarihi açısından önemli birkaç belgeyi okurlarımıza sunmayı uygun bulduk.

Bunlardan ilki olan 4'lü Takrir Demokrat Parti'nin kuruluşuna vesile olan ilk belge sayılmaktadır. Bu belge 7 Haziran 1945'te CHP grup başkanlığına verildi. Ancak grup toplantısında görüşülen takrir usul bakımından reddedildi. Bunun ardından Celâl Bayar önce milletvekilliğinden ve daha sonra da CHP'den istifa etti. Daha sonra Takrire imza koyanlar da partiden çıkarıldı. Ardından da 7 Ocak 1946'da DP kuruldu.

"Hürriyet Misak"ı ise Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1947'de toplanan 1. Büyük Kongresi'nde kabul edildi. Bu belgede ise DP, Anayasadaki milli hakimiyet prensibinin esas alınmasını istiyordu.

Aslında bir DP belgesi olmamasına rağmen burada sunduğumuz "12 Temmuz Beyannamesi"nde ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü sertleşen iktidar ve muhalefet ilişkilerinin daha dostane bir biçimde yürütülmesini önermektedir.

Bu bölümdeki son belgemiz ise DP'nin 20 Haziran 1949'da yapılan 2. Büyük Kongresi'nde karar altına alınan "Milli Ant" ya da bilinen başka deyişiyle "Milli Husumet Andı". Bu belgede dürüst seçimler istenmekte ve baskıya karşı mukavemet hakkından sözedilmektedir. TARİH VE TOPLUM

Dörtlü Takrir

CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı'na

7 Haziran 1945

DAHA ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyetinin ve Cumhuriyet Halk Partisinin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa Partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletce özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdî hürriyetleri gerek milli mürakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti.

Memleketi orta çağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticaı kırmak maksadiyle 1925'den sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilâtı Esasiye kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk, bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasî hürriyetlerin yeni birtakım tahtidlere uğratıldığı inkâr ediiemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci dünya savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimî bir tehdit altında bulundurması pek tabiî olarak siyasî hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilâtı Esasiye Kanununun Demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşılmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili Millî murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiilik dolayısiyle bundan da müsbet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve Demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiyede, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan Milletimizin, bilhassa Cumhuriyet İdaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nisbetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekâmü-

lün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasî hayat ve teşkilâtımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülâsa ediyoruz:

1— Millî Hakimiyetin en tabiî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis Murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2— Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3— Bütün Parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem Milletvekili arkadaşlarımızın Yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri Millî Hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisinin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamiyle inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz.

İzmir	Kars	İçel	Aydın
C. Bayar	**Fuad Köprülü**	**R. Koraltan**	**A. Menderes**

Hürriyet Misakı *

Yüksek heyetimiz dört maddeyi ihtiva eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak suretile hususî bir heyete atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havale etmişti.

Bu takririn ana meseleler diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım.

Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütalâayı icabettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtiva ettiği kolayca görülebilir. Filhakika takririn ihtiva ettiği maddeler anayasaya aykırı kanunlar, idare cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kanununun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubunun durumu gibi meseleler olduğuna göre bunların birinin halli diğerinin halline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini icap ettiren sebepler olarak kısaca, partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayri tabiî şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açış nutkunda da ehemmiyetle durulmuştur.

Kanunlar arasında Anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan kanun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve millî iradenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeğe, geciktirmeğe ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundanberi partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idaresine milletçe el konamamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca amil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azâde olarak vicdanının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı reyin de emniyet altında bulunması ve âmme vicdanının buna inanması şartlarının temin edilememesine sebep olan seçim kanununun değiştirilmesinin bütün milleti alâkalandıran bir mesele haline geldiğini takdir etmiyen kalmadığı gibi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısiyle hepiniz bu meselenin hallini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclisteki durumuna gelince: Tek parti zihniyetinin devam etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçimlerinin malûm şartlar altında cereyan etmiş olması neticesi olarak grubumuzun Meclisteki durumunun nezaket ve ciddiyet arzetmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmıyacak açıklıktadır. Son günlerde grubumuzun Meclisi terketmek mecburiyetinde kalması bu halin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki yüksek heyetinizin henüz bu hâdisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da bugüne kadar devam eden İdare cihazının vatandaşları ve muhalif partileri tesir altına alabilmesi anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan birtakım kanunî hükümlerin meriyette bulunmasına; vatandaşlar ve muhalif partiler üzerindeki böyle bir baskının ise seçimlerde vatandaş iradesinin serbest tecelli edememesine, reylerin masun bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamamen tahakkuk edememesine ve hattâ devletin kuruluşuna kadar tesirler icrasına yol açtığı ve nihayet bütün bunların da partimizin grubunun Meclisteki vaziyetini ağırlaştıracak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmıyacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki takririn ihtiva ettiği meseleler tamamen birbiri-

ne bağlı ve birbirinin sebep ve neticesidir.

Yüksek Heyetinizin Ana dâvalar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hal yolunun bulunması partimizin kuruluş maksatlariyle doğrudan doğruya alâkalı olduğu kadar Türk demokrasisinin gerçekleşebilmesi içinde halli mutlak zarurî meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznamesine dahil diğer meseleler bugün arzettiğim manzara karşısında tali bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer taraftan yukarıda da temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve her hangi bir partinin görüşü olmaktan ileri, millî vicdanda şuurlaşan dâvalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz.

1— Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymıyan kanun hükümlerinin kaldırılması.

2— Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlariyle seçim kanununda değişiklikler yapılması.

3— Devlet reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek heyetinizce tasvibedilmiş olması ve takrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hattâ aynı mahiyet taşımakta bulunmasını bir defa daha müşahade etmek yerinde bir iştir.

Asıl kayda şayan olan nokta gene yukarda da temas ettiğimiz veçhile vilâyetlerden gelen delegelerin ekserisinin de komisyonumuza tevdi edilen takririn ihtiva ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim bu dileklerin hemen hepsinde seçim kanununun vatandaş iradesinin serbest tecelisini, reylerin masuniyetini teminat altında bulunduracak şekilde tadilinin temini, Anayasaya uygun olmıyan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlığından doğan ve bir arada mütalâası her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idari tasarrufların nihayete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da Devlet Reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zatın uhdesinde birleşmemesinin kabulü millî hâkimiyet esasının zaruretleri olarak tespit edilmiş ve bu meseleler karşısında parti grubumuzun Meclisteki durumunun günün şartlarına göre mütalâa edilerek bu hususta bir karar alınması yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır.

Bu itibarla komisyonumuz takririn ihtiva ettiği ilk üç mesele hakkında ayrıca bir mütalâa serdine lüzum görmiyerek üç günlük çalışmalarını parti meclis grubumuzun durumu üzerinde toplanmıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde, geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrafında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kullanması ve seçimlerden sonra da cereyan eden hâdiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen parti içinde çalışmalarına azimle devam etmesi ve bu azim kararını yüksek heyetimizle temsil edecek kadar bütün bir varlık meydana getirmesi elbette ve elbette muayyen millî maksatların elde edilebilmesi için yapılmış fedakârlıklardır. Grubumuzun Meclisteki faaliyetleri bu maksatlar istikametinde en küçük bir inkişaf elde edilmesi şöyle dursun bilâkis tek parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan Büyük Millet Meclisinde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmemizin uzun bir sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akamete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hali daima gözönünde bulundurmak lâzım gelmektedir.

Doğuşundan beri her istikametteki faaliyetlerini kanunlara ve meşruiyet esaslarına göre devam ettirmekte olan, her hal ve kârda daima bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis Grubumuzun durumunu ciddiyetle ele alması bir zarurettir.

Tek parti zihniyetinin millî vicdana malolan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlıyacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında Grubumuzun Meclisten çekilmesi Partimiz için içtinabı mümkün olmıyan tabiî bir karar olacaktır.

Partimiz kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak suretiyle memleketimizde demokratik inkişafın gecikmesine göz yummak Demokrat Partinin asla kabul edemiyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir kararın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmıyarak bu tarihî kararı almak Partimiz için zaruret olacaktır.

Yüksek heyetimizin toplanmasiyle ve Parti faaliyetlerine el koymasiyle bir dönüm noktasına ulaşmış olan Partimiz Grubunun Meclisteki faaliyeti hakkında bugünden katî bir karar almıyarak hâdiselerin inkişafını bundan sonra da sıkı sıkıya takip ederek her yolda bir karar alması salâhiyetini seçiminizle teşekkül edecek Genel İdare Kuruluna vereceğimiz bu selâhiyet ve bu selâhiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti Parti Meclis Grubumuzu demokrasi aleyhindeki tecellilerine şahitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetinizde tam ve katî ifadesini bulmuş olan Türk demokrasisi davasının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve kararımızın bir ifadesini teşkil edecektir.

Hâdiselerin icabettirdiği zaman karar almak üzere yüksek heyetinizin toplanabilmesindeki müşkülâtın bu yetkinin Genel İdare Kuruluna kayıtsız ve şartsız olarak verilmesi hususunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arzetmek isteriz.

Karar yüksek heyetinizindir.

(*) Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresinde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu.

12 Temmuz Beyannamesi

Hükümet Reisi ile ve Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlarımı ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celâl Bayar bana, Demokrat Partinin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, Partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve Partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilâl usulleri takip ettiğine dair ihtimalleri reddetti. Hükümet Reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemiyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve Muhalif Partinin çalışma usullerini düzeltmesi lâzım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatında olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine, iki defa görüştüğüm Başbakan, İktidar Partisi ve Muhalefet Partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı tekrakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, (biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatla ifa edeceğiz, size söz veriyorum) dedi ve iki ay sonra Büyük Meclis toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı arttıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilâve eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiilî neticeye intizar edilmesi lâzım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, Muhalefet Liderinin Sivas nutkunda ve Hükümet Reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulâsa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerinin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendiliklerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, Muhalefet Partisi Liderinin "fiilî bir netice bekleme" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeğe çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte faide görmüyorum. Zaten bunlar umumî efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmağa başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, Muhalefet Liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini, Muhalif Parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının gözönünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kâtî ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir senedenberi geçirdiğimiz tecrübelere, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk senedenberi geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazan ümit kırıcı olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lâzım gelir.

Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payın ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilâlci bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metodları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmesi lâzımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri, bir senedenberi çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder. Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükümetle ve İktidar Partisi ile Muhalefet Partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşıyacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhî mahiyette olan âmillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla Muhalefet Lideri görmüşlerdir."

Millî And*

Kongremize sunulan Genel İdare Kurulu raporunun "antidemokratik kanunlar değiştirilemez, seçim kanunu emniyet verecek ve adlî teminatı ihtiva eden bir şekle konmaz, az veya çok farklarla 21 Temmuz metodlarının önümüzdeki umumî seçimlerde de tatbikine kalkışılacak olursa ne olacaktır?"

Suallerini inceleyen komisyonumuz birinci büyük kongrede tesbit edilen Hürriyet Misakı ruhuna sadık kalarak aşağıdaki hususatı yüksek kongrenin tasvibine arzeder.

1— Seçim kanununun ve seçimlerle alâkalı hükümlerin vazından maksat millet iradesinin serbestçe tecellisini teminden ibarettir. Mevzu kanunlara ve müesses nizama aykırı hareket kuvvet darbesi, milet ve vatandaş haklarının ihlâli neticesine varacağından buna meydan verilmemek üzere memleket için büyük zarar ve tehlikeleri mucip olacak bu hale müsaade edilmemesi, bu mevzuda haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanununun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır. Bu hususların rey sahibi bütün partililere ve Türk umumî efkârına bildirilmesi, ayrıca hükûmetin ve vazifelilerin keyfiyetten haberdar edilmelerinin temini zarurî görülmüştür.

2— Ancak tek parti zihniyetinin ve Halk Partisi iktidarının, kanunların ihlâli pahasına da olsa, devamını kararlaştırmış olanlar kongremizin bu kararı almış olmasını, ihtilâle teşvik mahiyetinde tefsir etmeye kalkışabilirler.

Halbuki ihtilâl mevcut ve müesses içtimaî ve siyasî nizamın cebren değiştirilmesine matuf bir hareket olup, yukarıda tavsif edilen hareketler, ihtilâl tabirinin tamamiyle şumulü dışında, meşru hakların ve meşruiyetin müdafaası mahiyetindedir. Bu itibarla vatandaş siyasî hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve millî hâkimiyet esaslarının tahakkukuna her hangi bir surette engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakki olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirtmek isteriz.

Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, millî vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihî bir mesuliyete mahkûm olacakları muhakkaktır."

(*) Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresinde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu.

METİS ÇEVİRİ

SAYI: 3 1988 BAHAR

- GÜZİN DİNO'yla Söyleşi
- ZAFER ARACAGÖK, ORUÇ ARUOBA, GÜZİN DINO, LALE MULDÜR, FATİH ÖZGÜVEN, V.SAÇLIOĞLU, TAHSIN SARAÇ, MELAHAT TOGAR, SERRA YILMAZ, HÜR YUMER'den Şiir Çevirileri
- FATMA AKERSON ERKMAN, Korkulu Rüyamız: Dilbilgisi
- NURİ AKBAYAR, Yuz Yıl Once Bir Çeviri Tartışması
- GÜLER GÜVEN, "Bir Diliçi Çeviri Orneği"
- LEONARD COHEN, Şarkı Sözleri
- RAYMOND CARVER, Eve Böyle Yakın Bunca Su Varken
- VLADİMİR NABOKOV, Roportaj
- JEAN GENET, Rembrandt
- SÖREN KIERKEGAARD, *Ibrahim'e Methiye*
- FERNANDO ARRABAL, Ağıt
- YURDANUR SALMAN, Genç Çevirmenler Bolumu
- KATHARINA REISS, Metne Bağımlı Çeviri Stratejileri
- JUAN GOYTISOLO, Yazarlar ve Savcı Eleştirmenler
- GEORGE STEINER, Sınır Ötesi
- NESRİN KASAP, Nuran Yavuz'la Yayınevi Çevirmen İlişkileri Üzerine
- TURGAY KURULTAY, Bir Alman Yayınevıyle Soyleşi

EDEBİYAT · TARİH · POLİTİKA · FELSEFE

DEFTER

ÖTEKİ MEKANLARA DAİR
Michel Foucault

FOUCAULT VE DİL
DÜŞÜNÜLMEYEN METAFORLAR
Irene Harvey

SEVERİNE'İN SUSUŞU
Fatih Ozguven

BİR ŞEYLER. . BİR ŞEYLER.
Ahmet Gunlan

KELİMELERİN ANAYURDU VE TARİHİ
İskender Savaşır

MİCHEL FOUCAULT FELSEFESİNİN
BAZI TEMEL KAVRAMLARI

TEORİLER, BİLİMLER, KURUMLAR
Saffet Murat Tura

ESİR ALINMIŞ SOZLUKLER
Bir Situasyonist Sozlüğe Onsoz
Mustapha Khayati

TANIMLAR
Internationale Situationniste

NİHİLİZM
Internationale Situationniste

KADİNİN KURTULUŞUNUN TRAJEDİSİ
Emma Goldman

DEVRİMDEN SÖZETMEK GÜLUNÇ
GELİYORSA
Internationale Situationniste

"ULUSLARARASI DURUMCU" EYLEMİ
ANIMSAMAK
Melih Başaran

TURGUT UYAR'IN ŞİİRİ
UZERİNE NOTLAR
Orhan Koçak

GÖNULSUZ ŞİİR
İskender Savaşır

L'HOMME ATLANTİQUE
Marguerite Duras

MUSLUMAN BİR AYDININ İSLAM
HAKKINDAKİ ŞUPHELERİ
Alpaslan Yasa

ÇIĞLIK
Roni Margulies

"CİNSEL DEVRİM" DÖNEMİNDE
CİNSEL KARŞI-DEVRİMCİ BİR YAZAR:
İRİS MURDOCH
Nazan Aksoy

FEMİNİZM, YAHUDİLİK VE KİMLİK
Stella Ovadia, Meltem Ahıska

METİS YAYINLARI Başmusahip Sokak 3/2 Cağaloğlu/İstanbul

Demokrat Parti'nin Kurulması

SİNA AKŞİN

(Benim burada yapmak istediğim, mevcut olan 'klasik' birtakım kaynaklardan yararlanarak DP'nin nasıl ve neden kurulduğunu açıklamaktır. Derinlemesine ve ayrıntılı bir mikro-tarih araştırmasına dayanmadığı için, başrolleri oynamış şahsiyetlerin güdüleri konusunda şu aşamada yazdıklarım bir ölçüde tahmin ve yakıştırmadan ibarettir. Bu bakımdan bu yazıya, bir çeşit 'senaryo' çalışması da denebilir.)

TÜRKİYE Ağustos 1944'de Almanya ile ilişkilerini kesti. 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti. San Fransisco'da Birleşmiş Milletler'i kuracak olan konferansa katılmanın şartıydı bu. Derken Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'de, 1925'de bağıtlanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirdi. 25 Nisan'da San Fransisco Konferansı toplandı. Mayıs başında Almanya teslim oldu. Bu sıralarda SSCB'de Boğazlarda üs, Montreux Antlaşması'nda değişiklik, Kars ve Ardahan, Bulgar sınırında düzeltme gibi söz veya imalar dolaşmağa başladı. Bu manzara karşısında Millî Şef İsmet İnönü'nün Türkiye'nin kaderi konusunda nasıl endişeli olduğu tahmin edilebilir. Zira Sovyetler, henüz ABD ve İngiltere ile sıkı fıkıdırlar. Türkiye'nin Sovyetler'den gelen baskıya karşı koyabilmesi için desteğe ihtiyacı vardı. Ayrıca, Sovyet taleplerinin de ABD ve İngiltere tarafından desteklenmemesi gerekmekteydi. Bu iki nedenle ABD ve İngiltere'nin, hükümet ve kamuoyu düzeylerinde Türkiye'ye olumlu bir gözle bakmaları hayatî önem taşımaktaydı. İşte İnönü'nün çok partili sistemi getirmek istemesinin en önemli gerekçesi herhalde buydu.

İnönü, 19 Mayıs 1945'de Gençlik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmada siyaset ve düşünce hayatında demokrasi ilkelerinin daha geniş ölçüde hükum süreceğini müjdeledi. Esasen İnönü, ta Cumhurbaşkanlığının başından beri bu yönde niyetleri olduğunu belli eden birtakım işaretler vermekten geri kalmamıştı. İşte 9.12.1938'de Kastamonu CHP Kongresini açış konuşması, 2.3.1939'da İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşma, 1939'da 5. Kurultay'da 30 kişilik bir müstakil grup kurma kararı, ve nihayet, 1943 yılı seçimlerinde aday sayısının, seçilecek milletvekili sayısının iki katı olarak saptanması, bu türlü davranışlardı. (Ama öte yandan, 26.12.1938'deki 4. Olağanüstü Kurultay'da İnönü'ye Değişmez Genel Başkan sıfatının verilmesi yukarıdakilerle çelişen bir durumdu.) Bütün bu işaretlerden cesaret alan Celal Bayar ve 3 arkadaşı, 7 Haziran 1945 günü Dörtlü Takrir'i sundular. Bayar, daha önce 1944 bütçesine tek başına red oyu vermiş bulunuyordu.

Dörtlü Takrir ne istiyordu? Anayasanın, Atatürk'ün, İnönü'nün, CHP'nin demokratikliğini vurguluyor ve birtakım talihsizlikler sonucunda (gericilik, savaş vs. gibi nedenler) demokrasinin uygulamaya sokulamadığını, fakat halkın olgunluğu ve dünyaya egemen olmuş olan demokratik ilkeler dolayısıyla artık buna sıra geldiğini öne sürüyordu. Somut olarak da 1) Meclis denetiminin gerçek bir biçime kavuşmasını, 2) Yurttaşların siyasal hak ve hürriyetlerini Anayasa'nın gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerinin sağlanmasını, 3) Bütün parti çalışmalarının bu esaslara uygun hale gelmesini, 4) Takririn açık oturumda görüşülmesini istiyorlardı. Dikkat edilirse, burada ayrı bir parti kurmak hususunda hiçbir işaret yoktur. Belki *başkalarının* parti kurma özgürlüğü sözkonusu olmaktadır.

Bayar'ın parti kurmak istememesini şöyle açıklayabiliriz: Muhtemelen Bayar, kendini, İnönü kadar, CHP'nin 'sahibi' olarak görmekteydi. Atatürk'ün son zamanlarında başbakanlığı İnönü'den alıp kendisine vermesi, Bayar'ın 'ikinci adam' durumuna geldiğini veya gelebileceğini gösteriyordu. Sonra, Atatürk'ün ölümü üzerine, İnönü, yeniden ön plana geçmişti. Bununla da yetinmemiş, Bayar'ın başbakanlığı sırasındaki icraatı hedef alan çeşitli yolsuzluk davalarıyla İnönü onun şöhretini gölgelemeğe çalışmıştı. Oysa Atatürk sağ kalsaydı, İnönü belki bir daha ikinci adamlığa yükselemeyecekti. Şimdi, partideki demokratikleşmeyle birlikte partiyi ele geçirmek için bir fırsat doğmaktaydı. İnönü ise bir taşla iki kuş vurmak istemekteydi. Bayar ve arkadaşlarına parti kurdurarak çok partili sisteme geçmek ve aynı zamanda CHP içinde iktidarına yönelen rekabeti bertaraf etmek. Başka bir deyişle,

1951'de DP Genel İdare Kurulu toplantısı. Ayaktakiler soldan itibaren Menderes, Kemal Özçoban, Kâmil Gündeş, Refik Koraltan, Samet Ağaoğlu, Oturanlar soldan, Fuat Köprülü, Nuri Özsan, Bayar, İhsan Şerif Özgen

İnönü, çok partili düzene taraftardı, ama, iktidarını tehlikeye düşürecek bir parti içi demokrasiden pek yana değildi. Söylendiğine göre, Recep Peker, 1946-7'de başbakan olduğu sırada çok partili sistemi kırpmak amacıyla, ihtimal İnönü'nün genel başkanlığına dokunmadan, CHP'de kumandayı ele geçirmek için bir girişimde bulunmuş ve başaramamıştı. Bayar'ın da Dörtlü Takrir'le amaçladığı, muhtemelen buna benzer bir manevraydı.

Sanırım, parti kurmak konusunda Bayar'ı olumsuz olarak etkileyen iki örnek vardı. Söylendiğine göre, parti kurmak işi sözkonusu olduğunda "Ben Sâdık Bey olamam." demiş. Sâdık Bey Manastır'da bir subaydı. Abdülhamit istibdadının son yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek, onu örgütlemiş ve Rumeli'de Meşrutiyetin, ya da Hürriyetin ilânında önemli bir rol oynamıştı. Ama herhalde kısmen İttihat ve Terakki'nin başına başkaları geçtiği için, kısmen de tutucu olduğu için (Melamî tarikatına mensuptu) arka plana düştü. İttihat ve Terakki'nin içindeki tutucu kanadın önderliğini yaptı. Bu hususta Cemiyetin üyesi olmayan Mahmut Şevket Paşa ile işbirliği yaptı. Nihayet İttihat ve Terakki saflarından ayrıldı, 1911 sonunda Damat Ferit Paşa'nın önderliğinde kurulan ve Vahdettin'in desteğine sahip olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda yerini aldı, daha sonra başkanı oldu. I. Dünya Savaşı'nı Mısır'da geçirdi. Mütarekede İstanbul'a döndü. Fırkasiyle Millî Mücadeleye karşı çıktı. 150'likler listesine alınarak memleketten sürüldü. Yani, meşrutiyet ihtilaline önderlik etmekle başlayıp, tamamen gerici duruma düşen siyasal bir serüven yaşadı. Anlaşılan, Bayar, muhalefet partisi kuracak olsa Cumhuriyet Devrimi düşmanlarının desteğini alacağını, onların sözcüsü olmak durumunda kalacağından çekiniyordu. Bu hususta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından belki cesaret almış olan Şeyh Sait hareketini, ya da Serbest Fırka'yı desteklemiş olan gerici ve tutucuları da düşünmüş olabilirdi.

Bayar'ı olumsuz yönde etkilemiş olabilecek bir örnek de Fethi Okyar'ın başına gelenlerdi. Fethi Okyar, birçok yıllar Atatürk'ün kişisel olduğu kadar siyasal alanda da dostu olmuş olan bir kimseydi. Atatürk bu arkadaşını Paris'te bulunduğu büyükelçilik görevinden ayırarak, Devrimi kabul eden, fakat iktisadî alanda muhalefet yürütecek bir parti kurmakla görevlendirdi (1930). Ona bu görevi kabul ettirmek, güven vermek için de kızkardeşini yeni fırkaya üye yaptı. Kendisi de CHF ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında tarafsız kalacağına dair teminat verdi. Fakat, vakta ki Serbest Fırka büyük ve heyecanlı kalabalıklar topladı, hükümetten, gidişattan hoşnutsuz olanlar kadar

Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın Manisa'da DP binasını ziyareti (27 Temmuz 1949)

gericiler de bu Fırkayı tutmağa başladılar, Atatürk yansızlığını sürdüremez oldu. Üç ay içinde Fethi Okyar Serbest Fırka'yı kapatmak zorunluluğunu duydu. Bir süre kenarda kaldı, neden sonra 1935'de milletvekili oldu. Belki Bayar'ın kafasından geçen bir ihtimal, İnönü'nün Bayar'ın siyasal hayatını sona erdirmek için bu sefer mahsustan kendisi için bir Fethi-Okyar-Serbest Fırka senaryosu düzenlemiş olabileceğiydi. Atatürkçü düzen tehlikeye girince Inönü "ne yapalım, başka çare yok, düzen elden gidiyor" deyip Bayar'a kurdurduğu partiyi kapatabilecek, böylece onu ortada bırakabilecekti.

Tekrar Dörtlü Takrire dönelim. Cemil Koçak, Takririn İnönü'nün isteği doğrultusunda reddedildiğini söylüyor. Çünkü İnönü için birinci derecede önemi olan, ikinci bir partinin kurulmasıydı. Bayar'ın, kuracağı bu parti ile CHP dışına çıkması da ayrıca cazip bir durumdu. (Fahir Giritlioğlu, Takririn reddini bahane yapıp partiden ayrılmak için mahsus verildiğini yazıyor. Sanmıyorum.) 7 Haziran 1945'de verilen Takrir, 12 Haziran'da CHP Meclis Grubunun önüne geldi ve 7 saat görüşmeden sonra reddedildi. Bu sırada, 11 Haziran'da, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu TBMM'de kabul edildi. Mayıs'ta, Kanun görüşülürken, Menderes bunun aleyhinde uzunca bir konuşma yapmıştı. Nisan ayı başında da Fuat Köprülü milletvekilliğinden utandığını söylemişti. Her ikisi *Vatan* ve *Tan* gazetelerine hükümeti eleştiren yazılar yazıyor, demeçler veriyorlardı. 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü CHP'den çıkarıldılar. Ardından, kararı eleştiren Refik Koraltan da CHP'den uzaklaştırıldı. (Koraltan da, Menderes ve Köprülü gibi, Takriri imzalamıştı). Bayar'ın arkadaşlarıyla bir dayanışma göstermesi gerekiyordu. Dayanışma için seçtiği davranış çok ilginçtir: milletvekilliğinden istifa etti, CHP'den değil. Milletvekilliğinden istifa zor ve belki çok iddialı bir karardı; maaştan, dokunulmazlıktan, itibardan vazgeçmek demekti. Bayar parti kurmak peşinde olsaydı, CHP'den istifa etmesi, şahsının ve yeni partisinin çıkarlarına daha uygun olmaz mıydı? Belli ki hâlâ CHP'nin önde gelen sahiplerinden sayıyordu kendini. Başka bir parti kurmak ona uzak olan bir macera gibi geliyordu. Belki de Bayar'ın bu isteksizliği, çok partili sisteme fazla yakın olmadığını gösteriyor. Hattâ, bu uzaklığın iktidar yıllarında ortaya çıkacak olan "ince demokrasiye paydos" zihniyetinde bir payı olacağı söylenebilir.

1 Kasım 1945'de İnönü, TBMM'yi açarken, soyut bir demokratikleşmeden söz etmiyordu artık. Somut olarak, bir muhalefet partisinin varlığına lüzum gösteriyor, 1947 seçimlerinin tek dereceli ve gizli olacağını söylüyordu. Bu çok anlamlıydı, çünkü bir muhalefet partisi kurulmuş bulunuyordu. 7 Temmuz'da zengin bir demiryolu müteahhidi olan Nuri Demirağ, Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için başvurmuş, iznini 18'inde almıştı. Besbelli İnönü, Bayar'ın başkanlığında CHP'den ayrılacak bir grubun bu işe girişmesi hususunda ısrarlıydı. 'Parti kurmaları için' üç CHP'li uzaklaştırılmışlardı. İnönü'nün bu ısrarının muhtemel nedenlerini daha önce görmüştük. Çok önemli bir neden daha vardı: Bayar ve CHP'lilerin işin başında olması, kurulacak partinin Atatürkçülük yolundan kolay kolay sapmaması hususunda teminat olacaktı. 1945 sonbaharında Bayar parti kurmaya yanaştı. Bunu, 3 Aralık'ta CHP'den istifa etmesinden anlıyoruz. Büyük bir ihtimalle, bu tarihten önce İnönü ona Fethi Beyin âkibetine uğramayacağı, demokratik şartların sağlanacağı, seçimlerin dürüst yapılacağı konusunda teminat vermiş olmalıdır. (1 Aralık günü *Tanin*'deki başyazısında Hüseyin Cahit Yalçın, Bayar'ın kuracağı rivayet edilen partinin "müjde" olduğunu yazıyordu.) Ayrıca Millî Kalkınma Partisinin kurulabilmiş olması da cesaret vericiydi.

Bir 'pürüz' vardı yalnız. O da Dörtlü Takrir sahiplerinin Tevfik Rüştü Aras ve *Tan, Görüşler* gibi yayınlarla yakın bir ilişkide olmalarıydı. Tevfik Rüştü, Sovyetler'e yakınlığı ile tanınmış bir siyaset adamı ve Atatürk ölüm döşeğindeyken İnönü'den başkasını cumhurbaşkanlığına getirmek için çaba harcamış biriydi. *Tan* gazetesi ise sol düşünceyi temsil ediyor ve Sovyetler'e 'yumuşak' tavrıyla tanınıyordu. Köprülü ve Menderes *Tan*'da yazılar yazmışlar ve *Tan*'ın çıkardığı *Görüşler* dergisinde yazı yazacakları ilân edilmişti. Derken, 4 Aralık günü *Tan* gazetesinin kalabalık bir "gençlik" grubu tarafından tahrip edilmesi "önlenemedi". Bu işin arkasında CHP'nin bulunduğu tahmin edilmektedir. Acaba bu, Takrir sahiplerine soldan uzak durmaları için bir işaret miydi? Kemal Karpat'ın yazdığına göre, aslında *Tan* ile birlikte *Vatan* da tahrip edilecekken, hareketin muhalefete karşı değil, sırf sola karşı olduğu izlenimini vermek için "son dakikada" bundan vazgeçilmiş. Bu doğru ise, o zaman olay soldan uzak durulması için bir işaret değildi. Ama Takrir sahipleri ihtimal bunu öyle algılamış olabilirler ki, o günden sonra sola karşı olmak hususunda CHP ile adeta yarışa girdiler.

Ve işte böylece 7 Ocak 1946'da siyasal hayatımızda önemli roller oynayacak olan Demokrat Parti kuruldu. □

Celâl Bayar'ın 1950'de CHP İstanbul Vilâyet Merkezi'nin ziyareti

Demokrasi, DP ve İnönü

ŞEREF BAKŞIK

DEMOKRAT Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi yerine Türkiye'de siyasal iktidar olması olayını, 28. yıldönümünde gözden geçirmek, bundan çıkarılabilecek dersleri belirlemek, yararlı bir girişim bence. Bu tür araştırmaların, bugüne değin çok yönlü ve derinlemesine yapıldığı söylenemez. Esasen böylesine tarihsel olayların üzerinden önemlice bir zaman dilimi aşılmadıkça başvurulabilecek bir inceleme, objektiviteye uzak düşebilir. 28 yıl az bir süre sayılmaz bu açıdan. Duygular durulmuştur, duyarlılıklar törpülenmiştir.

Dünya tarihine bakıldığında görülür ki, bir ülkede demokrasiyi kurmak zor bir iştir. Demokratikleşme çabalarına bol gözyaşı, bol insan kanı karışmıştır. İktidarların muhalefete geçmek istemeyişleri, başlıca nedenidir bunun. Demokratik geleneklerden, hoşgörü alışkanlığından yoksun toplumlarda, siyasal tartışmalar düşmanlıklara kolayca dönüşebiliyor. İşin asıl zor yanını, başlangıç noktası, yani tek parti iktidarının ayak diremesi oluşturmaktadır. Genelde karşılaşılan senaryo şöyle: Halkın demokratikleşme isteği -siyasal iktidardan yakınma- diktatörün iç muhalefeti susturmaya kalkışması -halkın başkaldırması- düşeceği korkusuna kapılan iktidarın zorbalığa başvurması-sonunda diktatörün zorla devrilmesi ya da demokratikleşme girişiminin başarısızlıkla bitmesi.

Çağımızda diktatörlerin, eğer büyük budalalık yapmamışlarsa, pekâlâ yataklarında ölebilecekleri yargısına varmışlardır, birçok bilim adamı. Zamanımız halklarının eskisine oranla uyanmış olmaları, diktatörün işini zorlaştırıyor kuşkusuz. Ama üstün silâh teknolojisinin modern ordulara, ayaklanmaları kolay bastırma olanağı verdiği de öne sürülmüştür. Böyle değerlendirmeler, Engels'e bile, son yıllarında bu yönde yazılar yazdırmıştır. Bir Maurice Duverger, eğer dış savaş yenilgisiyle karşılaşmasaydı, Hitler'in bile yatağında ölmüş olabileceğine olasılık tanımıştır.

Bu değerlendirmeler tartışılabilir, abartmalarla dolu olduğu söylenebilir. Sosyolojik gelişmelerin yeni unsurları gündeme getirdiği de vurgulanabilir. Ama konumuz açısından ve 1950'lerin koşulları bakımından şu söylenebilir:

Zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1945'lerde çok partili yaşamı başlatması ve 1950'de bir genel seçimle siyasal iktidarı bırakması, müstesna bir olaydır, tarihsel gelişme çizgisi açısından ve barışçı bir feragat örneğidir. İ. İnönü, 1945'lerde "Siyasal rejimimizin 2 eksiği vardır: Biri tek dereceli se-

Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Samet Ağaoğlu bir parti toplantısında

çim, ikincisi çok partili yaşam'' sözünü söylediğinde, o zamanki siyasal muhalefetin henüz açığa vuramadığı isteklerdi. Bayar ve arkadaşlarının ünlü Dörtlü Takrirleri bile, bir süre sonra verilmiştir CHP Grubu Başkanlığına. 5 yıl sonra da halk oyu ile siyasal iktidar değişikliği gerçekleşebilmiştir. Bu, bulunmaz bir nimetti. Tarihin bize öğrettiklerinin ışığında değerinin bilinmesi gerekli bir süreç idi.

Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan dörtlüsü, DP'yi kurmuşlardı ve 1950'de iktidar olmuşlardı. CHP okulundan gelen bu liderlerin, tek parti sorumluluğunda payları vardı. Ve bunun, onları CHP'ye karşı daha hoşgörülü yapacağı sanılmıştı. İsmet İnönü'nün övünülecek bir anlayışla böyle müstesna bir olayı yaratmış olması ve Bayar'la arkadaşlarının CHP okulundan gelmeleri, 1950-60 siyasal tartışmalarını oldukça yumuşak tutacağını tahmin ettiriyordu. Olayların bu tahminleri yanıltacak düzeyde gelişmesi, bir talihsizlik sayılmalıdır.

Çok partili yaşamı başlatmış, demokratik tek dereceli seçimle iktidar bırakabilmiş olan tek parti şefinin bu yarattığı görkemli tarihsel olay, kendisinin geçmişinde bazı yanlışlar bulunsa bile, tek başına gözardı edilemeyecek değerde bir olgu idi. İsmet İnönü, demokrasiye geçtiğinde, kendi partisinin öfkeli bazı unsurlarının engelleriyle de uğraşmıştır. Genel oyla değil, ulusal kurtuluş savaşından devlet başına gelebilmiş olan bir İsmet İnönü, genel oyla iktidardan gitmeye razı olabilmiştir, ama genel oyla iktidar olabilmiş DP liderleri halkın oyu ile iktidar bırakmayı korkulu bir iş saymışlardır.

Londra uçak kazasından sonra tarihi Menderes-İnönü buluşması, ortada Kasım Gülek

Bayar ve Menderes

DP, demokratik rejimi ilerletecek yerde geriletince, CHP, klâsik özgürlükler ve demokratik rejim kavgasına sürüklenmiş, bu da sosyal hak isteklerinin, sağ sol tartışmalarının Türkiye gündemine girmesini en az on yıl geciktirmiştir. Ayrıca DP'nin zorla iktidardan uzaklaştırılmış olması, Yassıada duruşmaları, arkasından ölüm cezalarının yaşanmış bulunması, iktidar-muhalefet ilişkilerine zehirli sertlikler katmıştır.

Kişilerin tarihteki rolleri üzerinde türlü tezler geliştirilmiştir. Kesin belirleyicinin tarihsel ve toplumsal koşullar olduğu, bireysel çabaların önem taşımadığı söylenmiştir. Troçki, ''Eğer Lenin olmasaydı 1917 İhtilali başarılı olmazdı.'' demiştir. ''Troçki'' adlı eserinde bu sözü değerlendiren ünlü yazar İsaac Deutscher, objektif koşullara kesin üstünlük tanımış olan diyalektik düşünce biçimine inanmış bu ünlü Sovyet ihtilalcisinin 1917 Devrimi yazgısını Lenin'in kişiliğine bağlayan sözü nasıl söyleyebildiğine dikkat çeker. Ve bir zamanlar Menşevik olan Troçki'nin, Lenin'le yaptığı geçmişteki sert tartışmaların etkilerini hafifletmek niyetiyle yorumlamak ister o çelişkiyi.

Tarihsel kalıtımın ve toplumsal koşulların büyük rolü ve temel belirleyici özelliği reddedilemez ama, tarihsel kişinin etkinliğini de yok sayamayız ve zaman zaman bu rolün önem kazandığını kabullenmek gerekir. Örneğin Atatürk ve İsmet İnönü de Ulusal Kurtuluş Savaşçısı olarak devlet sahipliği duygusu köklü idi. Osmanlı tarihi, onlarda demokrasi özlemini yoğunlaştırmıştır. İsmet İnönü'den şunu dinlediğimi anımsıyorum: ''Demokrasinin değerini bizler kadar anlayamazsınız. Atatürk ve ben Çankaya Köşkünde birlikte çalışıyorduk, bir gün. Bir aralık pencereyi örten perdenin sallandığını farkettik. İlk işimiz, silahlara sarılmak oldu. Sonra perde kıpırdamasının bir rüzgâr esintisi azizliğinden kaynaklandığını anladığımızda ikimiz de gülüşmüştük.'' İsmet İnönü, açık rejimin Devlet yöneticilerini de rahatlattığını düşünürdü.

CHP Meclis Grubu yönetim odasında bir gün ön seçim tartışması yapılıyordu bazı milletvekilleri arasında. Bu özel sohbette İnönü'ye sormuştuk: ''Tek parti döneminde nasıl yapılıyordu bu iş?''. İnönü'nün yanıtı şöyle olmuştu: ''Canım, Atatürk'le ben Türkiye Büyük Millet Meclisini seçerdik.''

Böylesine olağanüstü yetkiler kullanmış, tek başına buyruk bir milli şefin halk oyu ile iktidardan ayrılmaya razı olabilmesi, bir tarihsel fırsattı. 1950'den sonra halkın oyu ile iktidar değişmesi olayını bir kez daha, hattâ bir kaç kez daha yaşayamadık yazık ki. Bir bakıma muhalefetin iktidar olabilmesi demek olan demokrasi, 1960'dan bu yana, üç kez iktidarın çıkardığı engelle değil, asker müdahalesiyle askıya alınıyordu. Oysa iktidarla muhalefet halk oyu ile ne denli çok yer değiştirebilirse ve bu da ne denli doğallaşabilirse, demokrasi de o oranda güçlenmiş olacaktır.

Yapısal özellikler de demokrasinin yaşamasını zorlaştırıyor. Kabul etmek gerektir ki, sanayileşmiş bir toplumda demokrasinin yaşama şansı daha büyüktür. Sanayileşmek demokratikleşmektir, diyebiliriz. □

VE

BİR BELGE

Demokrat Parti Başkanlığı **Ankara: 8/5/1960**

7 Mayıs 1960 tarih ve 3671 sayılı tel tamimimiz vanlışlığa mahal bırakmamak üzere ve teşkilâta kolayca yayılmasını temin maksadile aynen aşağıya çıkarılmıştır.

Demokrat Parti Vilâyet Idare Heyeti Reisliklerine

Halk Partisi Gençlik Kollarının İstanbul ve Ankarada, bu teşkilâta mensup elemanları vasıtasiyle, bir isyan ve kıyam hareketi hazırlamak yolunda oldukları artık bütün vatandaşlarca görülen bir vakıadır. Bu teşebbüslerin bir merkezden idare edildiğine bu merkezin ise Halk Partisi Umumî Merkezi olduğuna şüphe yoktur. Ayrıca kayde değer olan cihet ise memlekette mevcut gizli komünist teşkilâtı ve elemanlarının bu hareketlere yardımcı oldukları, hâttâ, rehberlik rolünde bulunduklarıdır. 28 Nisanda İstanbulda ve müteakiben Ankarada vukua gelen ve sekli zâhirîde Üniversiteliler ve hâttâ Türk Gençliği tarafından tertip edilmiş gibi gösterilmek istenilen hâdiseler, hakikatta, bir taraftan gizli, bir taraftan da açık şekilde çalışan Halk Partisi Gençlik Kolları Teşkilâtının bir hareket ve eseridir. Bu hareketler İstanbul ve Ankarada'da muvaffak olamayınca bu işi bir haftadan beri diğer vilâyetlere sirayet ettirme gayretlerini büsbütün artırmış bulunmaktadırlar. Bu teşkilâtın çalışma şekli sudur: Ya mebusları vasıtasiyle muhtelif vilâyetlerdeki Parti teşekküllerine gizli talimât göndermekteler, veyahut, İl İdare Kurullarındaki mutemet kimselerini merkezlerine çağırmak suretile gizli tâlimat vermekte, bunlar da bu tâlimatı alarak vilâyetlerine gittiklerinde bu gizli tâlimâtı yaymak için muhtelif yollara, ve çârelere başvurmaktadırlar.

Köylere varıncaya kadar her yerden mutemet saydıkları partililerini çağırıp, veya bir çok ocaklara ve bucaklara gidip bu gizli tâlimâtı bütün vatan sathına yaymağa uğraşmaktadırlar. Halk Partililerinin asıl bünyesini teşkil eden, ihtirastan ve parti taassubundan azade, iyi niyetli Halk Partili vatandaşlar da dahil. Türk Milletinin iz'an ve irfanı asalet ve necabeti bu Balkan Komiteciliği usullerile yaratılmak istenilen harekete aslâ müsait bulunmadığı, inandığımız bir hakikattir. Böyle olmakla beraber büyük Vatan meseleleri üzerinde son derece hassas ve dikkatli bulunmak her şeyin başında gelen mukaddes vazifemiz olduğu için bütün teşkilâtı da ikaz etmek suretile her an uyanık ve her an dimdik ayakta bulunmanız ve karşı tarafın şüpheli bütün hareketlerini gözden kaçırmamanız ve görülebilir veya hissedilebilir her hangi zararlı ve tehlikeli bir tesebbüsleri olursa, bunu derhal mahallî makamlara haber vermekle beraber, Genel Merkezimizi de en süratli vasıta ile haberdar etmeniz ve ayrıca bütün Vatan sathında cereyan ettirilmek istenen yalan haberler ve tehlikeli şayialar yayma, zihinleri ve fikirleri karıştrarak her türlü zararlı ve tehlikeli hareketlere vasat hazırlama teşebbüslerine karşı da kat'i bir mücadeleye geçmeniz lâzımdır. Ayrıca, Halk Partisi Merkezi ve bazı elemanlarının nasıl tehlikeli bir yolda olduklarını, komitecilik metodlarile ayaklanmalar vukua getirdiklerini, bunu yapmak için bütün gayretlerini sarfetme yolunda olduklarını, her imkân ve vasıtadan faydalanarak bütün vatandaşlarımıza anlatmak lâzımdır. Her zaman memleketin yüksek menfaatlerini müdafaaya hazır bir ruh haleti içinde bulunduklarını bildiğim partili arkadaşlarımın, bütün ihtimâllere karşı hazırlıklı olmalarını temenni ederim. Hükûmetin aldığı tedbirler tamamile kifayetlidir. Bu memlekette isyanın ne şartları, ne de vasatı, mevcut değildir.

İsyan teşebbüslerinde şimdiden hüsrana uğramışlardır. Seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapıldığı, vatandaşlarımızın hayat şartlarının, her geçen gün, eskisinden daha iyi olması için millî tarihimizde şimdiye kadar görülmemiş gayretler sarfettiğimiz malûmdur. Ayrıca memleketimizde hürriyet (Bozguncular ve yıkıcı faaliyette bulunmak isteyenler hariç) bütün vatandaşlarımızı tatmin edecek bir genişlikle mevcuttur. Bu sebeplerle vatanımızdaki istikrar ve huzur şüphe edilemiyecek bir emniyet altında bünyevî bir rasanete sahiptir.

Partili arkadaşlarımızın bu tamimi bütün teşkilâtımıza yaymalarını, bugün her zamandan uyanık dikkatli bir hassasiyet göstermelerini ve hâdiseleri muntazaman tâkip ederek lüzumlu ve faydalı müdahale ve teşebbüslerde bulunmalarını ehemmiyetle rica eder bütün arkadaşlarımın muhabbetle gözlerinden öperim,

3671 Sayılıdır.

Başvekil ve Demokrat Parti
Genel Başkanı
Adnan MENDERES

7 Mayıs 1960
DEMOPAR

Demokrat Parti ve Basın

KORKMAZ ALEMDAR

DEMOKRAT Parti'nin on yıl süren iktidar döneminde basından söz edildiğinde akla önce "olumlu" yanlar gelir: 1950'de kabul edilen Basın Yasası ve 1952'de basında çalışanların mesleki haklarını güvence altına alan yasa bunlar arasındadır. Eğer DP iktidarı Türk siyasal hayatında tek parti yönetiminin sona ermesini, demokratik gelişimi engelleyen düzenlemelerin kaldırılmasını sağlayan bir yenilikse, iktidar döneminin "olumlu" yanlarını vurgulamak yerindedir. Ancak bu yaklaşımla daha sonra basın açısından ortaya çıkan "olumsuzluk"ları açıklamada güçlükler çekilir, çünkü DP iktidara geldikten kısa bir süre sonra "özgür" basın yerine iktidarın denetimi altında basın yaratmak için bütün olanakları kullanmaya başlamıştır. Onun için DP'yi yeni ve farklı bir siyaset uygulayıcısı olarak görmek yerine II. Dünya Savaşı sonrası koşullarının CHP'de başlattığı değişimlerin -farklı toplumsal gelişme ve dengelerin etkisiyle- yeni sürdürücüsü olarak görmek gelişmeleri anlamaya daha çok yardımcı olacaktır.

DP'nin iktidara gelmesinde basının önemli desteği olmuştur. Seçim sonuçlarıyla oluşan ortamda basın da yeni yasasına kavuşur. 1950 Temmuz'unda kabul edilen basın yasası Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası olan 1931 yasası ve değişikliklerini yürürlükten kaldırmıştır. Yeni yasayla önceki dönemin olumsuz olarak nitelenen düzenlemeleri ortadan kalkar. Artık gazete ve dergi çıkartmak için izin zorunluluğu kaldırılmıştır, bildirimde bulunmak yeterlidir. Gazete sahiplerinin cezai sorumluluğu yoktur, adı kötüye çıkmış kişilerin basında çalışmasını yasaklayan hükme de yer verilmemiştir. Basın davaları artık özel mahkemelerde görülecektir.

Gazeteciler açısından önemli bir başka yasa, çalışma koşullarını düzenleyen 1952 Haziran'ında kabul edilen yasadır. Gazeteciler bu yasa ile sendika kurma hakkına kavuşmuş, sosyal güvenlik kapsamına alınmış, kıdem tazminatı, iş sözleşmesi gibi koruyucu hükümlere kavuşmuşlardır.

DP'nin basınla ilgili "olumlu" düzenlemeleri bu kadardır. Bundan sonra demokratik bir toplumda basının işleyişini zorlaştırıcı önlemler dönemi başlayacaktır. Kuşkusuz bu "olumsuz" gelişmeler DP'nin izlediği ekonomik ve siyasal politika ile çok yakından ilgilidir. ABD'ye bağımlı bir politika, ülke kaynaklarının kullanımındaki plansızlık, savurganlık çok kısa sürede ekonomik ve siyasal bunalımları beraberinde getirmiştir. Basın bu gelişmeleri izleyip

Adnan Menderes, Gazeteciler Cemiyeti yöneticileriyle birlikte. Soldan ikinci Ali İhsan Göğüş, Recep Bilginer, Burhan Felek, Menderes, sağdan birinci ise Sadun Tanju

kamuoyuna aktardıkça halkın oy desteğine sahip DP, hoşnutsuzluğunu yasal ve idari önlemleri arttırmakla göstermiştir. Aslında DP'nin basın konusunda başlangıçtan beri kuşkulu olduğu söylenebilir. 1950 tarihli basın yasasının Meclis görüşmeleri sırasında kabul edilmeyen bir madde bu konuda aydınlatıcı bir örnek olabilir. 1950 yasa tasarısının 31 maddesi şöyle düzenlenmişti:

> "Rızaları hilafına şahısların hususi veya aile hayatları hakkında ima tarikiyle dahi olsa yayında bulunanlar, suçtan zarar görenin şikayeti üzerine 2 aya kadar hapis veya 200 liradan 2000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilirler."

Maddenin görüşülmesi sırasında Cezmi Türk, Nadir Nadi ve Sıtkı Yırcalı farklı biçimlerde karşı çıkmışlar, savunusunu Bahadır Dülger yapmıştır. Dülger, basının serbest olması yanında kişilerin aileleri, özel hayatları, şeref ve haysiyetlerinin korunması gerektiğini vurgular. "Bir adamın namusluluğunun veya namussuzluğunun kıstasını bir gazeteci eline verebilir miyiz" diye de sorar.

Sıtkı Yırcalı kamu yaşamında görev alan kişilerin yaptıkları her şeyi milletin denetiminde olması gerektiğini savunur. Bu denetimi basın yapacaktır, "eğer bu şekilde, umumi de olsa, hususi de olsa bütün müesseselerimizin kontrolünü ele almazsak, basın hürriyetini buraya teşmil etmezsek başka türlü hakimiyetlerin kurulmasına vesile hazırlamış oluruz" der.

Madde Yırcalı'nın teklifiyle yasa metninden çıkartılır. Bu, DP'de basının denetimi konusunda henüz ortak bir tutumun oluşmadığını da düşündürür.

DP'nin 1950 Haziran'ında Anadolu Ajansı yönetim kurulu üye sayısının 5'e çıkartılmasını istemesi, aynı yılın Eylül ayında resmi ilan yönetmeliğinde değişiklik yapması iktidarını pekiştirmede ilk adımları olmuştur. AA gibi hükümete yakın kurumlarda yeni yönetime uyum sağlama daha kolay olmuştur.

"Demokrat İktidarın Bir Uzvu ve Gaye Bakımından Vasıtası"

GÜNEŞ MATBAACILIK TÜRK ANONİM ŞİRKETİ

KORKMAZ ALEMDAR

DP'nin devlet olanaklarını kendi propagandası için kullanmasının en iyi örneğini Güneş Matbaacılık Türk A.Ş. oluşturur. Bu şirket 1949 yılında Zeki Rıza Sporel, İhsan Doruk, Kazım Arın, Mahmut Baler, Yusuf Ziya Öniş tarafından Güneş Matbaası-Zeki Rıza Sporel adı altında kurulmuş, aynı yılın Haziran ayında 150 bin lira sermayeli anonim şirket haline getirilmiş, ancak yıl sonunda iflas durumuna gelmiştir. DP iktidara geldiğinde 1951 yılında şirketle ilgilenmeye başlamış, önce Zeki Rıza Sporel ve İhsan Doruk'un kefaletiyle İş Bankasından 1951 sonunda 80 bin, 1952 Ocak'ında 20 bin lira kredi ile 120 hisse senedi Demokrat Parti adına hissedarlardan satın alınmıştır.

1953 yılında yine bu şirket tarafından finanse edilmek üzere İstanbul'da gazete çıkarmak için Neşriyat Türk Anonim Şirketi kurulmuş, buna 10 bin lira ile ortak olunmuştur. Ayrıca Resmî İlanlar Limited Şirketinden de 3 bin liralık pay alınmıştır. Ancak Neşriyat T.A.Ş. istenilen biçimde yürümemiş, çıkardığı *Havadis* gazetesi başarılı olamayınca İstanbul'da Teknik Matbaacılık T.A.Ş. kurulması planlanmıştır. Güneş Matbaacılık 1955 yılı yönetim kurulu raporları, bu yeni şirketi,

"...resmî ve hususi sektöre ait bilumum matbaa işlerini inhisarı altına alacak; seçimlerde afiş basarak Demokrat Parti'nin propagandasını daha iyi yapacak" bir girişim olarak değerlendirir.

Güneş Matbaacılık ile DP ilişkilerini gösteren bir başka ilginç karar yönetim kurulunun 4.11.1959 tarihli toplantı tutanaklarında görülür. Zühtü Velibeşe'nin başkanı olduğu kurul, *Havadis* gazetesinin geleceğinin belirlenmesi ve iyileştirilmesi konusunda alınacak önlemler için DP Genel Başkanlığından talimat alınması gerektiği kanısındadır.

Aslında DP söz konusu şirketlerin en büyük hissedarıdır. Hisseler bankalardan sağlanan kredilerle toplanmıştır.

Güneş Matbaacılık'ın 27/5/1960 tarihinde hisselerinin dağılımı şöyledir:

DP Genel Merkezi	940	940.000
Mümtaz Faik Fenik	25	25.000
Halim Alanyalı	20	20.000
Zeki Rıza Sporel	10	10.000
Haydar Dündar	5	5.000
	1.000	1.000.000

İstanbul'daki Neşriyat T.A.Ş.'nin hisseleri konusunda da benzer bir durum vardır:

DP Genel Merkezi	543	543.000
DP Eminönü Şubesi	7	7.000
İbrahim Kirazoğlu	10	10.000

Ancak DP'nin şirketlerin hisselerine sahip olması gözlerden uzak tutulmuş, genel kurullarda en büyük hissedar DP değil, kişiler olarak daha doğrusu, DP milletvekilleri ve bakanları görüşmüştür. Örneğin 4/3/1957 tarihli Güneş Matbaacılık genel kurul toplantısına katılanlar ve payları şöyledir:

Zühtü Velibeşe, Isparta milletvekili	(150)
Ethem Menderes, Aydın milletvekili	(150)
Emin Kalafat, Çanakkale milletvekili	(150)
Kamil Gündeş, Kayseri milletvekili	(150)
Zeki R.Sporel, İstanbul milletvekili	(100)
İhsan Doruk	(100)
Mahmut Baler	(53)

Nitekim AA yönetim kurulu Kore Savaşı ile ilgili yayınları için kendisini şöyle kutlar:

> "Anadolu Ajansı İdare Kurulu, Türkiye halkını candan alakadar eden Kore Savaşı hadiselerinin, Ajansımız tarafından umumi efkârın hassasiyet ve temayüllerine çok mahirane intibak ettirilmek suretiyle memleket ve basına yayılmış bulunmasından dolayı memnuniyetini mucip bir vaziyet hasıl olduğunu müşahade etmiş ve Ajansın tahakkuk ettirdiği bu çok ölçülü ve mütebbir hareket tarzındaki muvaffakiyetini takdir ve teşekkürlerini tebarüz ettirmeyi memleket psikolojisi namına bir vazife saymıştır." *(Yönetim Kurulu Kararı,* 2 Aralık 1950)

Bütün gazetelerin hükümetle uyum içinde olduğu söylenemez. DP onlar için de 1953'den itibaren yasal önlemlerini almaya başlamıştır:

- 1953 Temmuz'unda sıfat ve hizmetlerinden dolayı bakanlara yapılan hakaretin takibi şikâyete bağlı iken, artık savcının, bakanın olurunu alarak re'sen takibine bırakılması kabul edilir.

- 1954'de "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"la namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi, itibar kırıcı yayın yapılması, özel veya aile durumunun rıza alınmadan teşhiri 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10 bin liraya kadar para cezası ile cezalandırılabilecekti. Bu suçlar resmî sıfatı olanlara karşı işlendiğinde ceza üçte birden yarıya kadar arttırılabilecekti. Ayrıca söz konusu suçların şikâyete bağlı olması kaldırılıyor, ancak savcının "mağdurun" yazılı muvafakatini alması öngörülüyordu.

1954 yasası "devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak veya ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak yalan haber veya havadislerin veya bu mahiyetteki vesikaların yayınını 1 yıldan 3 yıla kadar hapis, 2500 liradan az olmamak üzere para cezası ile cezalandırmaktadır.

- DP'nin basınla ilgili başka bir girişimi 1956 yılında olur. Basın yasası ile

Saffet Gürol	(40)
Selman Turhan	(57)
Hamdi Emin Çap	(30)
Nusret Kuru	(20)

DP bu şirketlerden değişik biçimlerde yararlanmıştır. Bir kere *Zafer, Zafer Akşam Postası* ve *Yeni Köylü* gazeteleri Güneş Matbaacılık tarafından yayınlanmış, gazeteler satıştan çok resmî abone ya da ücretsiz dağıtım yoluyla okurlara iletilmiştir. *Yeni Köylü* için durum şöyledir:

	1957 Adet	1958 Adet	1959 Adet
Bayilere	543.000	711.850	297.494
Yurt içi abone	17.234	30.957	26.240
Bedava	7.800	7.800	9.412
DP'ye	2.754.168	2.210.000	2.264.808
DDY	5.200	—	—
T.Şeker Fb.	—	5.200	—
Sümerbank	—	4.160	—
Makine Kimya	—	884	—
İade	99.689	3.098.310	772.743

Zafer için benzer bir tablo aşağıdadır:

	1957 Adet	1958 Adet	1959 Adet
Bayilere	6.103.459	4.987.950	3.359.802
Yurtiçi abone	53.280	39.150	28.530
Yurtdışı abone	29.250	24.300	19.530
Banka ve Resmî Şirketlere	808.560	1.069.690	1.079.950
Yurtiçi bedava	200.905	259.200	259.200
Yurtdışı bedava	6.120	7.200	8.280
DP'ye düşükbedel	1.959.540	1.089.472	1.351.317

Akşam Postası'nın durumu da benzerlik gösterir:

	1957 Adet	1958 Adet	1959 Adet
Bayilere	28.048	291.575	552.562
Yurtiçi abone	23.820	22.590	1.620
Resmî sektör	—	—	710
Yurtiçi bedava	151.560	151.560	151.560
DP'ye düşük bedel	—	—	591.750

(Adnan Menderes 23.1.1954 tarihli bir tamiminde Zafer Gazetesi'nin 14 Ekim 1953 tarihinden itibaren parti örgütüne ücretsiz olarak yeteri kadar gönderildiğini, bunun ayda 10 bin liralık bir harcama oluşturduğunu, ama gazetenin durumu izin vermediğinden abone olunmasını ister.)

Güneş Matbaacılık ayrıca DP'ye bankalardan borç alma aracı olmuştur. 1957 yılında 800 bin, 1959'da 1 milyon lira borç alınmıştır. 24.10.1957 tarihli Yönetim kurulu kararı, Şirket için İş Bankası'ndan 300 bin, Ziraat Bankası'ndan 300 bin, T. Ticaret Bankası'ndan 200 bin lira kredi alınmasına ve "DP Genel İdare Kuruluna 800 bin lira borç verilmesini" kararlaştırır.

Şirket 20.6.1959 tarihli toplantısında da DP'ye verilmek üzere İş Bankası'ndan 1 milyon lira borç alınmasına karar verir. DP'de söz konusu yararları sağlayabilmek için şirketlerini, özellikle Güneş Matbaacılık'ı devlet kaynaklarından besler. Bu özellikle resmî ilan ve reklamlar aracılığıyla yapılır. Şirketin 10 yıllık durumunu gösterir tablo bu konuda bir yargıya varmaya yardımcı olacaktır:

Gelirin Türü	10 Yıllık Gelirin Tutarı
1. Resmî ilan ve reklam	7.076.440
2. Özel İlan	5.366.140
3. Zafer ve Akşam Postası satışı	6.748.668
4. Yeni Köylü satışı	627.850
5. Matbaacılık gelirleri	869.642
6. Klişe	859.336
7. Resmî İlanlar Lt. Ort. Karı	293.876
8. Öteki gelirler	849.306
	22.691.258

KÜÇÜK

VATAN

DOĞRUYA DOĞRU İÇİNİZDE İŞİT

Madame Bovary

Türk basınının 100. yılında, en kıdemli gazetecimiz

Yalman dün hapse girdi

★ Yalmanın TOPTAŞI CEZAEVİ 72 yaşındaki Başyazarımız

Ahmet Emin Yalman'ın hapse girişini manşet yapan Vatan gazetesi

1954'de kabul edilen yasanın bazı maddeleri değiştirilir. 6 aydan fazla hapis cezasına çarptırılanlar sorumlu müdür olamayacak, imzasız yazıların sahibi, sorulduğunda 24 saat içinde savcıya bildirilecek, "memleket ahlâkını, aile nizamını" bozmak 1000 liradan 10 bin liraya kadar cezaya çarptırılabilecektir.

Neşir yoluyla veya radyo ile namus, şeref ve haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması 1 yıldan 3 yıla kadar hapis, 3 bin liradan 10 bin liraya kadar para cezası gerektiren suçlar haline getirilir.

Bu gelişmeler içinde, II. Dünya Savaşı dönemi basınının durumunu hatırlatacak biçimde gazeteleri yakından denetleyen, 6-7 Eylül olayları nedeniyle ilan edilen sıkıyönetimi hatırlamak gerekir. Gazeteler 1955 yılında yayın yasağının ne olduğunu hatırlamış, uyarılara uymama gerekçesiyle kapatılma cezasıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Gazetecilerin Durumu

Ülkedeki sorunları basının yarattığı ya da onun tarafından tahrik edildiği düşüncesi DP ve onun başbakanı Adnan Menderes tarafından keşfedilmemiştir. Genellikle demokratik olmayan yönetimlerin böyle düşüncelere kapılmaları yeryüzünde hep görülür. Basına yöneltilen denetleme önlemlerinin doğrudan hedefi de genellikle gazetecilerdir. DP iktidarında hakkında dava açılan, mahkûm olan pek çok gazeteci vardır. Aslında gazetecilere baskı konusu da DP'nin gündemine çok çabuk gelmiştir. Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığı, *Ulus*'da yayınlanan ve suç unsuru görülmeyen bir yazısı yüzünden 1952 yılında kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren çeşitli tarihlerde pek çok gazeteci gözaltına alınacak, hapis yatacaktır: Yusuf Ziya Ademhan, Selami Akpınar, Cüneyt Arcayürek, Cemil Sait Barlas, Beyhan Cenkçi, Bedi Faik, Tarık Halulu, Naim Tiralı, Kemal Toker, Cemalettin Ünlü, Oktay Verel, Ahmet Emin Yalman.

Demokrat Parti ile Basın arasındaki ilişkiler sıcak ve dostane biçimde bir arada bulunmaktan şiddetli geçimsizliğe doğru gelişmiş, DP'nin 1960'da denemeye çalıştığı Tahkikat Komisyonu baskı ve sindirme çabalarının son başarısız örneğini oluşturmuştur. Bu gelişmelerde DP'nin uygulamalarının çok öğretici yanları olduğu söylenebilir. Ancak ne yazık ki bu iyi yanlarıyla değil, olumsuzluklarıyla hatırlanacak bir uygulamadır. Demokratik yöntemlerle iktidara gelen bir partinin, iktidarını sürdürebilmek için basına karşı giriştiği baskı ve sindirme yöntemleri, özel hayatı, kişilerin şeref ve haysiyetini koruma ya da devletin siyasi ve mali itibarını sarsıcı yalan haberleri engelleme gerekçeleriyle sunulmuştur. Bunların hepsinin haksız ve yanlış olduğunu zaman göstermiştir. Ama ne yazık ki tarih herkes için öğretici olamamaktadır. □

"PARTİZAN RADYO"

Türk milleti senelerden beri yabancı radyoların taaruzlarına mukavemet ediyor. Türk milletinin sinirlerini kendi radyolarımızın partizan propagandalarıyla ayrıca yormak en hafif tabiriyle haksız ve günahtır...

İsmet İnönü, TBMM, 19.2.1951

Gazetelere ilan ve reklam yoluyla yapılan baskı yasalardaki değişikliklerle giderek arttırılırken, Basın Yayın Genel Müdürlüğü bünyesinde hükümetin doğrudan denetiminde olan radyo, DP yönetimi sırasında hükümetin propaganda aracı olan radyo, DP yönetimi sırasında hükümetin propaganda aracı haline gelmiştir. Radyonun ülke genelindeki kullanımının artması da önemli bir noktadır. Alıcı sayısı 1948'de 224 bin iken 1950'de 321 bine, 1952'de 547 bine, 1959 yılında 1 milyon 188 bine çıkmıştır. Radyo gazeteye göre daha yaygın bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bir bakıma bu özelliği de DP'nin radyoyu kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanım isteklerini arttırmıştır. CHP'nin 1948 yılında radyodan siyasi partilerin de yararlanmasını kabul etmesi DP tarafından 1954 seçimleri sonrasında kaldırılmıştır. Adnan Menderes'in radyonun devlet malı, ama orta malı olduğu konusundaki görüşü (TBMM, 2.4.1951) giderek güçlenecek, "Radyoda konuşmadık da ne oldu? Konuştular ne oldu?" (TBMM, 30.6.1954) deyişiyle muhalefete tamamen kapatılacaktır.

Muhalefet partileri radyodan yararlanamamaları yanında özellikle Radyo Gazetesi gibi programlarla açık ve ağır eleştirilere konu olacaklardır. Bu durum Muammer Aksoy'un "Partizan Radyo ve DP" kitabının (1960) konusunu oluşturacaktır. □

DP'nin Etkili Aracı RESMÎ VE ÖZEL İLANLAR

KORKMAZ ALEMDAR

DP'nin resmî ilanlar konusundaki tutumu iktidarının ilk günlerinden itibaren kendi yayın organlarını destekler yönde olmuştur. Bunu önce yasal düzenlemeleri sonra uygulamaları gözden geçirerek anlatmaya çalışalım.

DP Resmî ilan dağıtımında ilk düzenlemeyi 13 Eylül 1950'de yapmıştır. Kararname o tarihe kadar bu alanda çalışan Türk Basın Birliği ve Ortakları Resmi İlanlar Kollektif Şirketini tamamen etkisiz kılmadan bazı sınırlamalar getirmiştir. Gazetenin günlük olması, rotatifle basılması, tirajı, ebadı, dikkate alınacak noktalardır. Ayrıca İstanbul dışında yayınlanan gazetelere verilecek ilanlarda ilan sahibi kuruluş yetkili olacaktır.

4 Temmuz 1951'deki ikinci düzenleme önceki uygulamayı kaldırmış, resmî ilanların dağıtımında hükümeti belirleyici hale getirmiştir. Kararname gazeteleri iki gruba ayırmaktadır. Yürürlüğe girmesinden önce yayınlanan gazetelerin resmî ilan alma hakkı ve oranı, bu gazetelerden "... siyasi mahiyette iç ve dış haberler verip iç ve dış siyaset üzerinde kendisi tarafından yazılmış mütalaalar neşreden gündelik" gazetelere resmî ilanların tercihan verileceği belirtilmiş, ancak bu Bakanlığın takdirine bırakılmıştır.

Bakanlıkça belirlenecek gazetelere ise resmî ilan ve reklamların yarısı eşit olarak paylaştırılacak, ikinci yarı ise Başbakanlığın yetkisine bırakılacaktır.

Kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra yayınlanacak gazetelerin ilan almaları tamamen Bakanlığın takdirine kalmıştır.

Üçüncü düzenleme 11 Kasım 1953'de yapılır. Öncekini yürürlükten kaldıran bu kararname, resmî ilan ve reklamların, "siyasi havadis ve umumiyetle fikir ve haber neşri suretiyle amme menfaatine kadim vasfını mümeyyiz her gündelik gazeteye, fikir ve içtihat farkı gözetmeden verileceği"ni belirtir. Ancak "esaslı bir gazetenin çıkarılması için gerekli şartları haiz ve tesisleri vücuda getirmiş ve kendi imkânlarıyla varlıklarını en az bir sene temin edebilecek gazeteler hariç, en az 6 aylık neşir hayatını doldurmayan gazetelere ilan verilmez" hükmünü getirir. (Ulus gazetesi böylece 4 yıl boyunca ilan alamayacaktır) Kararname düzeni sarsıcı, vatandaşlar arasında ayrılık, düşmanlık uyandırmaya çalışan, milli birlik ve beraberliği tehdit eden veya müstehcen neşriyat ve şantaj yapan gazetelere ilan verilmeyeceğini de belirtir.

İlanların dağıtımı Başbakanlığın görevlendireceği bir komisyona verilir. Komisyon reklam ve ilanları gazetelere belirlenecek kategorilerine göre (tiraj, net satış, ebat, fiyat esas alınarak 4 kategori belirlenir) eşit olarak dağıtılacaktır.

Son düzenleme 3 Ağustos 1959'da gelir. Öncekine ekler yapar: Gazetelerin nitelikleri, baskı, iade ve kâğıt miktarını Basın Yayın Turizm Bakanlığı inceleyecektir. Sabah gazetelerinin iade oranı yüzde 20'yi aşanlara resmî ilan verilmeyecektir.

Resmî ilan ve reklam konusundaki bu düzenlemeler yanında DP döneminin çok önemli bir girişimi, ticari ilanların da hükümet denetimine alınmasıdır. DP'nin nüfuzunu kullanarak özel ilanların dağıtımında etkili olduğu kuşkusuz düşünülebilir, ancak bu yeterli görülmemiş 23 Kasım 1957 tarihli kararname ticari ilanları Türk Basın Birliği Resmi İlanlar Limited Ortaklığı'nda toplamıştır. Denetim görevi Devlet bakanlığında yapılacaktır. Bu uygulamanın sonucu aşağıda belirtilen özel ilan dağıtımıyla karşılaşılır.

	1958	1959	1960 (27 Mayıs'a kadar)
Zafer	963.248	1.234.884	403.364
Ulus	456.397	542.867	212.248

DP iktidarının resmî ilan ve reklamlar konusunda uygulamaları çıkardığı kararnamelere göre de eşit biçimde olmamıştır. Hükümet ilan ve reklamları gazetelerin tutumuna göre dağıtma konusundaki politikasını başından beri sürdürmüştür. 1950 kararnamesi rotatifle basılma koşulunu getirmesine ve iktidarın organı *Zafer* buna uymamasına rağmen önemli pay bu gazeteye aktarılmıştır. 1.6/31.12/1950 döneminde İstanbul'da yayınlanan 22 gazeteye toplam 480 bin lira ilan verilirken, Ankara'da yayınlanan 4 gazeteye 540 bin lira İzmir'de yayınlanan 7 gazeteye 105 bin lira verilmiştir. Ankara'daki dağıtımda *Zafer* toplam ilanların yüzde 50.74'ünü almıştır. Aynı eşitsiz dağıtım ikinci kararname sırasında da sürdürülmüştür. *Zafer* öteki bütün gazetelere göre en çok resmî ve reklam alan gazetedir.

Üçüncü kararname döneminde ise hükümetin özel emirleri ağır basmaya başlamış, Mükerrem Sarol, A.Salih Korur, Celal Yardımcı telefonla verdikleri talimatlarla ilan dağıtımını belirlemeye başlamışlardır. *Zafer* yine ayrıcalıklıdır. 1954 yılında toplam resmî ilanın yüzde 13.38'i bu gazeteye, yüzde 86.42'si 44 gazete ve sayısı bilinmeyen taşra gazetelerine verilmiştir. Bu oran 1955'de yüzde 11.31- yüzde 88.69 (50 gazete); 1956'da yüzde 13.20- yüzde 86.80 (53 gazete); 1957'de yüzde 12.34- yüzde 87.66 (55 gazete); 1958'de yüzde 10.46-89.54 (58 gazete) olarak gerçekleşmiştir. 1959 yılında bu dağılım oranı *Zafer* için yüzde 11.04 öteki 63 gazete için yüzde 88.96'dır.

DP kendi yayın organlarına böylesine bir destek sağlarken öteki gazetelerin yayınını olumsuz yönde etkilemekten geri durmamıştır. Basın Yayın ve Turizm Bakanı Haluk Şaman 11 Ocak 1960 günü Türk Basın Birliği İlanlar. Ltd. Ortaklığına, Yeni Sabah gazetesinin 8 Ocak tarihli sayısında "Nazizm hortluyor" başlıklı yazının dost ve müttefik bir devletle aramızdaki geleneksel ilişkileri zedeleyici nitelikte olduğu ve makale sahibinin bu yazıyı tamamen kişisel ve özel maksatları için kaleme aldığı belirlendiğinden gazetenin resmî ilan ve resmî reklamının kesilmesini buyurmuştur.

İlan ve reklam konusunda DP'nin tutumunu sergilemede en iyi yol şu genel rakamları vermek olacaktır:

1.7.1950-31.12.1959 Arasında Gazetelere Verilen Resmî İlan ve Reklam tutarları

Cumhuriyet	2.653.704
Milliyet	2.271.437
Hürriyet	2.269.643
Vatan	1.641.145
Tercüman	1.139.578
Havadis	1.146882
Apoyevmatini	91.460
Son Posta	2.145.394
Yeni İstanbul	1.817.612
Zafer-Zafer Akşam Postası	7.114.330
Hürses	1.021.926
Ankara Telgraf	1.083.296
Ulus	930.953
Son Havadis	690.418

1950'li Seçimler ve Demokrat Parti

CEM ÇAKMAK

İDEOLOJİK temeli farklı bir kuruluş olarak DP'nin seçimle iktidara gelişi, Türk siyasal hayatında "devrim" niteliğinde bir olay olarak değerlendirilir. Bu nedenle, daha sonra kurulan Adalet Partisi, Demokratik Parti, Büyük Türkiye Partisi, Doğru Yol Partisi gibi siyasi partiler "46 ruhu", "Misyon Partisi" tezleriyle bu tarihsel dönüşümün kültürünü, kutsal bir miras olarak sürdürdüklerini söylemektedirler. 27 yıllık CHP iktidarına 14 Mayıs 1950'deki "kansız devrim"le son veren bu gelişimi gerçek bir "cumhuriyet" olayı sayan (Tunçay, 1984:1977) çalışmaların yanısıra, bugün, konuyu çeşitli açılardan yorumlayan zengin bir birikim oluşmuştur. Türkiye'de iktidarın seçimle el değiştirmesi olayı kuşkusuz -hâlâ- büyük bir olaydır ve üzerinde daha çok şey yazılacağı açıktır. Ancak böylesi bir "devrim"i gerçekleştiren birikimin, on yıllık bir dönem sonunda bir fiskeyle devrilmesi de kuşkusuz üzerinde çok şeyin yazılacağı düşündürücü bir olaydır. DP iktidarının yıkılışının nedenleri arasında, ekonomik başarısızlığın başlıca rolü oynadığını ileri süren ciddi çalışmalar vardır (Bulutay-Yıldırım, 1969).

Bu çalışmada, seçim sonuçlarına bakılarak, DP'nin 1960'lara giden çizgisi ve bir askerî müdahale olmasaydı normal bir seçimle alabileceği sonuçlar incelenecektir. Sonuç olarak da DP olayının tarihsel işlevinin kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

14 Mayıs 1950 Seçimleri

1950 seçimleri, kuşkusuz, Türkiye'nin yakın siyasal tarihinde en önemli bir dönüm noktasıdır. Ülkeyi yirmi yılı aşkın bir süredir tek parti olarak yönetmiş bulunan CHP, iktidarı kaybetmiş, Türkiye'de ilk kez, iktidar, serbest ve dürüst seçimler yoluyla el değiştirmiştir. Böyle önemli bir dönüşümü sağlayan seçimlerde, oy dağılımlarına bakarak CHP ve DP'nin 1950'lerdeki toplumsal temelleri konusunda belirli ipuçları bulmak mümkündür.

1950 seçimlerinin en yaygın yorumu, DP'nin başarısını, bu partinin bir yandan yeni gelişen ticaret ve sanayi burjuvazisine, öte yandan da köylülere dayanmış olmasına bağlamaktadır. Bunlara ayrıca, CHP'nin laikliğine tepki duyan dinsel gelenekçilerin muhalefetini de eklemek gerekir.[1] Bu değerlendirme, DP olgusu genelinde doğru olmakla birlikte 1950 seçim sonuçlarından doğrudan doğruya çıkarılabilecek bir saptama değildir, zira sözkonusu ekonomik güç, henüz 1950'lerde, sayısal bakımdan, DP koalisyonunun çok önemli bir kesimini oluşturacak güçte değildi. Öte yandan, henüz bu dönemde köykent farklılaşması siyasal bölünmelere yol açacak bir düzeye erişmemiş olmakla birlikte 1950 seçimlerinde DP'nin, kentlerde, köylerdekinden daha başarılı sonuçlar almış olduğunu söylemek mümkündür. Gerçi Türk seçim istatistikleri, 1950, 1954, 1957 genel seçimleri ile ilgili olarak, ilçe ve köyler düzeyine inmemektedir, ancak 1950 seçimlerinde DP, önemli bir kentli nüfusa sahip bulunan bütün illerde seçimleri kazanmıştır. Buna karşılık, CHP daha çok kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde seçimi kazanmıştır. Tablolarda (Tablo 1 ve 2)'da görüleceği gibi, 1950 seçimlerinde her iki partinin de en çok oy aldığı 15 il sıralaması bu eğilimi gösterir niteliktedir:

Tablo 1
1950 Seçimlerinde DP'nin En Çok Oy Aldığı 15 İl (%)

1. Rize	70.0
2. Kayseri	66.9
3. Çorum	65.5
4. Bolu	65.4
5. Antalya	64.7
6. Ağrı	64.5
7. Erzurum	64.3
8. Zonguldak	63.1
9. Giresun	62.4
10. İçel	62.0
11. Çanakkale	61.8
12. Çankırı	61.4
13. Eskişehir	61.2
14. Isparta	59.9
15. Konya	59.7

Kaynak: DİE (1978)

Tablo 2
1950 Seçimlerinde CHP'nin En Çok Oy Aldığı 15 İl (%)

1. Sinop	61.8
2. Erzincan	60.4
3. Malatya	59.3
4. Kars	58.5
5. Bitlis	57.8
6. Bingöl	56.2
7. Hatay	52.2
8. Van	50.5
9. Ordu	50.0
10 Mardin	49.7
11. Muş	48.7
12. Trabzon	48.5
13. Urfa	48.1
14. Tokat	47.3
15. Diyarbakır	47.2

Kaynak: DİE (1978)

1950 seçimlerinde CHP'nin en az oy aldığı 15 ilin bir sıralaması yapılacak olursa, ortaya çıkan tablo (Tablo-3) yukarıda saptanan eğilimi doğrular niteliktedir. Bu iller şöyle sıralanmaktadır:

Tablo 3

1. İstanbul	24.3
2. Çankırı	25.8
3. Burdur	28.3
4. Rize	30.0
5. Kırşehir	31.0
6. Bolu	31.3
7. Kayseri	32.0
8. Çanakkale	32.1
9. Afyon	33.7
10. Çorum	34.5
11. Eskişehir	35.0
12. Antalya	35.3
13. Ağrı	35.5
14. Erzurum	35.7
15. Kocaeli	36.0

Kaynak: DİE (1978)

CHP'nin bu illerdeki oy ortalaması 32.5'tir.

DP oyları içinde kuşkusuz köylü oylarının önemli bir yekûn tuttuğu bir gerçek olmakla birlikte, DP'nin en güçlü desteği, ülkenin en gelişmiş bölgelerinden aldığı, CHP'nin ise, az gelişmiş bölgelerde, özellikle Doğu Anadolu'da göreli bir başarıya ulaştığı söylenebilir. Aynı şekilde, DP oylarıyla illerin çeşitli sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri arasında olumlu, CHP oylarıyla bu göstergeler arasında ise olumsuz korelasyonların bulunduğu da saptanmıştır (Özbudun, 1975:83-101; Sayarı, 1975; Akarlı, 1975:121-134). DP ve CHP olaylarıyla illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir dökümü yapılacak olursa, 1950'lerin iki büyük partisinden CHP'nin, bazı büyük toprak sahipleri ile onların etkisi altındaki daha geri köylü kesimlerini ve bürokratik tabakaları temsil ettiğini, DP'nin ise, ticaret ve sanayi burjuvazisi, kentlerin dar gelirli tabakaları ile köylü sınıfının daha gelişmiş kesimlerini temsil ettiğini görmek mümkündür. Aslında 1950'li yıllardaki CHP ve DP arasındaki bu toplumsal bölünmenin bir gelişmişlik-gelişmemişlik bölünmesi olduğu söylenebilir. Türkiye, sosyo-ekonomik göstergeler açısından bölgelerarası keskin farkların bulunduğu bir ülkedir.

Tablo 4
Parti Oyları Oranı (%)

BÖLGELER	DP		CHP	
Bütün Türkiye	**53.3**		**39.9**	
1. Marmara	55.3		33.7	
2. Ege	57.8		40.2	
3. Akdeniz	55.0	% 55.5	40.9	% 37
4. Kuzey-Orta	53.9		36.2	
5. Güney-Orta	59.8		37.7	
6. Karadeniz	49.7		41.9	
7. Doğu-Orta	48.4	% 50	46.0	% 43
8. Kuzeydoğu	48.8		43.4	
9. Güneydoğu	49.9		47.7	

Kaynak: DİE (1978)

Bölgelerarası bu gelişmişlik ve azgelişmişlikle, siyasi partilerin aldıkları oylar arasındaki ilişkinin varlığı, daha ayrıntılı bir araştırmanın konusudur.[2] Ancak, kabaca, 1950 seçimlerinde DP'nin en güçlü desteği, ülkenin daha gelişmiş bölgelerinden aldığını, CHP'nin ise, genellikle azgelişmiş bölgelerde, özellikle Doğu Anadolu'da daha başarılı sonuçlar aldığını söylemek mümkündür (Tablo 4).

Bütün bu değerlendirmeleri destekleyecek nitelikte bir başka gösterge de oyların iki parti arasında "büyük" kentlere göre dağılımı olabilir. Tablo 5'te, 1950 nüfus sayımına göre nüfusu 50.000'in üzerinde olan ilk on il sıralanmıştır.

Tablo'da yer alan tüm illerde seçimleri DP kazanmıştır. "Büyük" kentlerde oy dağılımı arasındaki ilişkiyi kaba çizgileriyle ortaya koyan bu değerlendirme, CHP'nin büyük kentlerde aydın oylarını topladığı yolundaki genel kanıya da ters düşmektedir.

3 Mayıs 1954 Seçimleri

3 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde, DP oylarında bütün ülkeyi kapsar nitelikte bir artış meydana gelmiştir. Malatya, Kars, Sinop, Tunceli, Erzincan ve Kırşehir illeri hariç tüm illerde seçimleri DP kazanmıştır. Halkın büyük bir ilgi gösterdiği 1954 seçimleri (katılma oranı % 88.6) DP'nin ezici bir çoğunluk kazandığı ve hattâ % 3'lük bir ilerlemeyle, 1950'nin büyük zaferini geride bıraktığı bir seçimdir. CHP'nin tutunabildiği bölgeler gene Türkiye'nin daha az gelişmiş bölgeleri olmuştur. DP tüm oyların % 56.6'sını almış CHP ise % 5 oranında oy kaybına uğrayarak, oyların ancak % 34.8'ini alabilmiştir (Tablo 6).

1954 seçimleriyle ilgili önemli bir olay da, bu seçimlerin DP açısından tüm ülkeyi kapsayan bir zafer oluşudur. DP sadece ülkenin gelişmiş bölgelerinde değil diğer bölgelerde de aynı oranda oy artışı sağlamıştır. 1950 seçimlerinde değil diğer bölgelerde de aynı oranda oy artışı sağlamıştır. 1950 seçimlerine oranla, DP, Türkiye'nin ilk dört sıra-

Tablo 5
1950 Genel Nüfus sayımına göre nüfus 50.000'in üzerinde olan ilk 10 il (Belediye sınırları içinde yaşayan nüfus)

1. İstanbul	983041	7. Gaziantep	71887
2. Ankara	288536	8. Kayseri	65488
3. İzmir	227578	9. Konya	64434
4. Adana	117642	10. Erzurum	53353
5. Bursa	103812		
6. Eskişehir	89879	**Kaynak:** DİE (1967)	

Tablo 6

1954 Seçimlerinin Bölgelere Göre İki Parti Arasındaki Dağılımı

BÖLGELER	Parti Oyları Oranı (%) DP		CHP	
Bütün Türkiye	**56.6**		**34.8**	
1. Marmara	62.5		31.9	
2. Ege	61.5		36.7	
3. Akdeniz	56.6	% 58.7	38.0	% 35.4
4. Kuzey-Orta	54.4		35.1	
5. Güney-Orta	57.8		31.7	
6. Karadeniz	57.0		34.6	
7. Doğu-Orta	42.9	% 53.5	45.0	% 36.1
8. Kuzeydoğu	56.1		38.3	
9. Güneydoğu	54.1		30.9	

Kaynak: DİE (1978)

daki gelişmiş bölgelerinde % 3.2'lik artış elde etmiştir. Aynı şekilde, daha az gelişmiş bölgeler sayılan diğer beş bölgeden de % 3.5'luk bir artışla, tüm Türkiye'yi kapsar bir başarı elde etmiştir.

27 Ekim 1957 Seçimleri

1954-1957 dönemi, iktidar partisi DP'nin büyük sarsıntılara ve sonuçta önemli oranda oy kaybına uğradığı bir dönemdir. Ayrıca, 1954 seçimleri her nekadar DP tarihinin en büyük zaferi sayılsa da, çok az milletvekili çıkarmakla birlikte, oy oranları açısından, bu seçimler CHP'nin ülkede sağlam bir tabanı olduğu ve köklü bir kuruluş olarak yaşadığının da göstergesi olmuştur. Bir başka deyişle, DP'nin dört yıl iktidarda olmasına ve seçimlere iktidar partisi olarak girmesine karşın CHP silinmemiş, % 35 oy almıştır. Büyük zafere karşın, bu sonuç, aslında, DP'yi tedirgin etmiştir.

1954-1957 döneminde DP iktidarının yaşadığı dış ve iç sorunlar, bir yandan DP yöneticilerini giderek tırmanan bir hırçınlığın içine sürüklerken, öte yandan rejimi tehlikeye sokacak demokrasi dışı uygulamalara götürmüştür. DP iktidarını zora sürükleyen nedenlerin başında, ekonomik alandaki başarısızlıklar gelmektedir. Gerçekten de, 1954 yılında, DP Türkiye'sinde ilk kez ulusal gelirde düşüş olmuştur. 1953 yılına göre düşüş % 8.8 oranındadır. 1954-1957 dönemi esas alınırsa, ulusal gelirdeki artış yılda % 3.5 dolaylarında kalmıştır. Böylece ilk yılların hızlı ulusal gelir artışı oldukça gerilerde kalmıştır. Gene aynı dönemde yıllık ortalama fiyat artışı % 13 olmuştur (DPT, 1963:14; Eroğul, 1970:146; Bulutay-Yıldırım, 1969:25).

1950'ler Türkiye'sinin tarıma dayanan ekonomik yapısı, siyasal hayattaki dalgalanmaların büyük ölçüde hava koşullarına bağlı kalması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle, 1953 sonrası kötü hava koşullarının tarımsal üretimi etkilemiş olması DP'ye ilk büyük darbeyi vuran neden olmuştur. Nitekim, 1954'te ABD'den 500 bin ton dolayında tahıl almak gerekmiştir. Kısa-

DP'nin 1957 seçimlerinde Fatih'te düzenlediği bir miting

Tablo 7

Güneydoğu Bölgesinde 1954 Seçim Sonuçlarının 1950 Seçimlerine Göre İki Parti Arasında Dağılımı (%)

	DP		CHP		Bağımsızlar	
İller	1950	1954	1950	1954	1950	1954
Bingöl	29.9	31.7	56.2	26.1	14.0	CMP: 14.3
Bitlis	28.8	67.2	57.8	22.4	17.1	10.4
Diyarbakır	52.8	61.4	47.2	35.7	—	—
Hakkari	Girmedi	54.4	100.	28.8	—	21.8
Mardin	42.8	55.9	49.7	41.2	7.6	2.9
Muş	51.3	43.3	48.7	28.7	—	28.0
Siirt	59.0	59.5	41.0	26.0	—	14.3
Urfa	51.9	49.8	48.1	39.1	—	10.9
Van	41.0	64.1	50.5	35.3	8.5	—

Kaynak: DİE (1978)

Tablo 8

Karadeniz Bölgesinde 1954 Seçim Sonuçlarının 1950 Seçimlerine Göre İki Parti Arasında Dağılımı (%)

	DP		CHP		CMP		Bağımsızlar	
İller	1950	1954	1950	1954	1950	1954	1950	1954
Giresun	62.4	61.9	37.6	32.3	—	5.8	—	—
Gümüşhane	51.9	50.2	41.8	41.7	—	—	18.4	8.1
					MP			
Kastamonu	41.1	59.1	37.2	29.2	15.3	10.3	—	—
Ordu	50.0	55.2	50.0	44.8	—	—	—	—
Rize	70.0	68.7	30.0	25.0	—	5.2	—	—
Samsun	57.5	60.3	41.9	37.5	—	2.8	—	—
					MP			
Sinop	10.6	34.7	61.8	41.5	25.9	23.9	—	—
Trabzon	46.3	56.8	48.5	32.6	—	—	—	—
Zonguldak	63.1	62.7	36.3	32.0	—	5.8	—	—

Kaynak: DİE (1978)

ca, DP, daha 1954 başlarında iktisat politikasının verdiği çıkmaz nedeniyle, kesin olarak bir düşüşe yönelmekteydi. Ancak bütün bu olumsuz gelişmelerin Türkiye ekonomisi ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri belirgin bir biçimde, 1956 sonlarında ortaya çıkmıştır. Ne var ki, yoğunlaşan sorunlara ve muhalefetin bütün çabalarına karşın 27 Ekim 1957 erken seçimleri DP lehine sonuçlanmıştır. Fakat sonuç, 1950 ve 1954 seçimleri kadar parlak değildir. Demokratlar sadece % 47.3 oy alarak ilk kez % 50'nin altına düşmüşlerdir. CHP ise % 40.6 oyla iktidara gelmek üzere olan bir parti görünümü kazanmıştır. Aynı seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi % 7, Demokrat Parti'den ayrılanların 1955 yılı sonunda kurduğu Hürriyet Partisi % 3.8 oy toplayarak, tüm DP oylarını aşan bir muhalefet oluşturmuşlardır.

Tablo 7 ve Tablo 8'in incelenmesinden anlaşılacağı gibi, 1957 seçimlerinde CHP, 1954'e oranla önemli bir ilerleme sağlamakla birlikte, Türkiye'nin gelişmiş bölgelerinde seçimleri gene DP kazanmıştır. CHP'nin seçimi kazandığı iller daha çok Türkiye'nin Doğu-Orta (Malatya, Tunceli, Sivas, Tokat, Amasya), Kuzey-Orta (Uşak, Ankara, Çankırı), Akdeniz (Adana, Hatay, Gaziantep) ve Güneydoğu (Van, Mardin, Urfa) illeridir. 1950 seçimlerinde olduğu gibi 1954 ve 1957 seçimlerinde de Marmara ve Ege Bölgeleri, DP'nin kaleleri olmayı sürdürmüşlerdir.

DP'nin 1957 seçimlerindeki bu dramatik gerileyişini, CHP'nin muhalefetteki başarısına, partinin artan faaliyetleri ya da yeni bir politika değişimine yönelmesinden çok, hükümetin ekonomik alanda uğradığı yenilgiye bağlayan görüşler oldukça yaygındır.[3] Ancak şurası bir gerçektir ki, DP'nin ekonomik yenilgisinin yanısıra, 1954 seçimlerinden sonra basına, üniversitelere, muhalefet partilerine ve yargı organlarına karşı uyguladığı sert politikadan, muhalefete oy veren Kırşehir ilini ilçeye indirmesinden, İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'de Kıbrıs'la ilgili olarak Yunanistan'a karşı düzenlediği fakat denetimini elden kaçırdığı gösteriler ve olaylardan dolayı iktidar ve genel olarak DP yönetimi zayıflamaya, güven ve otoritesini yitirmeye başlamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi 1957 seçimleri, DP oylarında önemli bir düşüşün gözlendiği seçimlerdir. Bu önemli oy kaybının DP ve hükümetleri üzerinde derin etkileri olmuştur. Bu gerilemeye neden olan ekonomik başarısızlıklar ve başvurulan antidemokratik uygulamalar 1957'yi izleyen üç yıl içinde giderek artmıştır. 1957 Meclis çoğunluğunun ilk işi, bir iç tüzük değişikliğiyle muhalefetin görüşlerinin kamuoyuna yansıtılmasını engellemek olmuştur. 1958 Ağustos'unda Türk parası devalüe edilerek on iki yıldır 2.80 lira olan dolar 9 liraya çıkarılmıştır. Genel eko-

Adnan Menderes oy kullanırken

nomik durumun bozukluğu partiye ve hükümetteki değişikliklere yansımış, milletvekilleri arasında, sayıları giderek artan bir parti-içi muhalif grubunun ortaya çıkmasına yolaçmıştır. Muhalefeti ihtilal komploları düzenlemekle suçlayan DP yönetimi daha sonra muhalefete karşı ülkede bir "Vatan Cephesi" kurma kampanyası başlatmıştır. Dışta, kanlı Irak ihtilâli ve tırmanan Kıbrıs olayları ile bunalan DP yönetimi bardağı taşıran son antidemokratik uygulamayı 1960 Nisan'ında TBMM'de kurduğu Tahkikat Komisyonu ile yapmıştır. Bir yargı organında bulunması gereken birtakım yetkilerin bu siyasi komisyona verilmesi, muhalefette ve aydın kesimde büyük tepkilere yolaçmıştır. İstanbul ve Ankara'da yaşanan olaylar üzerine bu iki ilde sıkıyönetim ilân edilmiş, basına geniş sansür uygulanmış, üstüste gazeteler kapatılmıştır. Sonuçta, uyarıları yerine getirilmeyen Ordu, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koymuştur.

DP'nin bir seçim afişi

Bir Varsayım

1960'lara giderken DP'nin parti ve hükümet olarak ortaya koyduğu olumsuz tablo, kaçınılmaz olarak, 1960 yılında bir seçim yapılsaydı sonuçların nasıl ve ne yönde olacağı konusundaki "spekülasyon"ları gündeme getirmiştir. Türkiye'de demokratik rejimin sağlıklı bir biçimde gelişip yerleşmesi tartışmaları içinde 27 Mayıs 1960 hareketinin yeri ve anlamı hâlâ güncelliğini korumaktadır. Türk Siyasal hayatının, Cumhuriyet'e karşı ilk askerî darbesi olması nedeniyle ve bir "uygulama" oluşturması savları karşısında bu ilgiyi doğal karşılamak gerekir.

Bu konuda yapılan bir hesaplamaya göre (Çakmak, 1985:275-277), DP'nin tüm illerde, olası bir 1960 seçiminde, önemli ölçüde oy kaybına uğrayacağı öngörülmüştür. Tüm Türkiye'deki tahıl oranının, 1960 yılı kırsal nüfus oranının, tarımsal büyüme oranının ve 1957 seçimlerinde DP'nin Türkiye genelinde oy oranının değişkenler olarak kullanıldığı öngörü işleminde, DP'nin ancak % 41.1 dolayında oy alabileceği ortaya çıkmıştır. Bu sonuç da DP'ye büyük bir olasılıkla seçimi kaybettirecekti. Çünkü DP'nin oy oranı 1957'deki % 47.3'ten % 41.1'e düşecekti. 1957 seçimlerinde CHP'nin oy oranı % 40.6 olduğuna göre bu oy kaybının küçük bir bölümünün CHP'ye yönelmesi bile 1960 olası seçimlerinde CHP'nin çoğunluk oyunu sağlamasına yetecekti.

Sonuç ve Değerlendirme

1950'li seçimlerin çözümlemesi, DP ile ilgili birtakım sonuçların ortaya çıkarılmasına olanak vermektedir.

I) DP, 27 yıllık tek partili, elitist-bürokratik yönetime karşı bir tepki olayıdır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının sıkıntılı yıllarına karşı bir "popülist" tepkidir. Ancak şurası bir gerçektir ki bu tepki 1950'lere giden dünya konjonktürünün bölgesel mantığına uygun düşen bir tepkidir. Genelde DP, ekonomik kalkınmaya, dış yardıma, dünyaya açılmaya öncelik veren ve soğuk savaş yıllarına denk düşen bir Amerikan alternatifidir. Tabu sayılan birçok kurum ve kuruluşu 'cesaret'le kullanan bir 'pragmatizm'dir. Merkez Bankası, Maliye, İçişleri gibi büyük bürokratik 'dev'leri ilk kez siyasal araçlara dönüştüren ve bu nedenle de ülkedeki tüm tepkileri, istem ve beklentileri harekete geçiren, seçim zaferine dönüştüren bir olaydır. DP'de ekonomik

DEMOKRAT PARTİ

İstanbul Millet Vekilleri Aday Listesi

Mareşal Fevzi Çakmak	Müstakil
Celâl Bayar	Eski Başbakan
Yusuf Kemal Tengirşenk	Eski Adalet ve Hariciye Bakanı
Fuat Köprülü	Profesör, Kars Milletvekili
Adnan Adıvar	Dr., eski İçişleri Bakanı, Müstakil
Fuad Hulusi Demirelli	Yargıtay Ticaret Dairesi Başkanı
Refik Koraltan	İçel Milletvekili, eski valilerden
Enis Akaygen	Eski Belediye Başkanlarından
Osman Nuri Koni	Yargıtay Üyelerinden
Yusuf Salınona	Tüccar
Faruk Nafiz Çamlıbel	Öğretmen, Şair
Cihad Babanı	Tasvir Gazetesi Sahiplerinde
Abdurrahman Mümtaz Berkan	[illegible] Avukat
Vasil Konos	Dr., Asabi Hastalıklar Mütehassısı
Burhan Cahit Morkaya	İkdam Gazetesi Sahibi
Ahikar Moshos	Ayakkabıcı
Zeki Spordel	Tüccar, Sporcu
Bayan Nuzhet Goldoğan	Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi
Salamon Adatto	Avukat
Ahmet Kemal Silivrili	Çiftçi
Kirkor Kesişyan	Direktör, Basın Yayın
Senihi Yuruten	Motorlu Kara Vasıtaları eski Başkanı
Salih Keçeci	Müteahhit ve Kooperatifçi

1950 seçimlerinde aday listesi

İstanbul'da bir seçim gezisinde Menderes ve Köprülü

kalkınma 'pragmatizm'i, toplumsal gelişme ve liberal-demokratik yönetim anlayışını ikinci plana itmiş, hattâ, 1946 ve 1950 öncesi tüm vaadleri unuttturmuştur. Bu nedenle, Meşrutiyet yıllarından Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine ve onun 1920 Meclis'ine yansıdığı ileri sürülen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'yla DP'ye ulaştığı iddia edilen, "46 Ruhu" ve "Misyon Partiliği" tezleriyle kavramsallaştırılan bir birikimle sistemik ilişkisi olduğunu söylemek zordur. DP'nin özellikle 1954 sonrası 'icraatına' bakarak böylesi bir kültürel birikimin, tutarlı temsilcisi olduğu söylenemez.

II) 1950'li seçim sonuçları, bütün Türkiye ve illerde koşut eğilimler göstermiştir. Yani, DP oyları tüm illerde artmış ya da azalmıştır. Bu genel eğilimin, daha sonraki '60'lı ve '70'li seçimler için de geçerli olduğu görülecektir.

III) Bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ile DP oyları arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Genellikle, sanıldığı gibi CHP oyları gelişmiş sayılan kesimlerde; şehirlerde yoğunlaşmamıştır. Tersine, CHP köylerde ve geri kalmış bölgelerde daha büyük güce sahip olmuş, DP ise şehirlerden daha büyük oranlarda oy almıştır.

IV) 1950'li seçimlerin CHP'yi sildiği ve DP'nin çok büyük oy oranları sağladığı kanısı yaygındır. Oysa ne DP sanıldığı gibi çok büyük oy oranları (örneğin % 60) sağlamıştır, ne de CHP silinmiştir.

V) 1950'li seçimlerdeki gelişmelerde ekonomik etkenin temel rolü üstlendiği söylenebilir. Nitekim ekonomik durumun çok iyi olduğu, ABD ekonomik yardımının arttığı ve askerî harcamaların büyük ölçüde dış katkılarla karşılandığı 1950-53 döneminden sonra DP oyları artmış, sonraki yıllarda (1954-1957) yaşanan ekonomik başarısızlıklar nedeniyle de DP büyük oy kaybına uğramıştır.

VI) Ekonomik durum, 1957-1960 döneminde de başarısız olduğuna göre, 1960 yılında yapılacak bir seçimde DP'nin oy kaybına uğraması ve sonuçta iktidarı kaybetmesi yüksek bir olasılıktır. DP'nin 1960'da iktidardan uzaklaşmamak için göze aldığı antidemokratik girişimleri bu çerçevede değerlendirmek gerekir. 1946 sonrasında demokrasi, insan hakları, özgürlükler, anayasal düzen konusunda DP'nin etkin kampanyası, vaatlerine karşın göze aldığı bu girişimler sonuçta bu askerî darbeye neden olmuştur. Oysa, araştırmalar göstermektedir ki, bu olağanüstü, demokrasi dışı koşullar ve uygulamalar yaratılmasaydı normal seçim yoluyla iktidar el değiştirecek ve demokrasimiz de sonuçta büyük güç kazanacaktı. □

[1] Bu değerlendirmelerle ilgili olarak bkz. Eroğul (1970:58-62), Lewis (1968:316-18), Güneş (1962:12), Çavdar (1985), Sunar (1985).

[2] Bu konuda, Frey (1966), DPT (1970), Tachau (1973:551-573), Özbudun (1975:83-114), Çakmak (1985:245-283).

[3] 1957 seçimlerinde DP yenilgisinin toplumsal-ekonomik nedenlerini açıklamak amacıyla yapılan bir hesaplama girişimi için, Çakmak (1985:270-275).

Kaynaklar

Akarlı, E., Ben-Dor, G. (1975), *Political Participation in Turkey*, İstanbul.

Bulutay, T., Yıldırım, N. (1969), "Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Üzerinde Bir Deneme", *SBF Dergisi*, XXIII, sayı: 4, Ankara.

Çakmak, C. (1985), "Türkiye'de 1950'li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 12, (3,4).

Çavdar, T. (1985), "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, sayı: 65-66, İstanbul.

DİE (1967), *Turkiye İstatistik Yıllığı*, 1964/1965, Ankara.

DİE (1978), *5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Ankara.

DPT (1963), *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, Ankara.

DPT (1970), *Türkiye'de İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi*, Ankara.

Eroğul, C. (1970), *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, SBF Yayınları, Ankara.

Frey, F. (1966), *Regional Variations in Rural Turkey*, Cambridge, Mass., MIT.

Güneş, T. (1962), "DP İktidarı", *Yon.*, sayı: 24.

Lewis, B. (1968), *The Emergence of Modern Turkey*, London.

Özbudun, E. (1975), *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, A.Ü. H.F. Yayınları, Ankara.

Sayarı, S. (1975), "Some Notes on the Beginnings of Mass Political Participation in Turkey", Akarlı-Ben Dor, *Political Participation in Turkey*, İstanbul.

Sunar, İ. (1985), "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, sayı: 65-66, İstanbul.

Tachau, F. (1973), "The Anatomy of Political and Social Change", *Comparative Politics*, July.

Tunçay, M. (1984) "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, sayı: 63, İstanbul.

Hayrettin Erkmen'le DP Üzerine

FAHRİ ARAL

• Sayın Erkmen, Demokrat Parti'nin kuruluşundaki temel amacı açıklar mısınız?

Demokrat Parti'nin kurulmasındaki temel amaç halkla devlet arasında yıllardır devam eden çelişkiyi ortadan kaldırmak, devleti halka indirerek veya halkı devlete çıkararak mevcut olan baskıyı yoketmekti. Bu izah tarzı yalnız benim değil, diğer arkadaşlarımın da paylaştığı bir görüştür. Rahmetli Samet Ağaoğlu da Demokrat Parti ile ilgili yazmış olduğu kitapta kuruluş amacını bu şekilde ifade etmiştir. Türkiye'de halk devletin kendi devleti olduğunu DP'de sonra anladı. DP'den önce halka yön veren, halka hâkim ve hakem olan, buyruğu tartışılmaz, hikmetinden sual olunmaz bir devlet anlayışı vardı. Ama DP'nin kurulmasından sonra halkta "devlet benimdir" anlayışı doğmuş, yerleşmiş ve gelişmiştir.

• O halde halkın gerek 46'da gerekse 50'de DP'ye sahip çıkarak oylarıyla iktidara getirmesini bu anlayışa mı bağlıyorsunuz?

Kesinlikle öyle. Halk DP'nin böyle bir anlayışla siyaset sahnesine atılmasındaki temel farkı anlamıştır, hissetmiştir. Ayrıca Demokrat Parti bu yanıyla halkın içinden gelen bir partidir. Türkiye'de Osmanlı'dan beri kurulan birçok parti vardır. Ancak bunların bir kısmının ismi dahi hatırlanmaz. İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf'ın dışında Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka ve daha sonra gelen Demokrat Parti vardır. Bunların isimleri niye kalmıştır? Bazıları iktidar olmuştur, bazıları ciddi muhalefet partileri olarak siyasi hayata damgalarını vurmuşlardır. Ama bunların hiçbiri Demokrat Parti gibi halkın içinden doğan partiler değildir. DP ise halkın hemen ilk kuruluşunda benimseyip, yadırgamadığı bir partidir. Diğer partiler ise halkın dışında kurulmuş kadro partileridir. DP dışındaki partiler, iktidara gelenler ve gelmeyenler dahil, hiçbiri halkla bütünleşerek kurulmamıştır.

• Kadro demekle halkın dışında bir kadroyu kastediyorsanız, DP'yi de kıranların konumu farklı değildi. Onlar da CHP'nin içinden çıkan seçkin bir kurucu kadroydu.

Bir bakıma haklısınız. Her partinin kuruluşunda bir kadro öncülük eder. Ancak partilerin halka malolması ile, ilk adımın bir kadro tarafından atılması farklı şeylerdir. Her partide bir düşünenler vardır bir de öne düşenler... Bu ikisi ayrıdır. Toplumda farklı bir siyaset, yeni bir ses duymak isteyenler, buna ihtiyacı olanlar biraraya gelir, teşkilâtlanmak gereğini duyarak siyasi hizmete talip olurlar. Türkiye'de de böyle olmuştur. Ancak bunun halktan gördüğü karşılık hiçbirinde DP kadar yaygın olmamıştır. İşte bunun için DP halkın partisidir.

• Peki efendim o yıllarda DP kurucuları halkın hangi ihtiyacını gördü? Tek parti döneminde baskıdan bunalan halkın özgürlük ihtiyacını mı, yoksullaşan halkın sıkıntılarını mı... Meselâ ünlü 4'lü Takrir'e yansıyan temel düşünce neydi?

4'lü Takririn düzenlenmesinde bu saydığınız hususların getirmiş olduğu zaruretin elbette payı vardır. O yılları gözünüzün önüne getirin; CHP muarızsız bir parti olarak icraattadır. Ancak dünyada önemli değişmeler olmaktadır. Siyasi hayat iki vakıa ile karşı karşıya kalmıştır: Biri dünyada varolan demokratik rejim taraftarlarının bu rejimi geliştirme gayretleri, diğeri de Türk halkının devletin baskısından, devletin kendi sorunlarına karşı ilgisizliğinden bıkmışlığı, bunun belli bir yere gelip, dayanması. İşte DP'nin doğuşunu mümkün kılan asıl sebepler bunlardır. O yılların ortamı halka daha demokratik bir hayat istemini mümkün kıldığı için DP'nin siyaset alanına atılması kolay olmuştur.

• Efendim, DP iktidara gelinceye kadar dört yıl geçti. Bu süre içinde iktidar partisi içinde farklı görüşler oluştu. Meselâ Recep Peker çok partili rejime şiddetle karşı çıkarken, İsmet Paşa -hem siyasi konumu hem de bazı denge hesaplarına bağlı olarak- farklı siyasal partilere tahammül edilmesini söylüyordu. Sizce CHP içinde bunu samimi olarak arzu edenler var mıydı?

Şüphesiz bazı kişiler vardı. Ancak CHP'nin yıllardır yerleşmiş parti içi otoritesi, düşünce tarzı böyle bir yapının güçlenmesine izin vermezdi. Devletin bütün imkânlarını iktidarı için kullanan bir partide birşey yapmak için gözünü budaktan sakınmamak gerekirdi. Meselâ bana hemşerilerim her zaman CHP'ye girmem için baskı yapmışlardı. Ama o yıllarda DP'de kendi düşünce çizgimi buluyor, üstelik bunun toplumda karşılık bulduğuna inanıyordum.

• Meselâ bir çeşit yeni halkçılık mı buldunuz DP'de?

Evet öyle, çünkü halk kitleleri yeni bir kurtarıcı bekliyordu. Az önce de değindim, halk tarif edilmesi güç şartlarda

1916'da Giresun'da doğdu. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde tamamladıktan sonra Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'na girdi. 1938'de buradan mezun olan Erkmen, daha sonra yurtdışına giderek Cenevre Üniversitesi'nde doktora öğrenimi yaptı. Ardından Lozan Üniversitesi'nde doktora öğrenimini sürdüren Erkmen, 1948'de Demokrat Parti'ye girdi ve 1950'de Giresun'dan TBMM'ye seçildi. 1954 ve 1957 seçimlerinde de Giresun'dan milletvekili olan Hayrettin Erkmen, 1953'te Çalışma Bakanı, 1957 ve 58'de önce Çalışma daha sonra da Ticaret Bakanlığı'nda bulundu. 1956-57 arasında Demokrat Parti Meclis Grubu başkanlığı yapan Hayrettin Erkmen, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra tutuklanarak yargılandı ve 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Yassıada, Kayseri ve Toptaşı'nda toplam 4.5 yıl tutuklu kalan Erkmen, salıverildikten sonra İstanbul'da avukatlık yapmaya başladı. DP'lilerin siyasi haklarının iadesinden sonra 1975'te Giresun AP senatörü olarak TBMM'ye yeniden girdi. 1979'da son Demirel hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Erkmen, 1980 Eylül'ünde hakkında verilen gensoru önergesinden sonra istifa etti. Halen Marmara Üniversitesi öğretim üyeliği yapan Erkmen'in, *Tercüman, Son Havadis* ve *Izmir Ticaret* gazetelerinde yayınlanan makalelerinin yanısıra, 1948'de Cenevre Üniversitesi'nde Fransızca olarak basılan *La participation des salarès à la gestion de l'entreprise* (Ücretlilerin işyerinde Yönetime Katılması) ile P. Ramadier'den yaptığı *Le socialisme et l'exercice des pouvoir* (Sosyalizm ve İktidar) ve J. Marchal'ın *Le mecanisme des prix* (Fiyat Mekanizması) adlı çevirileri vardır.

yaşıyordu. Geçim zorluğu, devletin baskısı, ağır vergiler, jandarma baskısı ve bunun gibi birçok sebep halkı bir yere itiyordu. Halkın yeni bir sese, öndere ihtiyacı vardı. CHP'nin demokrasi dışı davranışları, icraatı halkın yanısıra aydınların da tepkisini çekiyordu. Bu da birçok aydının DP saflarında yeralmasına yolaçtı.

• O yıllarda bazı solcu aydınların da DP ile birlikte davranmaları ya da en azından bazı ortak girişimlerde bulunmaları aynı sebeplerin sonucu mu?

Evet, bir asgari müşterek meydana gelmişti. Ortak bir nokta, ortak bir çizgi vardı. Bu da özgürlüktü. Özgürlüğün daha üst düzeyde gerçekleşmesi, daha az tartışılır hale gelmesi ve daha az müdaheleye maruz kalması çizgisinde bir ortaklık vardı. Solcusu da sağcısı da bunu istiyordu.

• O zaman bir hayli tartışılan "DP halk hareketidir" tanımını mı getiriyorsunuz?

Tabiî tamamen böyle. Meselâ 4'lü Takrir'in verilmesinden sonra tüm Türkiye sathında hareketlenme başladı, destek mesajları geldi. Her yerden bu harekette görev almak isteyenler oldu. 4'lü Takrir adetâ bir kıvılcım oldu, her yeri tutuşturdu. Bütün eski korkular atıldı. Birdenbire herkeste görev almak için bir yarış başladı. Bu nedir? Bir halk hareketi değil midir? Ancak bunu söylerken sadece ezilen, güçlük içinde yaşayan işçinin, köylünün hareketidir demek istemiyorum. DP onlar kadar aydınların, tüccarın, serbest meslek sahibinin, çiftçinin, esnafın hasılı tüm halkın desteğiyle güçlendi. İktidar oldu.

• Sayın Erkmen, DP'nin 1950'de iktidar olması siyasal tarihimizde önemli bir olay. Çünkü ilk kez halkın hür iradesiyle bir iktidar değişikliği gerçekleşiyordu. DP'nin seçim bildirgeleri halka refah ve özgürlük vaadediyordu. DP de iktidar olunca öncelikle ekonomi politikaya el attı. Bildiğimiz kadarıyla iktidarı devralırken birikmiş bir altın ve döviz rezervi vardı, dış borçlar yok gibiydi. Nitekim özellikle 1950 ile 54 arasında nisbi bir refah da sağlandı. Ama daha sonra bozulan bir ekonomiyi görüyoruz, bunu nasıl açıklarsınız?

Demokrat Parti iktidara gelirken iki temel şeyi hedef almıştır. Biri hürriyet, diğeri ise refah. Yani daha özgür bir toplum, daha müreffeh bir toplum, birlikte gelişsin istiyorduk. Toplumun en zor durumda olan kesimlerinden başlayarak yayılan bir sosyal denge kurmak istiyorduk. İktidar olduğumuzda neyi bulduk? Yatırımsız, yatırımı hedef almayan bir toplum. Demiryollarının dışında toplumun bütününü hedeflemiş bir yatırım yok. Tesbit edilmiş bir yatırım politikası da yok. Evet bu manzara içinde birikmiş para var, döviz var ama bu neye yarar. Bir de bu birikimin üzerinde durmak gerek. Nasıl birikmişti bu? İthalatın yok, yatırım yapmıyorsun, halkın ürettiğinin bir kısmını ihraç etmişsin, geride kalanı da elde tutmuşsun, parayı harcamamışsın. Ne hizmet götürmüşsün ne halkın ihtiyacını karşılaşmışsın... Bu durumda ne olur? Rahmetli Menderes'in yanılmıyorsam Erzurum'da yaptığı bir konuşma var. Orada Adnan Bey şöyle diyor: "Bana soruyorlar, biriktirdiğimiz altınları, dövizleri ne yaptın diye, ne yapacaktık? Bunları kasada tutup, bu yolları barajları yapmasa mıydık? Biz bunları size malettik, size harcadık" İşte, bu mesele pek anlaşılamadı. Bana göre anlaşılmak istenmedi. Yine o döneme dönelim; 50 sonrasıydı öyle iddia edildiği gibi tüketim malları ithalatında büyük bir artış yoktur. Tüketim malı ithalatı, ya-

nılmıyorsam % 10-12 civarında kalmıştır. 54'ten sonra bu oranlar daha küçülmüştür. Şöyle bir açıklama yapayım: Biz 54'e kadar bir ekme safhası geçirdik. Yatırımları başlattık, ithal edilen kalemlerin büyük bölümünü buraya aktardık. 54'ten sonra da üretim büyüyecektir. Şunu unutmamak gerekir; her yatırım mutlaka bir enflasyonist baskı getirecektir. Biz özellikle yatırımlarda tarımsal üretimin büyümesini hedefledik halkın, köylünün ürettiğini değerlendirmesini istedik. O güne kadar halk ürettiğini satamıyordu, satsa bile yarısını tahsildar gelip alıyordu. Piyasaya götürse eline para geçmiyordu. O zaman üretimi cazip hale getirmek gerekli oldu. Bunun içinde sübvansiyon politikası da var. DP döneminde devlet tarım ürünlerine taban fiyatı getirmiş ve bunu kooperatifler vasıtasıyla desteklemiştir. Böylece ürününü değerlendirebilen üreticinin satınalma gücü de artmıştır. Yine bu dönemde tarım kredileri açılmıştır. Şunu da belirteyim ki, üreticinin satınalma gücü yükselince bir enflasyonist etki meydana gelir. Nitekim 1953'ten sonra fiyatlarda yükselme olmuştur. Ancak henüz mal darlığı yoktur. İthalata kısıtlama getirilmiştir ama temel mallarda bir darlık görülmez. Şöyle özetleyebilirim: DP iktidarında birikmiş rezervlerin çoğu yatırıma gitmiştir. Sanayi malları, nakil vasıtaları hattâ çimento bile ithal edilmiştir. Buna dağ bile dayanmaz. Zaten bir iki yıl içinde birikmiş rezervler tükenmiş ve bundan sonra elde edilen ihracat gelirleriyle ekonomi döndürülmeye çalışılmıştır.

• Bu arada yabancı sermaye yatırımları da umulduğu gibi gerçekleşmedi değil mi?

Hayır, umut edildiği gibi olmadı. Aslında durum şimdi de aynı. Yabancı sermaye "gel deyince" gelmiyor. Neyse, bu ayrı bir konu.

DP'nin kuruluş yıllarında İzmir'de bir mitingte konuşan Osman Kapani

• Peki dış kredilerde de beklenen şey gerçekleşmedi...

O zaman dış kredi düzeni farklıydı. Marshall yardımı vardı. Öyle bankadan bankaya kredi düzeni yoktu. Savaş sonrası düzenlemeler daha tam olarak yerine oturmamıştı.

• Yani 1955'te ekonomide belirli bir tıkanma başlayınca sorunlar kendini gösterdi. Bu ortam 58 ekonomik kararlarını hazırladı, değil mi sayın Erkmen?

Evet, sıkıntı 55'ten sonra başlar. Bu tarihte ithalat kısıtlanır. Daraltıcı tedbirler getirilir. Bu arada OECD'ye girmiş olmamız nedeniyle milletlerarası ekonomik kurallara uyma zorunluluğu hasıl oldu. Bu sebepten ithalatı daraltıcı tedbirler de zorlaşmıştı. O zaman da takas yoluna gidildi. Ancak bunun da tatbiki zordu. Ancak hükümet piyasanın ihtiyacını temin için güçde olsa takası kabul etti. Amaç ucuz mal temin etmekti. İşte bütün bunlar ekonominin daha sağlam ve daha rasyonel bir sisteme oturması zaruretini getirdi.

• 58 kararlarının temel nedeni buydu diyorsunuz?

Evet, buydu. Bunun için de seçimleri erkene alarak, 57'de seçime gittik.

• Sayın Erkmen, 1957'de yapılan seçimler sonucunda DP yine iktidar oldu. Ancak bu defa oylarda bir düşüş vardı. Bu düşüşte alınan ekonomik kararların etkisi mi vardı?

Büyük ölçüde öyle. Çünkü halk yaşantısında bazı şeylerin eksikliğini hissetmeye başladı. DP iktidarıyla birlikte gelen refahta bir gerileme vardı.

• Burada bir şeyi tesbit etmek istiyorum. Bu dönemde siyasal ortam daha farklı bir yere gidiyordu. CHP muhalefeti sertleşmiş, DP'den ayrılanlar Hürriyet Partisi'ni kurmuş, en önemlisi DP siyasi anlamda vaadettiklerinin birçoğunu yerine getirememişti. Meselâ DP'nin hürriyetçi imajının silinmesinin bu düşüşte bir payı yok mudur?

Bunların etkisi olabilir ama bana göre vatandaş büyük ölçüde hayat şartlarından ötürü bir ölçüde sırt çevirmiştir. Tabiî bu arada CHP'nin muhalefetinin, "DP basın üzerinde baskı kuruyor" diyerek meseleyi sertleştirmesinin de payı vardır.

• Peki efendim o yıllarda basın üzerinde bir baskı yok muydu?

Bir şeyi özellikle belirtmek istiyorum. DP'nin en büyük talihsizliği CHP'nin o keyfi idaresinden sonra gelip demokratik düzeni ve onun prensiplerini yerleştirmek istemesiydi. Buna karşı muhalefetin de CHP tarafından yürütülmesi ayrı bir talihsizlikti. Yoksa esas neden sert bir muhalefet yürütmeleri vb. değildi. Bizi tenkid ettikleri zaman kendi mazilerine bakmıyorlardı. Çünkü mazilerinde daha vahim örnekler vardı, bunu herkes biliyordu. Hani dinime küfreden bari Müslüman olsa... İşte onun gibi. CHP muhalefetinin sert-

"DP... çiftçinin, esnafın hasılı tüm halkın desteğiyle güçlendi."

İlk DP kongrelerinden birinde Manisa Delegeleri

leşmesinin nedeni kötü bir geçmişe sahip olmalarıydı. Bu onları hırçınlaştırıyordu. Basını ele alalım: Bizim getirdiğimiz tedbirleri eleştirdikleri zaman herşey çok açıktı. Meselâ CHP döneminde bir emniyet müdürünün yetkisiyle gazete kapatılmıştır. Biz ise mahkeme getiriyorduk. Bu tedbirlerin abartılması meseleyi büyütmüştür. Ama özetlersek bütün bunlar 1957'de bize oy kaybettirmiştir.

• CHP sert bir muhalefet stratejisi uygularken temel çıkış noktası hak ve özgürlüklerin elden gittiği ve DP'nin bunları yokettiği biçimindeydi. Yani bir anlamda roller değişmişti. 46'da ve 50'de DP'nin CHP'ye yönelttiği eleştiriler tersinden tekrarlanıyordu. Bu durum DP içinde hiç tartışılmadı mı? Bu arada 57'den sonra parti içinde halkın desteğinin azalmasıyla birlikte bazı sert tedbirlere ihtiyaç duyan kişiler, gruplar da çıktı, bunu nasıl açıklarsınız?

Şu noktayı hemen belirteyim: CHP'nin her zaman belli bir oyu olmuştur. DP ne kadar oy alırsa alsın, CHP belirli bir oyu hep korumuştur. Nitekim 57 seçimlerinde hem oy sayısını hem milletvekillerinin sayısını arttırdılar. Tabiî bu parti içinde tartışmalara neden oldu. Ayrıca CHP sert bir muhalefet de yapıyordu. Şimdi biz niye normal zamanında yapılması gereken seçimleri öne aldık; az önce anlattığım ekonomik sıkıntılar, ekonominin stabilizasyonu gibi etkenler bizi buna itti. Bir istikrar programı sözkonusuydu. Bu da ancak milletten icazet aldıktan sonra yürürlüğe konabilirdi. Ben de şahsen seçimin yenilenmesinden yanaydım. Ancak bazı arkadaşlar bunu istemiyordu. Seçim kararını almak o kadar kolay olmadı.

• Peki efendim, 58 kararlarının bir anlamda DP'nin sonunu hazırlayan kararlar olduğu yolunda bir görüş var, buna ne diyorsunuz?

Hayır tamamen tersi. Biz bu kararlarla bir istikrarın kapısını açtık. Zaten seçimleri önealmamızın sebebi buydu. Şunu da söyleyeyim: Almış olduğumuz tedbirlerin sonunda ekonomi sağlam bir yere oturmaya başlamıştı. Ama bunun tam sonuçlarını 60'ta ve sonrasında almaya başlayacaktık. İşte 27 Mayıs darbesi bunu engellemiştir.

• Efendim Demokrat Parti'nin eleştirilen bir politikası da özellikle sosyal politikası. DP'nin iktidara gelirken işçilere grev hakkını vereceğini vaadetmesine rağmen bunu vermemesini ve sosyal politikada geri bir çizgi izlemesini nasıl açıklarsınız?

Topkapı Olayları

DP'nin sosyal politika alanında izlediği çizgi iddia edildiği gibi geri bir çizgi değildir. Evet DP muhalefette iken işçiye grev hakkının verilmesini istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Bu bir ihmaldir. Bunu kabul ediyorum. Ancak DP döneminde iş hayatı gelişmiştir. Sonunda ben bir tarafım, ama gene de kusurlarımızı objektif olarak dile getirmek isterim. DP'nin ekonomi politikasında sermaye ve iş hayatını teşvik etmek sözkonusuydu. Evet programında liberal öğeler olmasına rağmen dengeyi sağlamak için devleti devreye sokmuştur. DP döneminde yeni iş alanları açılırken buralarda çalışan işçi sayısı artmıştır. Bunun içinde işçilerin himayesi sözkonusu olmuştur. Bizim dönemimizde işçilerin himaye alanı genişlemiştir. İş Kanunu'nun kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca DP döneminde iş kanunu kapsamında olmayan deniz işçileri, basın işçileri bu sektörler kanunun himayesine alınmıştır. Sosyal güvenlik kapsamı da genişlemiştir. Bu hem hak bakımından hem de uygulama bakımından böyle olmuştur. Grev hakkına gelince.. Şunu belirteyim; sendikalara karşı hasmane bir tavrımız olmamıştır. Grev hakkı vaad edilmesine rağmen bunun gerçekleşmesi için gerekli zamanlamada sıkıntıya düşülmüştür. Ben Samet Bey'den sonra Çalışma Bakanı oldum. Bu dönemde grev kanunu tasarısını hazırladım. Hattâ bu bakanlığın arşivinde de vardır. O yıllarda işçi liderleri beni ziyarete gelmişlerdi. Rahmetli Seyfi Demirsoy, Ziya Hepbir, Bahir Ersoy vardı. Bana "grev hakkı ne zaman verilecek" diye sormuşlardı. Ben hazırlamış olduğum tasarıyı masanın üzerine çıkardım. "İşte grev hakkı" dedim. Sonra ekledim, "bu tasarı kanunlaşırsa siz bunu nasıl kullanacaksınız", "grevdeki işçiyi nasıl besleyeceksiniz" diye sordum. "Bana bunun cevabını verin, ben tasarıyı hemen sevkedeyim" dedim. Bir hakkın verilmesi değil, kullanılması önemlidir. Ben kendi hesabıma grev hakkını Bakanlar Kurulunda gündeme getirdim, bazı arkadaşlar karşı çıktılar, "zamansızdır" dediler. "Kalkınmakta olan bir ülkeyiz bu zamanda işçinin grevi boş yere değer kaybı getirecektir" dediler. Epey tartışıldı, sonra rahmetli Adnan Bey "Hayrettin bunu sen simdi sakla, zamanı gelince görüşürüz" dedi. Bu hadise 1957'de oluyor. Ardından da 1958'de Ticaret Bakanı oldum.

• Sayın Erkmen Demokrat Parti dönemine getirilen eleştirilerden biri de dış politika. Kimi görüşler DP döneminde dış politikada dışa bağımlılığın arttığını vb. öne sürerler, bu konuda ne düşünüyorsunuz?

DP döneminde uygulanan dış politika CHP döneminde uygulanan dış politikanın aynıdır, uygulanan ilkeler aynıdır, model aynıdır. Bu Atatürk'ün dış politikasıdır. Bu konuda CHP ile DP arasında hiçbir sürtüşme olmamıştır. DP'nin muhalefette olduğu dönemde DP, CHP'nin dış politikasına önemli eleştiri getirmemiştir. Atatürk dış politikasının ilkelerinin başında bağımsızlık ilkesi gelir. İkinci ilke barışçılıktır ve statükocoluktur, revizyonist değildir. Güvenlik bakımından da ittifakları, kollektif güvenlik tedbirlerini veya bölgesel güvenlik tedbirlerini tercih eder. Atatürk döneminde Milletler Cemiyeti

vardı. Türkiye buna 30'lu yıllarda üye olmuştur. Yine bu dönemde kollektif güvenlik sistemlerine, Balkan Paktı, Sadabad Paktı gibi bölgesel paktlara üye olunmuştur. DP'de aynı politikayı sürdürmüştür. NATO üyeliği Türkiye'ye yeni bir güvenlik sistemi vermiştir. Bu konuda yapılan eleştiriler yanlıştır ve maksatlıdır.

"DP döneminde uygulanan dış politika CHP döneminde uygulanan dış politikanın aynıdır, uygulanan ilkeler ve model aynıdır. Bu Atatürk'ün dış politikasıdır."
ABD Devlet Başkanı Eisenhoower, Menderes ve Zorlu

• Tabiî bu konuda CHP ile bir çelişme olmadı. Ancak sanıyorum Kore'ye asker gönderilme konusunda bir anlaşmazlık doğdu.

Evet, ama o da temele değil usule dayalı bir tartışmadır. CHP sadece TBMM'den geçirmeden asker gönderilmesine karşı olmuştur. Nitekim bu husus daha sonra yapılan Anayasa metinlerine konmuştur. Hülasa DP daha önceki dış politika çizgisini aynen sürdürmüştür. Balkan Paktı ihya edilmiştir. Sadabad Paktı ise Bağdat Paktı olarak yeniden oluşmuştur. Bağdat Paktına direnen Nasır, oldu.

• Efendim orada da bir eleştiri var, niçin DP Nasır gibi milliyetçi bir liderin politikasını desteklemedi diye... Daha sonra AP ise Ortadoğu'daki bu politikaya kayıtsız kalmadı, ama DP yanlış davrandı...

Şimdi Nasır'ın Ortadoğu'da bir liderlik kavgası vardı. Nuri Said'le arasında Mısır mı, Irak mı diye... Bu rekabet nedeniyle Nasır Bağdat Paktı'na davet edildiği halde iştirak etmedi. Önce olumlu davranmış sonra vazgeçmiştir. Suriye de davet edilmiştir. Adnan Bey bizzat Şam'a gitmiştir. Binaenalyh eleştiriler bu hususlar gözönüne alınmadan yapılmamalıdır. Bölgesel paktlar da Atatürk'ün politikasına uygundur. Nasır kendi milli çıkarlarını kollarken paktlar dışında bir politikayı yeğledi. Buna Nehru ve kendi blokunun dışında bir yer arayan Tito da eklenince Üçüncü Dünya hareketi doğdu. Biz bunu gerçekçi bir oluşum saymadık. Bu ittifaktan ne çıkar? Bana lâzım olan nedir? Benim güvenliğim. Biz önce güvenliğe önem verdik. NATO'ya dahil olmuşuz, NATO bizim için bir güvenlik unsuru, Üçüncü Dünya'ya katılmak için NATO'dan çıkmak gerekiyordu. Sonraki dış politika da aynen devam etmiştir. AP dönemi için de böyledir bu. Bu politika hiç değişmemiştir. Zaten Üçüncü Dünya karşıya alınmamıştı.

"Adnan Bey karizması güçlü bir kişiliğe sahipti. Çok sevilirdi. Çok inandırıcı bir yanı vardı. Karşısındaki ile kolay iletişim kurardı."

• DP'nin son yıllarında özellikle Adnan Bey'in Sovyetler gezisi öncesi ortaya çıkan durumu açıklar mısınız? O yıllarda bir denge politikası mı gündeme gelmişti?

Evet böyle bir durum var. Aslında bu yolun açılması bizim insiyatifimizin dışındaydı. Biliyorsunuz, Sovyetlerin bizden bir toprak talebi vardı. Dostluk Anlaşması feshedilmişti. Ardından da Boğazları savunma konusunda katılma hakkı talep etmişlerdi. Bütün bunlar bağımsızlığımızla bağdaşmayan şeylerdi. Bu istekleri CHP iktidarı haklı olarak reddetmişti. Daha sonra NATO ve Varşova sistemleri doğunca iki ülke ayrı kamplarda yeralmışlardı. Tabiî bu ilâ-nihaye sürecek değildi. Düşmanlık dış politikada arzu edilmeyen birşeydir Kaldı ki, Sovyetler bizim komşumuzdur. Yine o yıllarda Sovyetlerin takındığı tavır bizi ürkütmesine rağmen ne CHP ne de DP döneminde, bizim ben-

zer bir tavrımız olmamıştır. Türkiye Sovyetlere karşı hiçbir zaman hasmane bir tavır takınmamıştır. Denecektir ki, siz NATO'ya girdiniz, bu kâfi değil mi? Aslında biz NATO'ya biraz da korkudan girdik, yani güvenliğe ihtiyacımız olduğu için girdik. NATO'ya güç verdik, bu da ittifakın gerektirdiği bir şeydi. Daha sonra Stalin'in ölümü, Sovyetlerin bize karşı tutumlarında görülen yumuşama yeni şartları doğurdu.

• Efendim şöyle bir iddia da var; DP iktidarı Sovyetler'e yakınlaşmaya başlayınca ABD de ordu içindeki darbe girişimlerine gözyumdu, bu konuda ne dersiniz?

Bu iddialar var. Ama ne dereceye kadar doğrudur, bilemem. İspatlanması bir hayli zor. Ancak mantık dışı da değildir.

• Yani ABD'nin 27 Mayıs darbesine karşı çıkmaması, tasvip etmesi...

ABD başka bir şey yapamazdı, içişlerimize karışamazdı. Ama bu tasvibin belgesi de yoktur... Gerçekten de ekonomi politikamızı yürütürken dış ekonomik kuruluşlardan her zaman kolaylık görmedik. Dünya Bankası vb. gibi kuruluşlarla kimi zaman aramızda sert tartışmalar oldu. Kimi zaman onların önerilerine karşı çıktık. Meselâ tarım ürünlerinin ekimini genişletmemizi istediklerinde karşı çıkmıştık. Ayrıca bunların sanayileşmemizle ilgili olarak öne sürdükleri görüşlerle mutabık olamazdık. Durum bu noktaya gelince, ekonomide çok yanlı ilişki kurmak önem kazandı. İşte Sovyetlerle ilişkinin temelinde bu düşünce yatıyor.

• Sayın Erkmen, Demokrat Parti ile Adnan Menderes'in kişiliği arasındaki ilişkilere değinmek istiyorum. Bu temelde Demokrat Parti'nin felsefesine, prensiplerine bağlı bir şey. Size göre Adnan Bey'in karizması ile parti arasındaki illiyet nedir? Meselâ rahmetli Menderes diyelim ki Hürriyet Partisi'ne lider olsaydı aynı özellikleri gösterebilir miydi?

[Kuruluşta] Esas önde gelen isim Celâl Bey'di. Bu yıllarda bayrak Celâl Bey'in elindeydi. DP'nin gelişiminde bu nokta çok önemlidir.''

Hakikaten Adnan Bey karizması güçlü bir kişiliğe sahiptir. Çok sevilirdi. Çok inandırıcı bir yanı vardı. Karşısındaki ile çok kolay iletişim kurardı. Ama bütün bunlar sonraları şekillendi. Evet Adnan Bey DP'nin kurucusudur. Ama kuruluş sırasında çok mahdut bir zümre tarafından tanınıyordu. Esas önde gelen isim Celâl Bey'di. Bu yıllarda bayrak Celâl Bey'in elindeydi. DP'nin gelişiminde bu nokta çok önemlidir. Şüphesiz ikisinin aralarında bir menşe farkı var. Kuruluşta Celâl Bey'in sözü geçiyor. Ama Adnan Bey de işin içinde. Bir bakıma karizmasını bu yıllarda oluşturuyor. Eğer DP iktidara gelmemiş olsaydı rahmetlinin kişiliği bu kadar etkili olur muydu? Bunu bilemiyorum. Ancak gerçek olarak karizmatik kişiliği DP'nin iktidar başarısıyla oluştu. Bu içiçedir. Celâl Bey'le devlete bakış açıları aynıdır ama Adnan Bey biraz farklı özellikler gösterir. Adnan Bey de devlet otoritesinden yanadır ama bunun bir baskı haline gelmesini istemez, buna karşı çıkardı.

• Son olarak şunu sormak istiyorum: DP artık bir tarih oldu. Ancak yıllardır DP'nin siyasi mirası sürüyor. Bütün mirasçıların izlediği, savunduğu kendilerine göre tanımladığı bir 46 Ruhu var. Herkes buna sahip çıkıyor, bunu kendisine ışık tutuyor. Bize bunun anlamını açıklar mısınız?

46 ruhu bana göre bir demokrasi ilkesidir. Biz DP olarak bununla memlekete demokrasiyi yerleştirmiş olmanın öncülüğünü yapmışızdır. 46 ruhu halkın hâkimiyetini temsil eder. En güç şartlarda bile halkın egemenliğini savunmayı gerektirir ki biz de bunu yaptık. En zor şartlarda bile halkın egemenliğini savunduk. İşte 46 ruhunun temel özelliği budur.

• DP konusunda getirilen bir eleştiri de DP'nin muhalefette iken özgürlükleri savunduğu, iktidara geçtikten sonra da tersini yaptığı yolunda. Bunu özellikle sola, sosyalist harekete karşı tutumunda göstermiştir, solun örgütlenmesini engellemiş, fırsat vermemiştir.

Peki kim fırsat vermiştir ki, DP versin... Ben DP'nin bu konudaki tavrının o kadar katı olmadığını söyleyebilirim. Ancak önemli olan bu düşüncenin halkta bulacağı karşılıktır. Milleti millete rağmen sola götüremezsiniz.

• Şimdi o ayrı bir konu, toplumda karşılık bulur ya da bulamaz ama solun örgütlenmesi bir demokrasi ilkesi değil midir?

Öyledir, öyle ama bu işte zorlama olmaz. Demokrasi içinde herkesin yeri vardır.

• DP artık tarihe malolmuş bir partidir, dedik. Doğruları ve yanlışları ile Türk siyasal tarihinde önemli bir yeri olan DP'nin misyonu, düşüncesi, siyasal anlayışı, savunduğu politika bir başka biçimde devam etmekte midir?

DP'nin misyonu elbette ki kapatıldıktan sonra da devam etmiştir. Gerçi bu misyon el değiştirdikten sonra biraz hırpalanmıştır, hırpalanmış diyorum çünkü hiçkimse malın esas sahibi gibi mala sahip çıkamaz. Evet, AP'ye DP'nin devamıdır, demek yanlış değil. Çünkü bütün DP teşkilâtı bu partiye sahip çıkmıştır, örgütlenmesini sağlamıştır. Ancak misyon konusunda aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Bunu belirtmek zorundayım. Ama ne olmuştur? Yine de eski Demokratlar AP saflarında yeralmıştır. Nitekim ben de siyasi haklarım iade edildikten sonra böyle yaptım. Ama dediğim gibi hiç kimse malın sahibi gibi davranamaz. □

DP Döneminde Ekonomi

KORKUT BORATAV

TÜRKİYE Cumhuriyeti'nin tarihinde önemli bir *siyasi* dönem olduğunda şüphe bulunmayan Demokrat Parti'nin iktidar yılları, iktisadi göstergelere bakıldığında, kanımca, bağımsız bir dönem sayılmamalıdır. 1950-1960 yılları, iktisat tarihi bakımından iki farklı dönemin içinde yer alır. Bunlar, 1946-1953 ve 1954-1961 dönemleridir. Böyle bir ayrım izlenmesinin gerekçelerini hem söz konusu yılların iktisat politikalarına, hem de temel iktisadi değişkenlerin seyrine bakarak açıklayabiliriz.

Sorunu ilk önce iktisat politikalarına bakarak tartışırsak, bir dönüm noktası olarak 1950'nin değil, 1946'nın önerilmesini savunmak güç olmayacaktır. İkinci Dünya Savaşı bitiminde, CHP yönetiminin 1930'lu yıllarına damgasını vurmuş olan (ve 1940-45 yıllarında savaş koşulları ile "askıya alınmış" görünen) *devletçi ve sanayileşmeci* politikaların adım adım terkedildiği gözlenecektir. Eski "Kadrocu" ekibin hazırladığı Beş Yıllık Sanayi Planı taslağının 1946 içinde hasıraltı edilmesini izleyen aylarda iktisat politikasının biçimlenmesi Amerikalı uzmanlara ve daha sonraları yardım heyetlerine teslim edildi. 7 Eylül devalüasyonu, adım adım liberalleşen bir dış ticaret rejimi, devletçiliği özel teşebbüsü desteklemeye dönük bir ilke olarak yeniden yorumlayan 1947 CHP Kurultayı, ekonominin Marshall yardımına ve teşvik yasaları ile yabancı sermayeye açılması, Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olması, Demokrat Parti iktidarından önce ekonomiye damgasını vuran yeni yönelişleri temsil eden uygulamalardır.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında aynı politika yönelişlerinin daha hızlı ve kararlı bir biçimde sürdürüldüğünü gözlüyoruz. Bunda, şüphesiz, varlıklı sınıfların devlet vesayetinden yararlanamayan ve dolayısıyla bu vesayetin genel olarak da reddini talep eden unsurları ile Demokrat Parti arasında kurulmuş olan yakın ilişkilerin rolü vardır. Bu ilişkilerin bir sonucu, Demokrat Parti programının liberal içeriği olmuştur. Sonraki yıllarda, egemen sınıflar, özel sermaye birikiminin devlet desteği ve koruması olmadan gerçekleşemeyeceğini bir kez daha keşfederek liberalizmi "hasıraltı" edeceklerdir ve örneğin DP programının devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesini öngören maddeleri hiçbir zaman uygulanamayacaktır. Ancak, 1950'yi izleyen üç-dört yıl boyunca, sözünü ettiğim "liberal yanılgı"nın bir dizi uygulamaya damgasını vurduğunu da gözlüyoruz: Dış ticaret rejimini daha da liberal hale getiren 1950 Haziran kararları, 1953 sonuna kadar kotaları iyice daraltıp "liberasyon listeleri"ni genişleten yıllık ithalat rejimlerine geçiş, 1951 ve 1954 yıllarında yabancı sermayeyi teşvike dönük üç yeni yasanın kabulü, Batı âlemi ve özellikle ABD ile ekonomik ilişkilerin pekiştirilmesi DP'nin bu doğrultuda attığı adımlara örnek gösterilebilir.

57 seçimlerindeki bir DP propaganda broşüründen

Azgelişmiş bir yapı içinde dışa dönük liberal politikaların kısa bir süre içinde dış tıkanmalara yol açması beklenmeliydi ve nitekim Türkiye 1954 yılından itibaren giderek ağırlaşan ödemeler dengesi sorunlarına sürüklendi. Bu gelişme DP iktidarını korumacı ve müdahaleci politikalara yöneltecektir: 1954 Eylülünde uygulamaya konan dış ticaret rejimi "liberal ve dışa açık" politikaların son buluşunu simgeler. Dış ödemelerde ortaya çıkan güçlükler, 1954-58 yılları arasında Ankara'nın IMF heyetlerinin uğrak yeri haline gelmesine yol açtı. Menderes hükümeti, 1958 yılına kadar bu heyetlerden gelen "istikrar programı" reçetelerine karşı direndi ve savaş yıllarının mirası olan Millî Korunma Kanununu yeniden yürürlüğe koyarak enflasyona ve zorunlu malların arzında meydana gelen tıkanmalara karşı polisiye önlemlerle mücadeleyi yeğledi. Bu yöneliş, bir yandan temel tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlar, öte yandan köylüye dönük popülist politikalar ile desteklenen genişleyici ve enflasyonist politikalarla birlikte yürütüldüğü için, dış kaynaklı istikrar reçeteleri ile temelden çelişiyordu.

Ne var ki, 1958 yılı ortalarında dış tıkanmalar dış çevrelerin istediği doğrultuda bir operasyonu kaçınılmaz hale getirdi. O yılın Ağustosunda Türk lirası -doların resmi fiyatını 2,2 misli artırarak- devalüe edildi. Devalüasyonu izleyen KİT zamları ve bütçe tasar-

Buğday tarlalarımızın yanıbaşında, göklere uzanan fabrika bacaları...

★ Daha çok fabrika,
Daha çok iş sahası,
Daha çok kazanç,
Daha büyük refah.
İşte D. P.nin endüstri sahasındaki parolası.

★ 1949 da 4 şeker fabrikamız vardı, bugün 15 şeker fabrikamız var.
1949 da 5 çimento fabrikamız vardı, bugün 20 çimento fabrikamız var.

★ 1949 da 2 kâğıt fabrikası vardı. Şimdi 3 kâğıt fabrikası var 4. ve 5. kâğıt fabrikalarının inşasına başlanmıştır. Tarsus'ta da bir fabrika yapılıyor.

Kâğıt istihsali

1949	da	17.940 ton
1957	de	56.000 ton
1959	da	200.000 ton

İşçi vatandaş, daha çok kazanmak istiyorsan reyini "D.P." ye ver.

DP'nin 1957 seçimleri için bastırmış olduğu bir propaganda broşüründe çeşitli sektörlerdeki üretim rakamları

rufları, "liberalizme dönüşü" değil, tipik ve deflasyonist bir istikrar programının uygulamaya konduğunu gösterir. Bu kararlar sayesinde 600 milyon dolarlık dış borcun ödenmesi ertelenecek ve 359 milyon dolarlık yeni dış kredi taahhütleri elde edilecektir. Ancak, tüm benzer operasyonlarda olduğu gibi, sağlanan dış kaynaklar iktisat politikalarının saptanan çerçeveden sapmaması koşuluna bağlı kılınmaktaydı. Böylece oluşan yeni iktisat politikası, ana çizgileriyle, DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını izleyen hükümetlerce de 1961 sonuna kadar sürdürüldü.

İktisat politikası uygulamalarında DP iktidarının 1954 öncesini sonraki yıllardan ayıran sınır çizgisi ulusal ekonominin nicel göstergeleri bakımından da geçerlidir ve 1946-53 ile 1954-61 dönemleri bu bakımdan da farklı biçimlerde bütünlükler arzeder: 1946-53 yılları, dış ticaretin hızla genişlediği; dış açıkların 17 yıllık bir aradan sonra yeniden Türkiye ekonomisinin yapısal bir özelliği haline geldiği; tarımsal gelişmenin sanayinin önüne geçtiği, ancak milli gelir artışlarının da çok hızlı olduğu bir dönemdir. Tarım ve sanayi kesimlerinin ortalama büyüme hızları % 13 ve % 9; milli hasılanın ortalama büyümesi ise % 11'i bulmuştur. Ancak bu dinamizmin 1940-45 yıllarının ekonomik gerilemesini izlediğini ve kısmen savaştan kaynaklanan âtıl kapasitelerin yeniden sınai üretime tahsisinden kaynaklandığını; tarımsal büyümenin ise, DP iktidarı sırasında hızlanan -ve dış yardıma da bağlı- traktörleşme süreci sayesinde yeni toprakların ekime açılmasına bağlı olduğunu belirtelim.

1954-61 yıllarında ise milli gelir büyüme hızı belirgin bir biçimde yavaşlar; dönem ortalaması olarak % 3,7'ye düşer. Sınai büyüme % 4,3'lük -ve önceki döneme göre düşük- bir ortalama ile % 1,8'lik tarımsal büyümenin önüne geçer. Bu yavaşlamanın ilk beş yılında dış ödemelerde meydana gelen güçlüklere bağlı olarak ithalatın büyük ölçüde daralması etkili olmuştur: 1958 yılı ithalatı, 1953 rakamının (dolar olarak) sadece % 57'si kadardır. Sonraki üç yılda ise yukarıda değinilen istikrar programı büyüme hızı üzerinde frenleyici etki yapacaktır. Tüketim mallarında ithal ikameci sınai yatırımlar bu koşulların zorlamasıyla artmış; yatırımların milli hasıladaki payı bu dönemde 1946-53'teki % 10,1 oranından 14'e yükselmiştir.

Türk kamuoyunun kolektif belleğinde Demokrat Parti yıllarının "altın yıllar" olarak yeraldığını söylemek herhalde abartma olmayacaktır. Bunda, Türkiye tarihi boyunca ilk kez bir siyasi iktidarın halkın oylarıyla değişmesine yol açan 1950 seçimlerinin olağanüstü önemi elbette etkili olmuştur. Ancak, belki daha da önemlisi, 1946-1953 ekonomik konjonktürünün doruk yıllarının da DP iktidarı dönemine rastlaması gözönünde tutulmalıdır. Savaşın getirdiği ekonomik çöküntünün üstüne gelen bu yıllar, *göreli* ekonomik durumlarındaki değişmeler hangi yönlerde olursa olsun, *tüm* sosyal sınıf ve tabakaların reel gelir düzeylerinin ve yaşam koşullarının rekor hızlarla düzeldiği yıllar olarak algılanır, işçi ve köylü sınıfları da, şüphesiz, bu olumlu gelişmelerden paylarını aldılar. Öte yandan, 1954'le başlayan ve kuyruklar, karaborsa ve Milli Korunma Kanunu tarafından belirlenen (ve örneğin kahve yerine kavrulmuş nohutun tüketildiği) birkaç yılın da Demokrat Parti iktidarına ait olduğunu söylemek, şüphesiz "malûmu ilam"dır. Ancak, önceki "altın yıllar" imajının, siyasi bakımdan da karanlık ögelerle dolu olan bu farklı dönemi çoğu kez gözden silmesi ilginç bir olgu olarak görülmelidir. □

Soldaki Tartışmalardan:
DP Tarihine Bakışlar

HALİL BERKTAY

Toplum, bilimsel bilgi, akademik bilgi

BUNDAN birkaç yıl önce İngiltere'de verdiğim bir seminerin başlığını "An Impure Science: The Development of Turkish Historiography in the Twentieth Century" (Saf Olmayan Bir Bilim: 20. Yüzyılda Türk Tarihçiliğinin Gelişimi) koymuştum, Neruda'nın "Saf Olmayan Bir Şiir Uğruna" adlı nefis düzyazısının çok eskiden bende bıraktığı etkiyle.[1] Evet, pozitivist, ampirisist anlayışlara ne kadar ters gelse de, *saf olmayan bir bilim:* Hem saf değil; ideolojiyle, siyasî amaçlarla yoğun biçimde içiçe; yani taraflı, kirli ve lekeli. Hem de bilim, herşeye rağmen; herhangi bir anda bazı tezlerin, toplumsal mücadelede o gün için başı çeken belli kesimlerin elinde yükselmesi, bu tezlerin nesnel gerçeğe *görece ileri bir yaklaşıklığı* temsil etmesine engel oluşturmadığı - bırakalım engel oluşturmayı, çoğu zaman ilerlemenin koşulunu meydana getirdiği[2]; bir sosyal bilim olarak Tarih'in ön cephesi, karmaşık bir tarzda da olsa, Tarih'in konu aldığı Toplum'un kendi uğultulu, sarsıntılı değişiminden beslendiği için.

Örneğin, Marksizm ile milliyetçilik arasındaki çelişmenin *bugünkü* durumuna bakarak milliyetçiliği daima geri, ilkel ve işe yaramaz (öyle olagelmiş) sanan bazı arkadaşlarıma, Fuat Köprülü'nün milliyetçiliğine rağmen değil, milliyetçiliğinin itişiyle o sırada Türk tarihçiliğine bir sıçrama yaptırabildiğini (Köprülü hakkında yazdığım küçük kitabın bir önemli fikrinin, bu olduğunu) anlatamadım gitti. Dünya, böyle Kuhnvarî sıçramalardan ibaret değil, elbet -reel kuvvet ilişkilerindeki değişiklikler tırpanının, eski paradigmaları alaşağı eden kesici ağzını, mikro-araştırmalar izliyor ve yeni modelin içini dolduruyor, başlangıç aşırılıklarının orasını burasını düzeltiyor, inceltiyor onu. Ve bu aşamada bir mesafe oluşuyor, gerçek hayattaki çelişme ve çatışmanın verdiği, henüz yontulmamış ilham ile, görece özerk akademik derinleşmenin içsel devamlılığı arasında. Ama yalnız bu ikinci momenti görüp, bir fildişi kulede, sırf belge okuyarak[3] yapılan bir tarihçiliğin, olguların üstüste nicel yığılımıyla otomatik olarak "doğru"ya götüreceğine, yani tek tek gözlemlerin aritmetik toplamından, mümkün olan "biricik yorum"un kendiliğinden çıkıvereceğine inanmıyorum. Hattâ en çok, mutlak surette ideolojisiz, teorisiz, yansız bir tarih yazdıklarını yüksek sesle ilân edenlerden korkuyorum aslında; böyle durumlarda, benim kafamda hep, Hamlet'in sonunda teslim olmaya niyetli bir kadın (imâ yoluyla, kendi annesi?) hakkında, *"Methinks the lady doth protest too much..."* (Mealen: Hamfendi fazla nazlanıyorlar) deyişi yankılanıyor. Ayrıca, yıllardır uğraştığım, Osmanlı klasik dönemine ve toplumsal yapısına ilişkin fikirlerin tarihi alanında, Tek Parti ve Millî Şef dönemlerinin devlet fetişizminin kendi altın çağını Fatih ve Kanunî'lerde aramasının önünü, bir Barkan'ın Ranke'ci ultra-ampirisizm vaazının açtığını ve bizim Ortaçağımızın sözümona "benzersiz"liği, "âdil"liği, "gayri-feodal"liği teorisinin, *belgelerden önce,* nasıl bu *maksatlılık* ile dokunduğunu görüyorum.[4] Daha vülger kertelerde, bütün duayenliğiyle bir Halil İnalcık'ın, iki yıl önceki 10. Türk Tarih Kongresi'nde yaptığı gibi, böyle bir show'a yatkın müşteriyi bulduğunda, kolay alkış toplamak uğruna Osmanlı toplumunun Marksist analizlerinin çok kötü karikatürlerine (güya ekonomi-dışı zor, reaya'nın köle gibi kırbaçlanarak çalıştırılması demekmiş), üstelik tamamen yanlış bilgilenmeler temelinde (güya Taner Timur ve Mehmet Ali Kılıçbay, Osmanlı toplumunun feodal olduğunu savunuyorlarmış, hattâ bu tezin esas temsilcileriymişler), tevessül edebildiğini görüyorum.[5] Gene Halil İnalcık'ın, Osmanlı'nın feodalliği yaklaşımını baş düşman kabul ettiğini ve hayli bilinçli bir tarzda, Asya Üretim Tarzı teorilerine/teorisyenlerine ince ittifak tekliflerinde bulunduğunu görüyorum.[6] Şimdi bakın; Şurada sıraladığım üç olayda, Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının *kendi tavrım dahil* bütün ideolojik topografyası somutlanmaktadır...[7]

Onun için bir kere ben, böyle aldanma ve aldatmalar yerine, Tarih'in bir toplumsal bilim olmasının, *sınıf mücadelesi* (velev, bu mücadelenin dolayımlı ideolojik kertesi) *içinde bir bilim* olması anlamına geldiğinin açıkça saptanmasını; buna bağlı olarak, "tehlikesiz" farzedilen alanlarda "ansiklopedizm"e sığınmak yerine[8], yakıcı sorunlara cesaretle girilirken, *olgusal araştırmanın yanısıra,* şu veya bu görüşün hangi felsefî, metodolojik, teorik, siyasî vb. konumlarla elele gittiğinin de iyice netleştirilmesini, her zaman tercih ederim. Bu şekilde bilim yapılamaz mı? İdeoloji ve siyaset ile herhangi bir ilinti, işlerin acemi ve amatörlerin elinde yozlaşmasından başka bir sonuç veremez mi? Her önüne gelenin, özgül bir disiplinin özgül materyaline hâkim olmadan, genel yakıştırmalarla ve bir "devrimcilik hakkı"na sığınarak istediği gibi atıp tutmasından yana değilim, kuşkusuz. Ama madalyonun diğer yüzünde, "saf şiir" gibi "saf Tarih" peşinde koşanlara. Türkiye'deki tarihçilik ortamının, 1) 19 yüzyılın sonlarından itibaren, genç burjuva milliyetçiliğinin yükselişi sayesin-

de; 2) 1960'lardan bu yana, beraberinde getirdiği bütün yeni problematiklerle Marksizmin fikir hayatımıza girmesi sayesinde, *iki büyük zenginleşme* geçirdiğini; keza, bu dalgalardan sadece ikincisinin değil, birincisinin de, olgun bir mükemmellik şöyle dursun, siyasî dürtüleri çok belirgin kendi amatör ve acemilerinin elinde çıkageldiğini, bir nebze hatırlatmak isterim.[9]

Demokrat Parti örneğinde, konu (1950'li yıllar), araştırma ve tartışmaların yapıldığı (1960'ların ikinci yarısından bugüne kadarki) döneme hemen bitişiktir ve dolayısıyla, güncel toplumsal çatışmanın geçmişe yaklaşımı belirleyiş tarzı büsbütün aşikârdır. O kadar ki, Demokrat Parti'ye ilişkin tavırlar, -bir kısmı DP'ye karşı 1959-60'ta bilfiil mücadele etmiş- ilerici ve Marksistlerin yeraldığı bir siyasî mücadele sahnesinin *pratik* seçenek, saflaşma ve bölünmelerini kuvvetle yansıtıyor. Dahası, bu konudaki hemen hiçbir önerme, "şişede durduğu gibi", salt DP ile sınırlı durmaz; derhal kana karışır ve Cumhuriyet tarihinin Kemalist önderlik, Kemalizmin Tek Parti ve Millî Şef dönemleriyle ilişkisi, 27 Mayıs, vb. gibi diğer bazı canalıcı problemleriyle buluşur. Tersten söyleyecek olursak, *bütün bu noktalarda* hiçbir önemli hipotez, kayda değer hiçbir araştırma başlangıcı yoktur ki, Sol'daki strateji tartışmalarından türemiş olmasın. Bu bağlantıyı görmezden gelmek, biraz da, şimdiki sosyal bilimciler neslinin kendilerini yetiştiren fideliğe karşı bir snob'luğunu ifade eder.

Bu yazıda, (i) çok-partili hayata geçiş ve DP iktidarının doğuşu; (ii) 1950-60 arasının ekonomik süreçleri; (iii) DP iktidarının sonu, yani 27 Mayıs konularında Sol'da varolan *tipik, belli başlı* görüşlerin zaman içinde evrimini inceleyeceğim.

1946-1950'nin anlamı

(a) *Darbeci perspektifte, "karşı-devrim":* Özellikle Demokrat Parti tartışmaları deyince, 27 Mayıs sonrasının düşünce hayatında ilk akla gelen köşeli tez. *Doğan Avcıoğlu*'nunki oluyor. Unlü "Bildiri"siyle *Yön* dergisi, 1960'ların hemen başlarında ortaya çıktı ve canlı, çarpıcı bir biçimde gündeme getirdiği Türkiye'nin azgelişmişliği, dünya sistemi içindeki yeri, nasıl sömürüldüğü, ABD emperyalizmiyle siyasî, askerî, vb. bağlantıları, uluslararası kapitalizmin taşra uzantıları, gericilik, hâkim sınıf iktidarlarının ülkeyi yönetme tarzı, burjuvazinin palazlanma yöntemleri, vb. gibi tema'larla, radikal, anti-emperyalist bilinç birikimine önemli katkılarda bulundu.[10] Bununla birlikte, gerek *Yön* sayfalarında, gerekse -1970'lerde bütün bir öğrenci kuşağının seminer, doktora çalışmalarında yankılanacak olan- *Türkiye'nin Düzeni* (1968) adlı kitabında Avcıoğlu, sadece mevcut düzenin bir eleştirisini değil, aynı zamanda, çıkış yoluna ilişkin, ideolojik-siyasî-ekonomik-kültürel boyutlarıyla komple bir projeyi de sunmaktaydı. Mevcut düzenin eleştirisi dediğimiz şey ise, esaslı bir tarih boyutuna sahipti: *Türkiye'nin Düzeni*, bir yandan, Batı'da yeni geliştirilen *"the development of underdevelopment"* (azgelişmişliğin gelişimi: ezelî bir gerilik değil, zaman içinde örülen bir süreç olduğu) kavramının iyi bir uyarlamasını meydana getiriyor; diğer yandan, bağımlılaşma aşamalarının irdelenmesi ile bu bağımlılığı altedecek bir "devrim stratejisi"nin önerilmesi arasındaki, 1960 ve 1970'lerin tümüne özgü, o çok sıkı içiçeliği, hemen karşımıza çıkarıyordu.

Doğan Avcıoğlu'nun tarih yorumunun bütün unsurları, Nasır ve Baas örneklerinden yoğun biçimde etkilenen, anti-emperyalist *burjuva milliyetçisi, darbeci-devletçi* bir "kapitalist olmayan kalkınma yolu" çizgisinin savunulmasıyla uyum halindeydi. Tırnak içindeki deyim, Avcıoğlu'nun kapitalizme karşı olduğu gibi bir yanılgıya yol açmasın: Aslında, platformu dikkatle incelendiğinde, salt dışsal bir olay şeklinde anlaşılan (kendine özgü bir içsel sınıf morfolojisiyle sımsıkı bağlı olduğu düşünülmeyen) "emperyalist sömürü"nün bertaraf edilmesi suretiyle, bir millî devlet kapitalizminin önünün açılmak istendiği görülüyor. Nitekim Avcıoğlu'na göre, Osmanlı İmparatorluğu daha 18. yüzyıl sonlarından itibaren kapitalizme geçiş başlangıçları içindeydi ve kendi haline bırakılsa, bu yoldan ilerleyerek gelişmiş kapitalist bir ülke haline gelebilecekti. Ancak Batı'da erken olgunlaşan sanayi kapitalizminin dıştan müdahalesi sonucu, bir geri bıraktırılma gerçekleşmiş[11]; 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile iç pazar kaptırılmış ve bu, yerli sanayinin çökmesini, üretici güçlerin gerilemesini doğurmuştu (Avcıoğlu'nda, dünya pazarına/sistemine her açılış, önce bir gelişme ve bir noktadan sonra bu gelişmenin önünün tıkanması şeklinde ikili bir sonucu değil, hep tek bir sonucu, derhal mutlak bir çöküşü beraberinde getirir). Buradan başlayarak derinleşen yarı-sömürgeleştirilmeye mukavemet ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri, hep "asker-sivil aydın zümre"den gelmekteydi. Geri ve cahil halkın her zaman kandırılabildiği koşullarda, bütün yeniliklerin başını "halk için, halka rağmen" düsturuyla bu kesimin çekmesi kaçınılmazdı ve işte Millî Kurtuluş Savaşı da bu "zümre"nin öncülüğünde başarılmıştı (Kemalist önderliğin sınıfsızlaştırılmasına yönelik bu operasyona, Atatürk'ün aslında gizli sosyalist olduğu, Atatürk döneminde hiç anti-komünist tevkifat yapılmadığı gibi başka, temelsiz iddialar da eşlik ediyordu). Nihayet Doğan Avcıoğlu'na bakılırsa, Cumhuriyet'le girilen millî kalkınma yolunun özü, devrimci otoriteyi kendinde merkezîleştiren Tek Parti iktidarının kumanda ettiği devletçi ekonomiydi. Bugünkü edinimlerimizle, 1926 doğumlu, öğretmen çocuğu, CHP kökenli bir insan olarak Doğan Avcıoğlu'nun, 1920'lerin Kemalizmi ile Tek Parti ve Millî Şef oluşumları arasındaki, İş Bankası türü bir devletçilik ile dünya krizinin dayattığı çok daha dolaysız bir devletçilik arasındaki, görece Anglo-Sakson dünyasına açıklık ve Almanya'ya göreli yakınlık arasındaki farkları hiç görmeyip, İsmet İnönü'nün önderliğindeki 1940'lar-50'ler "Atatürkçülüğü"nü Kemalizmin ta kendisi gibi algıladığını, daha kolay sezebiliyoruz.[12]

Özetlersek; kişisel formasyonuna ilişkin hangi etkenlerden kaynaklanırsa kaynaklansın, Avcıoğlu'nun teorisinde Türk Devrimi'nin özellik veya ilkeleri *"asker-sivil bürokrat öncülüğü"*ydü, *"yukarıdan aşağı"*lıktı, *"devletçilik"*ti, *"tek parti yönetimi"*ydi -bütün bunlar, Batı kapitalizminin Türkiye'yi hem ekonomik bakımdan, hem de parlamentarizm gibi bütün karakteristik üstyapı kurumlarıyla birlikte boyunduruk altına almasının zıddını, yadsınmasını temsil ediyordu. Ne var ki bu yol, 1950'de bir kere daha terkedilmişti: Demokrat Parti iktidarının şahsında, gerek ekonomi politikası düzleminde (liberalizm, emperyalizme açılış), gerekse siyasî yönetim biçimi düzleminde (çok-partililik, seçim mekanizması), Atatürkçülüğün zıddı, yozlaştırılması cisimleşmekteydi. Her iki açıdan, sadece Demokrat Parti gerici, işbirlikçi bir parti olmakla kalmıyor; bizatihî 1946/1950 olayı, her yönüyle bir *"karşı-devrim"* haline geliyordu. Buna karşılık 27 Mayıs, "Atatürk devrimciliği" yoluna bir dönüştü; ancak "asker-sivil aydın zümre"nin bu hamlesi de kalıcı olamamış, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri de bastırılınca, sandık aldatmacası gene DP'nin devamı olan AP'yi iktidara getirmişti.

Kısacası, Avcıoğlu perspektifinde ülkemizin yakın tarihi, parlamentodan "karşı-devrim"in, ordudan ise "devrim"in fışkırdığı bir devrim/karşı-devrim gelgitinden ibaretti; unutmamak gerekir ki, Millî Kurtuluş Savaşı dahi bir ordu hareketine, dolayısıyla nerdeyse bir darbeye indirgenmiş olarak, bu salınımın "devrim" ucunun başında yeralıyordu. Yukarıda anlatılan bütün kavramsal örgü çerçevesinde, "cahil halk", ancak DP-AP'nin "oy deposu" rolünü oynayabileceğinden, 1950-1954-1957-1965-1969 seçim yenilgilerinin umutsuzlaştırdığı bu eski CHP'liye göre, "Atatürk devrimciliği"nin canlanması için 27 Mayıs ikinci baskı yapmak zorundaydı. 1960'ların ortaları ile ikinci yarısında az-çok normal işleyen parlamenter rejime karşı bir darbe peşinde koşmak, Doğan Avcıoğlu'nu ve onun gibi düşünen diğer bazı etkili yazarları, halk açısından herhangi bir kazanım, demokratik bir mevzi gibi görmedikleri seçimleri "cici demokrasi", "Filipin demokrasisi" gibi terimlerle karalamaya götürüyordu. Hem katkıda bulunanları, hem konuları itibariyle çok daha geniş spektrumlu *Yön*'e kıyasla, bir sol darbe hayaline doğru doludizgin gidiş içinde giderek daralan *Devrim* dergisinin sayfalarında, her türlü yozluk ve çürümenin başı olarak parlamentonun gösterilmesi, sadece DP iktidarının sınıfsal içeriğinin değil, bizatihî çokpartıliliğe geçişin bir *"karşı-devrim"* sayılmasını, bir başka açıdan pekiştirmekteydi.

(b) *Darbeciliğin Marksistler arasındaki yansımaları:* Önemli ideolojik öncellerini, Kemalizmin ideolojik hegemonyası ve sıkı devletçi uygulamalara cevap veren dünya krizi koşullarında Marksizmden vazgeçerek (aynı zamanda, onu devletçilik ve ekonomizm biçimlerinde kabalaştırarak) Tek Parti'ye iltihak eden Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya'ların 1930'larda yarattığı *Kadro* hareketinde bulan Doğan Avcıoğlu düşüncesi, Marksizm-içi bir akım değildi. Sadece hiçbir zaman bir Marksistlik beyanında bulunmamasını kastetmiyorum; Doğan Avcıoğlu çizgisinin "asker-sivil aydın zümre"den beklediği yenilikçi eylem için sandık ile süngü ikilemi dışında bir alternatif tanımaması, "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nun muğlak bir "sosyalizm"e açılmasına ilişkin tasavvurlarında tabandaki emekçi mücadelesi, toplumu değiştirebilecek esas güç olarak işçi sınıfı, işçi sınıfının bağımsızlığı, partisi ve öncülüğü, işçi sınıfı önderliğinde bir halk devrimi gibi tipik Marksist kategorilere hiç yer vermemesi, onun kitleler içinde çalışarak uzun süreli birikimleri hazırlamaya yabancı karakterini belirliyordu.

Bununla beraber, Doğan Avcıoğlu türü darbeci-devletçilik ile Marksizm arasındaki ayırım, daima net bir şekilde görülmüş değildir. 1960'lar Türkiye'sinde, Sol'un o günkü düzeyinde çok büyük önem taşıyan bir Millî Demokratik Devrim (MDD)-Sosyalist Devrim (SD) tartışması cereyan ediyordu. Karşıtlarınca, MDD tezinin darbecilik, cuntacılık, milliyetçilik vb. biçimlerinde sunulmasına, bugün dahi rastlıyoruz. Bu, doğru değildir. MDD-SD tartışmasının özü, Türkiye'nin son tahlilde emperyalist dünya sisteminin ezilen kutbunda mı yeraldığı ve dolayısıyla diğer bağımlı, sömürülen ülkelerle ortak bir devrim türü ile mi yüzyüze bulunduğu; yoksa, artık burjuva-demokratik devrimin bütün görevlerini tamamlayıp kapitalist bir ülke haline mi geldiği ve dolayısıyla önünde doğrudan doğruya sosyalist devrim aşamasının mı bulunduğu sorunuydu. Türkiye'de devrimin itici gücü olarak sadece işçi sınıfının mı bulunduğu, dolayısıyla, sırf işçi sınıfının kendisine özgü, dar anlamda sosyalist taleplerle kitleleri birleştirmeye çalışmanın devrim için yeterli mi olacağı; yoksa, Türkiye'de işçi sınıfının dışında, hattâ sayıca işçi sınıfından çok daha kalabalık ve farklı üretim ilişkileri içinde yeralan çok geniş kitlelerin de mi bulunduğu ve dar anlamda sosyalist taleplerin, bu geniş kitleleri birleştirip seferber etmeye yetmemesi nedeniyle, daha başka tür talepleri de mi ilk aşamada kucaklamak gerektiği, bu tartışmanın özüyle son derece ilgiliydi. Başka bir deyişle, *kitlelere dayanarak* adına "devrim" dediğimiz büyük ve kapsamlı bir düzen değişikliğini gerçekleştirmek, MDD tezinin çıkış noktası, temel varsayımıydı ve kendi emekçi sınıflarının gücünü seferber etme arayışı, bu saflarda yaşıyordu. Kritik noktada, MDD teorisi haklıydı: Türkiye, burjuva-demokratik devrimini tamamlamış ve artık gelişmiş kapitalist ülkeler arasına katılmış, sınıf yapısı bütünüyle onlara benzemiş, pre-kapitalist unsurlardan arınmış ve bütün bu nedenlerle de, doğrudan sosyalist devrim aşamasına ulaşmış bir ülke değildi. Tersine, emperyalizme bağımlı, ezilen ve sömürülen, önündeki canalıcı sorunlar Bağımsızlık ve Demokrasi diye özetlenebilen, çağdaş bir azgelişmiş ülkeydi Türkiye. Bunu, MDD tezini savunan saflar doğru tesbit etmişlerdi. Ülke gerçekleri onlardan yana olduğu gibi, bütün bir evrensel teorik literatür de onlardan yanaydı. Buna karşı, azgelişmiş bir ülkede Sosyalist Devrim tezi ise, herhangi bir evrensel teorik dayanaktan külliyen yoksun bulunduğu gibi, çok kestirmeden söyleyecek olursak, Türkiye'nin hâlâ esas olarak bir köylü ve küçük burjuvazi ülkesi olduğu gerçeğini gözardı ediyordu. İlginçtir: Geçmiş bir tartışmanın köşeli teorik terimlerine duygusal bağlılık derecesi ne olursa olsun, bugün Sol'da, sosyalizmin öncelikli programının Bağımsızlık ve Demokrasi noktalarında düğümlenmesi, küçük istisnalarla da olsa, yaygın kabul görüyor.[13]

Ne var ki, bütün bunlar MDD'yi savunan saflarda olumsuzlukların bulunmadığı anlamına gelmiyor. 1960'lar Türkiye'sinde radikalizm, bugün olduğundan çok daha fazla, işçi sınıfına değil, gençliğe ve şehir küçük burjuvazisine dayalıydı. Ayrıca, 1940'ların ve 1950'lerin yoğun baskılarının getirdiği kış uykusundan sonra, gözlerini dünyaya yeni açıyordu; teorik düzey düşüktü, yılların yoksunlukları telafi edilmek zorundaydı. Avcıoğlu'nun Türkiye'nin azgelişmişliğine ilişkin tahlili ise, doğruların, yarım doğruların ve yanlışların öyle bir karışımıydı ki, kendilerini Marksist sayan gençler arasında kulaktan dolma bilgiler zemininde dolaşımda bulunan pek çok günübirlik fikir ile örtüşebiliyordu. Esasen Avcıoğlu düşüncesi de, projesinin tabiatı gereği ve kendi açısından, kendi ideolojik hegemonyası altında mümkün olan en geniş ittifakları sağlamak (bu arada, bir kere daha Nasır ve Baas örneği, Sovyetler Birliği'nden de destek almak) uğruna, "Atatürkçü devrimcilik" ile sosyalizm arasındaki sınırı bulandırmaya azamî çaba gösteriyordu. Örgütsüz hamlığı ve dağınıklığı içinde, MDD tezini savunan sosyalist Sol'da da, uzun ve sabırlı emekçi mücadeleleri yerine "kestirme" arayışları mevcuttu ve bu, *Yön-Devrim* hareketine, "asker-sivil aydın zümre" orduya "kılıcını attırdığı"nda[14] açılacak kapıdan sosyalizmin geçebileceği düşüncesiyle yaklaşılmasına yolaçınaktaydı.

Bu koşullarda, ana istikamet olarak işçi sınıfı öncülüğünde bir Millî Demokratik Devrimi savunan kesimde, küçümsenemeyecek milliyetçi, darbeci, cuntacı eğilimler de başgösterdi. İkinci bir 27 Mayıs umuduna, sosyalistler arasında da kapılanlar oldu. İşçi-köylü ittifakı fikrini, Avcıoğlu darbeciliğinin kollanması bağlamında *özel* bir anlam kazanan "Kemalist-Sosyalist ittifakı" sloganı gölgeledi. Dahası, cuntacılar.

gençlik hareketi içinden çıkıp da Latin Amerika'dan esen Guevara'cılık rüzgârına kapılan maceracı akımları, parlamenter rejimi destabilize ederek bir sol darbenin önünü açabileceğini hesapladıkları eylemlere yönlendirdiler. Dolayısıyla, yasal platformların horlanması MDD saflarında da revaç buldu ve çok aşırı bir "gerici parlamentarizm" teorisi doğdu -bu son terim, burjuva demokrasisinin normal Marksist eleştirisinin ötesinde bir şeyi, halk açısından seçimlerin savunulacak hiçbir demokratik olanağı ifade etmediğini zihinlere çakıyordu.

Bütün bunların, MDD'yi savunan Marksistlerin *tarih* anlayışlarındaki izdüşümü, iki kritik noktada oluştu. Birinci olarak, Cumhuriyet'in kuruluşunun sınıfsal içeriği konusunda, Doğan Avcıoğlu'nunki kadar olmasa bile ona benzer bir sınıfsızlaştırma işlemine girildi; Millî Kurtuluş Savaşı, *küçük burjuvazi* önderliğinde yapılmış gibi değerlendirildi. İkinci olarak, bazan daha erken bir noktaya (örneğin, Refik Saydam hükümetinin yerini, 1942'de Alman işbirlikçisi Şükrü Saraçoğlu hükümetinin almasına) kaydırılsa da, 1940'lara kadar geldiği farzedilen Kemalist Devrim'in zıddı, alaşağı edilmesi olarak bir *"karşı-devrim"* nosyonu korundu ve kaçınılmaz olarak 1946/-1950'yi de içine aldı. Yukarıda değinilen, kapsamı fazla geniş tutulmuş "gerici parlamentarizm" teorisi, Demokrat Parti'nin kendisi ile çok-partililiğe geçiş arasında bir ayırımın gözetilmesine imkân bırakmadı.

(c) *Parlamentarist perspektifte, bir "halk devrimi" olarak 1950 ve Demokrat Parti:* Gerek Doğan Avcıoğlu türü darbeci-devletçiliğin, gerekse -sağlıklı doğrultusu ve deformasyonlarıyla birlikte-Marksist MDD tezinin karşısında, eski TİP Yönetiminde 1965'ten itibaren belirginleşen Sosyalist Devrim çizgisinde, güncel tutum ile geçmişin yorumlanışı arasındaki içiçelik, bir başka açıdan gözlenebilmektedir. Biraz önce, azgelişmiş ülkelerde doğrudan sosyalist devrim isteyen bir düşüncenin, (hiçbir yerde ciddî iktidar mücadelesi vermeyen bir entelektüalizm olarak Troçkizm dışında) herhangi bir evrensel, köklü varlığının sözkonusu olmadığına dikkat çekmiştim. Esasen, başlangıçta TİP yönetimi açısından sosyalist devrim, öyle, ülkenin sosyo-ekonomik yapısının kapitalist olarak tahlil edilmesine oturtulmuş bir görüş değildi (tam tersine, TİP programının kendisi, özünde Bağımsızlık ve Demokrasi tema'larını öne çıkaran bir millî demokratik devrim programıydı; hattâ, hazırlanmasına katkıda bulunan eski, partidışı Marksistlerin kendi tercihlerinden daha *geri* olarak, hâkim sınıf koalisyonu içinde başköşeye işbirlikçi burjuvaziyi değil *toprak ağalığını* yerleştiriyordu[15]). Çok daha basitçe ve gelişen anti-emperyalist gençlik hareketini benimsememenin, giderek durdurmaya çalışmanın[16] da gerekçesi olarak TİP yönetimi, 1965'te millî bakiye sistemi sayesinde 15 milletvekili çıkarmanın körüklediği "1969'da gözlerinin içine baka baka iktidara geleceğiz" iddiasını, Türkiye'de sosyalist devrimin gerçekleşmesi gibi resmetmekteydi. Başka bir deyişle, önce TİP, seçim kazanarak "sosyalist devrim" yapacak; ondan sonra, elindeki iktidarla "emperyalizmi kovacak"tı.

(SÜRECEK)

---

[1] "Gündüzün ve gecenin bazı saatlerinde, iyidir, hareketsiz nesneler dünyasına yakından bakmak. Maden ve sebze yükleriyle uzun, tozlu mesafeler katetmiş tekerlekler, kömür çuvalları, variller ve sepetler, marangoz sandığından âletler. Onlardan fışkırır insanoğlunun toprak ile temasları, sıkıntıdaki bütün türkücülerin imdadına koşan bir metin gibi... Onlarda görürüz karışık gayri-saflığını insanlık halinin, şeylerin yığışmasını, kullanılan ve artık kullanılmayan maddeleri, ayak izlerini, parmak izlerini, bütün yapıntıları içerden ve dışardan kuşatan varlığını insanoğlunun. İşte bu olsun, aradığımız şiir: asit yemiş gibi, ellerin yükümlülükleriyle aşınmış, tere, dumana batmış, leylak ve çiş kokulu, hayatımızı kazandığımız zanaatların izleriyle rastgele lekeli, ister kanun-içi, ister kanun-dışı. Giysilerimiz veya vücutlarımız kadar saf olmayan bir şiir, çorba dökülmüş üzerine, utanç verici davranışlarımızla kirli, kırışıklarımız ve nöbetlerimiz ve rüyalarımızla... inkârlarımız ve şüphelerimizle, vergilerimiz ve ikrarlarımızla... Yüzüstü kapaklanacaktır karlar içine, 'bayağılık'tan kaçanlar." Ben Belitt (ed.), *Selected Poems of Pablo Neruda* (Grove Press, 1961), s.39-40.

[2] Tersi varit değil, şüphesiz; yani herhangi bir fikir, özel olarak tarihe ilişkin bir fikir, sırf devrimciler, toplumsal değişime öncülük edenler tarafından savunuluyor diye, doğruluk kazanmıyor.

[3] Hangi belgeler? Neden bunlar da başkaları değil? Ne zaman, kimler tarafından, hangi sınıfların mensuplarınca, ne gibi saiklerle yazılmışlar? Bu ve benzeri sorular sorma uyanıklığı konusunda, bkz. E.H. Carr, *Tarih Nedir* (Birikim, 1980).

[4] Bu konuda bkz. H. Berktay, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadî ve Toplumsal Tarihi", Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi*, Cilt 1 (Cem, 1987) içinde, s.23-136; ayrıca, "Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği", *Saçak*, Sayı 48, Ocak 1988 Her iki yerde, Barkan'ın 1937-38'de sömürünün ve sınıfların varlığını evrenselmiş gibi gösteren "sosyalist telakki"leri Osmanlı tarihçiliğinden kovalamak gerektiğini açıkça savunduğuna dikkat çekilmiştir.

[5] Bu tebliğin, bu kadarına da şükür duygusundan kaynaklanan, biraz hayırhah bir özeti için, bkz. *Tarih ve Toplum*, Sayı 35, Kasım 1986, s.21(277). Konuşmasından sonra Prof. İnalcık'ın yanına gidip de Timur ve Kılıçbay konusundaki hatâsını belirtmek cüretini gösterdiğimde, fena halde kızmışlar ve "Ben okuduğumu anlamasını bilirim" demişlerdi. Hiç kuşkum yok; zaten bu yüzden... okumamış olabileceklerini düşünüyorum.

[6] Yukarıda sözü edilen 1986 tebliğinde bu hususun hayli açık ifade edilmesinin yanısıra, bkz. H.İnalcık, "Ottoman Social and Economic History: A Review"; Osman Okyar, Halil İnalcık (eds.) *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)* (Meteksan, 1980) içinde, s.1-8. Metindeki yorumların yanısıra, dipnot 31'de, Sencer Divitçioğlu (1967) ve Muzaffer Sencer'in (1969) Osmanlı toplumu konusunda "derin" araştırmalar yaptığının söylenmesini de ilginç buluyorum.

[7] Keza bkz. H. Berktay, "Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği", *Saçak*, Sayı 48, Ocak 1988.

[8] İlk yıllarında *Tarih ve Toplum* da bu hataya düştü sanırım.

[9] Bkz. H. Berktay, "Tarih Çalışmaları" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İletişim), Fasikül 78, 1 Nisan 1985.

[10] Yakın zamanda, oldukça olumlu, belki yer yer Avcıoğlu ile Marksizm arasındaki sınır çizgisini fazla gözetmeyen bir değerlendirme için, bkz. Hikmet Özdemir, *Yön Hareketi* (Bilgi, 1986).

[11] Bence klasik örneğini Avcıoğlu'nun verdiği bu tezin aşağı yukarı zamandaş bir diğer örneği için, bkz. Sedat Özkol, *Geri Bıraktırılmış Türkiye* (Ant, 1969).

[12] Sözkonusu ayırıma, Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*'in (Yurt, 1986) epeyi açıklık getirdiği kanısındayım.

[13] MDD/SD tartışmasının buradaki özeti için, bkz. H. Berktay, "Türkiye'nin Özgüllükleri Üzerine Düşünceler (I)", *Saçak*, Sayı 41, Haziran 1987.

[14] Hikmet Kıvılcımlı'nın *Sosyalist* gazetesi, 12 Mart 1971'i, beklenen ilerici müdahalenin gerçekleştiği sanısıyla, bu başlıkla karşılamıştı. Kemalizm'in Türk Tarih Tezi'ne alternatif olarak sunduğu kendi "Tarih Tezi"yle Kıvılcımlı, aslında Kemalizm'den çok etkilenerek, Türk tarihinde bütün devrimlerin ordudan geldiği fikrini İlkçağ ve Ortaçağ'a dahi yayıyor; 19. yüzyıl ve sonrası açısından, bu konuda Avcıoğlu ile buluşuyordu.

[15] TİP'in İzmir Kongresi öncesinde (babam) Erdoğan Berktay (Başar) program çalışmalarına bir katkı olarak, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve sınıf tahlili konusunda bir not yazmış; bunu, ortak dostları aracılığıyla TİP yönetimine ulaştırmıştı. Henüz hiçbir teorik polemiğin başlamadığı bir ortamda, bu not bütünüyle bir Millî Demokratik Devrim yaklaşımını içeriyordu. Erdoğan Berktay'ın katkısı çok sıcak bir şekilde, teşekkürlerle karşılandı ve not'undan çok yararlanıldığı bildirildi. Gerçekten de bu kısa çalışmanın temel önermelerinin birçoğu, Kongre'de benimsenen TİP Programına geçti. Ancak, not'un, Türkiye hâkim sınıfları içinde (emperyalist dünya pazarıyla bağlantıyı kurması, fiyat mekanizmasını elinde tutması nedeniyle) *işbirlikçi burjuvazi*'ye öncelik tanıyışı, Program'da *toprak ağalığı*na öncelik ile değiştirildi. Değişikliğin, Toprak Reformu'nun ve geniş köylü kitlelerini kazanmanın önemi gibi gerekçelerle, Genel Başkan'ın (Sayın Mehmet Ali Aybar'ın) ısrarı ile yapıldığı iletilmişti. Erdoğan Berktay'ın not'unun bir nüshası mevcuttur.

[16] 1970'lerde Sol'un hemen bütün kesim ve örgütlerine ârız olacak olan, "kitle örgütlerine karşı massedicilik, hegemonyacılık" hastalığı, TİP yönetiminin kendi kontrolünde bulunmayan gençlik örgütlerine karşı kuşkucu, ya emirlerine uymaya zorlayıcı veya dışlayıcı tavrıyla başlamıştır. "İçi sınıfı partisinin önderliği", partinin kitlelerin güvenini adım adım kazanarak, ikna ede ede ulaşacağı objektif bir konum olarak değil; herkesin uymaya mecbur olduğu bir Tanrı buyruğu gibi anlaşılıyordu.

Birkaç Örnek İle Mütareke Dönemi Sansürü

CEVDET KUDRET

TÜRKİYE'DE sansür, Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında, 11 Mayıs 1876'da yayınlanan bir kararname ile başlamıştı. Gazetelerin birinci sayfalarının birinci sütununda, "İlân-ı resmî" başlığı altında basılma zorunluğu konan bu kararnamede, "...gazetelerin kesinlikle inzibat altına alınması gerektiğinden, İstanbul'da ve memleketin her yerinde çeşitli dillerde basılan gazetelerin basılmadan önce muayenesi usulü konduğu" bildirilmişti. Aynı gün basılan gazetelerde, sansürün çıkardığı yerler beyaz bırakılmıştır.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1908) sansür artık güncel hale gelmişti. Bu dönemde, sansür edilen yerlerin boş bırakılması da yasaklanmış, "Matbuat idaresi"ne gönderilen gizli bir yönetmelikte, "Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılması, birtakım uygunsuz varsayımlara ve zihinleri karıştırmağa sebep olacağı için, bunlara kesinlikle meydan verilmemesi" bildirilmişti.

Mütareke döneminde (1919-1922), sansürce çıkarılan yerler yine boş bırakılmıştır. Ne var ki, gerek İstibdat, gerek Mütareke dönemlerinde basımevi provaları saklanmadığı için, sakıncalı görülen şeylerin (sözcükler, cümleler, paragraflar, ya da yazının bütünü) neler olduğunu belgelere dayanarak kanıtlayamıyoruz; sonradan yazılan anılarda, ancak akılda kalanlar bildirilmiştir. Bugün elimizde sadece birkaç belge var:

Edebiyat-ı Cedide yazarlarından Hüseyin Cahit (Yalçın), eskiden kalma kâğıtlarını karıştırırken, sansüre gönderilen ve üzerlerinde sansür memuru "Kemal" Beyin ("Kılkuyuk" diye anılan "Abdülmukbil Kemal") imzası bulunan, *Tedrîsât-ı Ahlâkıyye* (ahlâk öğretimi) ve *Tedrîsât-ı Lisâniyye* (dil öğretimi) adlı iki makalesinin basımevi provalarını bulmuş. O iki belgeyi ve prova kolonlarından bir tanesinin klişesini *Yedigün* dergisinde yayınladı (c. X, 1937-1938, sayı 246, 248, 252). *Tedrîsât-ı Ahlâkıyye* makalesinin yayınlanan klişesinde gördüğümüze göre, sansür memuru yazının yarısından çoğunu atmış, attığı sözcük ya da cümlelerden bazılarının da boş kalan yerlerini kendisi doldurmuş; böylece, yazara yazı ortaklığı yapmış.

Mütareke döneminde İstanbul'daki işgal kuvvetleri komiserliğine bağlı sansür idaresi "Altıncı Daire"deydi. Sansürcü, İngiliz ordusunda çavuş rütbesiyle görevli bir İstanbul Ermeni'siydi; Türkçe bildiği için sansür işi ona verilmişti. O dönemde Kuvâ-yı Milliye hareketini destekleyen gazete ve dergilerde (*İleri, Yeni Gün, Akşam, Vakit, İkdam, Tasvir-i Efkâr* vb., *Dergâh, Güleryüz, Büyük Mecmua* vb.) çıkan yazılar çok sıkı gözaltında idi; işgal kuvvetlerine boyun eğen sarayı ve İstanbul hükümetini tutan, Anadolu'ya, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı saldırıya geçen gazete ve dergiler (*Peyâm-ı Sabah, Alemdar, İstanbul* vb., *Ümit, Aydede* vb.) ise yönetimce korunmakta idi.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile Falih Rıfkı (Atay)'nın o dönemde yazdıkları yazılar, *Ergenekon* (2 cilt, 1929) ve *Eski Saat* (1933) adlı kitaplarda toplanmıştır. Sansürün çıkardığı yerler, sonradan basılan bu kitaplarda da boş bırakılmış, söz konusu boşluklara *"Sansür"* diye birer not konmuştur. Bu boş yerlerde neler vardı bilmiyoruz; yazarlar da, müsveddelerini saklamadıkları için olacak, bilmiyorlardı; bilselerdi, yazıları yeniden bastırırken oraları doldururlardı. Neyse ki, Mütareke döneminde sansürün çıkardığı sözcük, cümle, paragraf, ya da yazının bütününü gösteren birkaç örnek var elimizde:

Edebiyata düşkün birkaç darülfünün (üniversite) öğrencisi *Dergâh* adlı bir sanat dergisi çıkarmağa başlarlar (1921-

HEYKEL

Yahya Kemal'e

Bu kocaman, harap İstanbul'un içinde yaşayan hangi sanatkâr "güzellik"in matemini duymaz? Tabiatın eli sanki dünyanın her tarafından bedî' (güzel) levhaları, hoş manzaraları toplamış, bir harika müzesi yapmak istiyormuş gibi buraya yığmıştır. Boğaziçi'nin korulukları, Körfez'i; Moda'nın koyu; güneş batarken Fener'in yürüttüğü o sakin, o derin gölgeler; Göksu'nun hüzünlü akisleri; sabahleyin Ada çamlıklarında parlayan billûrdan çiğ incileri; Marmara'nın gökten daha sâf nihayetsizliği; bu nihayetsizliğe vücutsuz beyaz dağlar şeklinde inerken hudutları yükselten şeffaf sisler... Ah, evet, en duygusuz bir adamın ruhuna bile şiirin o müphem, o ilâhî hicranını hissettiren bu cennet dekoru dünyanın hiçbir tarafında yoktur! Halbuki, İstanbul tabiatla inatlaşmağa kalkmış gibi, tahta siyah kulübeden yapılmış hasta bir köy enkazı (yıkıntısı) halinde bu şiir, bu harika çerçevesini doldurur. Eğri büğrü sokaklarında ne temizlik, ne aydınlık, ne tenâzur, ne ahenk vardır. En şerefli meydanı ebedî yangın viranelerine komşudur. Böyle bir şehirde şeklin, tenâzurun, ahengin ruhunu duymuş bir adam nasıl yaşar? Sükûn bulmaz bir ıstırap içinde... değil mi?

İşte zavallı heykeltıraş Behzat bunlardan biriydi. Bir gece geç vakit Bağlarbaşı'ndaki köşkünе dönerken Üsküdar'ın dar, kaldırımsız, pis bir sokağında —yanlışlıkla, kendisini hücum için bekledikleri bir külhanbeyine benzeten (.....)[1]— âlûfteler tarafından dövülerek, aldığı hafif yaradan üç gün sonra ölüveren bu talihsiz sanatkârın yegâne mefkûresi (ülküsü) ahşap çirkinlik yığınları arkasında kaybolmuş cami dediğimiz o mermerden nefîs sanat âbidelerini ortaya çıkarmak, aydınlık geniş caddeler, heykelli meydanlar açmaktı! İri, yüksek vücudu ile, hep bir çocuk neşesiyle gülümseyen sevimli çehresiyle hâlâ o dalgın hayali gözümün önünde... Sol elini daima kalçasına dayardı. Çok saçlı büyük başı her vakit biraz sağa eğilmiş dururdu. Bakışlarında sanki hiç kimsenin göremediği bir güzellik heyûlâsını arayan garip bir dikkat vardı. Bugün ona acele acele Bâbıâliden çıkarken rastgeldim. Mermer kadar beyaz ve temiz adalî elleriyle kırar gibi elimi sıktı.

— Müsâbaka şartlarını öğrenmeğe gidiyorum, dedi.

— Ne müsâbakası?

— Bilmiyor musun?

Sevincinden kabına sığamıyordu.

Şehremaneti (belediye), Sultanahmet meydanına şehir namına bir heykel diktirecekmiş. İstanbul'daki bütün heykeltıraşları müsâbakaya çağırmış.

— Haydi Behzat, işte gün doğdu! dedim.

Sonra dönüşte bana, matbaaya uğramasını söyledim. Asırların birikmiş süprüntüleri üstünde Gülhane Parkı'nı maddî bir serap gibi yaratan yeni şehremini (belediye başkanı)[2] şüphesiz böyle bedî' teşebbüslere önayak olacaktı. İstanbul'un sanatkârları hep bunu bekliyorlardı. Bağdat kaç sene evvel Mithad Paşa'nın heykelini dikmeğe kalkmış, fakat muvaffak olamamıştı. Halbuki, Anadolu'nun ta göbeğinde meçhul bir Türk kasabacığında Sultan Osman'ın mermerden bir heykeli varmış! Buna İstanbul'lular hâlâ inanamazlar; hattâ gözleriyle görenler bile hâlâ inanmıyorlarmış.

Neyse! Akşama doğru Behzat geldi, yazıhanemin karşısına o vakte kadar hiç görmediğim bitkin bir mecalsizlikle çöktü. Parlak, renkli çehresindeki o daimî çocuk neşesi sönmüştü.

— Ben bu müsâbakaya girmeyeceğim! dedi

— Neden?

— Hiç etüt etmediğim bir şekli istiyorlar.

— Ne şekli? diye sodum.

— Bil, bakayım!

Birdenbire, Anadolu'nun göbeğindeki meşhur gizli heykeli hatırladım. "Gizli" diyorum. Çünkü mutaassıpların (bağnazların) hücumundan korkan halk bu heykelin vücudunu gizliyordu. Matbuatta (basında) sanki gayet gizli bir dinin mukaddes bir mabudu (tanrısı) imiş gibi bir genç kaymakam eliyle dikilmiş heykelden hiç bahsolunmuyordu.

— Sultan Osman'ın!

— Hayır! dedi.

— Fatih'in.

— Hayır!

— Yavuz'un.

— Hayır!

Tarihteki millî kahramanlarımızdan birkaçını daha saydım. Behzat:

— İnsan heykeli değil. Nafile yorulma, dedi.

— Ya ne heykeli?

— Bir hayvan.

— ...

Bir hayvan, bir hayvan, bir hayvan... Zihnen ararken güldüm:

— Yenir mi, yenmez mi?

— Yenmez.

Aklıma şahin, doğan, kartal filân geldi.

— Uçar mı, uçmaz mı?

— Uçmaz.

— Aslan, dedim.

— Hayır! diye başını salladı.

— Kaplan.

— Değil!

— Geyik.

— Değil!

Millî "totem"imizi zannettim:

— Kurt, bozkurt.

— Hayır!

Başka, heykeli yapılabilecek necip, asîl bir hayvan hatırlayamıyorum.

— Söyle Allah aşkına, ne heykeli istiyorlar? dedim.

Zavallı sanatkâr, ağlamağa başlayacak bir çocuk gibi masum yüzünü buruşturdu, içini çekti.

— Bir eşek heykeli istiyorlar, biraderl dedi; sırtında su kırbaları, tek bir eşek...

* * *

Sonra, pek iyi bilmiyorum, ama, galiba gündüzleri gölgesi yere düşeceği için, bu bedî' teşebbüsü birtakım ciddî düşünceler akîm (sonuçsuz) bıraktı. Fakat, o vakit, Anadolu'daki genç kaymakamın yaptığı gibi, etrafı velveleye vermeden gizlice dikilebilmek imkânı bulunsaydı, kocaman ahşap İstanbul'un ilk mermer heykeli bir eşek heykeli olacaktı.

Kalamış, 10 Ağustos 1919

ÖMER SEYFETTİN

(*Yeditepe* 1956, sayı 116)

[1] İki sözcük okunamamıştır.

[2] Operatör Dr. Cemil Paşa, Cemil Topuzlu (1868-1958).

1923, 42 sayı). Derginin "mesul müdür"ü Mustafa Nihat (Özön)'tır. Yazıcı kadrosunu, çoğu darülfünun öğrencisi olan o dönemin genç ozanları (Ahmet Hamdi [Tanpınar], Necmettin Halil [Onan], Ahmet Kutsi [Tecer], Hasan Âli [Yücel], Ali Mümtaz [Arolat], Kemalettin Kâmi [Kamu] vb.), genç yazarları (Mustafa Nihat [Özön], Halil Vedat [Fıratlı], Mehmet Halit [Bayrı] vb.), bazı darülfünun hocaları (Yahya Kemal [Beyatlı], Köprülüzade Mehmet Fuat [Köprülü], İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Mustafa Şekip [Tunç], Mehmet Emin [Erişirgil]), darülfünun dışından bazı ozan ve yazarlar (Ahmet Haşim, Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Halide Edip [Adıvar], Falih Rıfkı [Atay], Ruşen Eşref [Ünaydın], Abdülhak Şinasi [Hisar], Nurullah Ata [Ataç], Fevzi Lütfü [Karaosmanoğlu] vb.) oluşturuyordu. bunların hepsi "Anadolu'cu" idi; kimisi Anadolu'ya geçmiş (Halide Edip, Yakup Kadri, Ruşen Eşref), kimisi İstanbul'dan Kuvâ-yı Milliye'yi destekliyordu. O yüzden de, dergiye giren pek çok yazının bazı yerleri sansürce çıkarılmıştı. Ne var ki, derginin sorumlu yöneticisi Mustafa Nihat, prova kolonlarını atmamış, sansürce çıkarılan parçaları kesip kendindeki nüshanın boş bırakılan yerlerine yapıştırmıştı. (İlgili sayfaların fotokopilerini çektirip bana göndermek lûtfunda bulunan Nijat Özön'e teşekkür ederim). Bunlara baktığımızda, çıkarılan şeylerin genellikle ya Anadolu hareketiyle ilgili olan yerler *(General Papulas, imparator Vasilius gibi, eline geçen köylü ve esirlerin gözlerini çıkarmakla vakit kaybedeceğine daha kestirme bir usul-i vahşetle bol bol köy ve kasaba yakıyor* [Mustafa Şekip, *Rum Mayası] ... Sakarya Vadilerinde Yunan Barbarlarının Yaktığı Köyün Ahalisine* [Yakup Kadri, yazı başlığı]); ya İstanbul'da işgal ordusu subaylarının yol açtığı ahlâk bozukluğunu anımsatan cümleler (*Şehvetin en medeni fakat en bayağı iptilâları...);* ya da İstanbul'cu basın organlarını suçlayan ağır sözler olduğunu görüyoruz.

İstanbul hükümeti yanlısı Ali Kemal'in çıkardığı *Peyâm-ı Sabah* gazetesinin *Dergâh*'a saldıran bir yazısına verilen *Dergâh ve Peyam-ı Sabah* başlıklı yanıtın içinde sansürce çıkarılan bir paragrafın dergide boş kalan yeri ile, paragrafın aslının klişelerini örnek olarak veriyorum.

Mustafa Nihat Özön'le yapılan bir konuşmadan (*Ulusal Kültür*, 1979, sayı 4) öğrendiğimize göre, *Dergâh* dergisi, o dönemde çıkan *Ümit* (1919-1921, 22 sayı) dergisine tepki olarak doğmuştu. Damat Ferit'in yaveri Tarık Mümtaz (Göztepe) tarafından yönetilen *Ümit*, Damat Ferit'çiydi, padişahçıydı, İstanbul'cuydu. O dönemin birtakım yeni yazarları, ozanları orada yazıyordu; sözgelimi, "Hecenin beş şairi" diye anılan ozanların bazıları (Yusuf Ziya [Ortaç], Orhan Seyfi [Orhon], Faruk Nafiz [Çamlıbel]) o derginin gediklisiydi. Bunlar daha önce Ziya Gökalp'ın koruyuculuğu altında, İttihat ve Terakki Fırkası'nın (partisinin) yayın organlarında *(Türk Yurdu, Yeni Mecmua)* yazarlardı: Yusuf Ziya, Çanakkale Savaşı yıllarında yayınlanan *Akından Akına* (1916) adlı şiir kitabı dolayısıyla, İttihat ve Terakki hükümetinden bilmem kaç altın aldığını övünerek anlatıdarı ele geçiren ve İttihatçıların karşıtı olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yayın organına kapılanmışlardı. *Dergâh*'ta, "Hecenin beş şairi"nden bir tek dize dahi yoktur, buna daha başta karar verilmişti. Hattâ, fırsat düştükçe, aleyhlerinde yazılar yayınlanmıştır. Orhan Seyfi'nin *Gönülden Sesler* (1922) adlı şiir kitabı için, *Dergâh*'ta çok ağır bir eleştiri çıkmış (1338/1922, sayı 24); yazı, "Orhan Seyfi Bey şiir söyleyen bir şair değil, şair görünmek isteyen bir adamdır" yargısıyla sona ermiştir. Ne var ki, *Ümit*'te, İstanbul'cu olmayan kişilerin de siyasetdışı yazıları çıkmakta idi. Aslında *Ümit*, baskısı, düzenlenişi, hattâ içeriğinin çeşitliliği bakımından güzel bir dergi idi. O dönemde adları yeni yeni duyulmağa başlanan 18 ve 19 yaşlarındaki Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin (Vâ-Nû) adlı iki genç ozanın da orada ilk şiir denemeleri çıkmak-

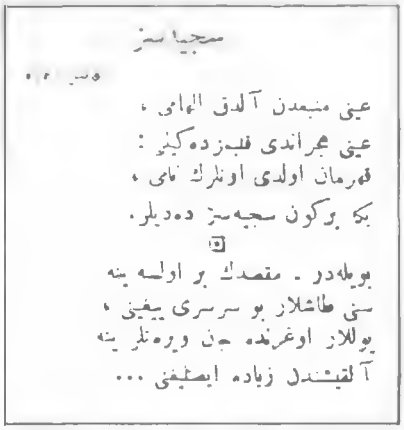

Faruk Nafiz'in Seciyesiz adlı şiirinin ilk iki dörtlüğü (Ümit, 337/1921, sayı 19, s.2)

Yusuf Ziya Ortaç

SECİYESİZ

Fazıl Ahmet'e

Aynı membadan aldık ilhâmı,
Aynı hicrandı kalbimizdekiler:
Kahraman oldu onların nâmı,
Bana bir gün seciyyesiz dediler.

Böyledir, maksadın bir olsa yine
Seni taşlar bu serserî yığını,
Yollar uğrunda can verenlerine
Alkışından ziyâde ıslığını...

Gam değil taş da yağsa ruhundan,
Kırılır sanma neş'emin yarısı:
Zevkim, âlemde en büyük sultan,
..., onun bir zavallı soytarısı.

Yirmi yıldır bu eksilen sürüyü
Tâ içinden sezer, duyar, bilirim.
Ne arar boş tevekkülünde büyü,
Ne de şahlanmasından irkilirim...

Yükselen başların yetiştiği yer
Aynı membadır, aynı kirli batak,
Burda yükselmek istiyorsan eğer
Bir masaldır seciyye, kanun, hak!

Bu derin sırrı anlayan, duyanın
Sesi şimşek, sükûtu fırtınadır,
Senin en son sızan zavallı kanın
Onların tırnağında bir kınadır...

Neye baksam gözümde dalgalanır,
Karalanmış birer sahîfe, derim:
Ben ne kanun tanır, ne korku tanır,
Yaptığım cürmü kendim affederim.

Boş, karanlık, çamurlu gölgende
Kara bir çizgidir benim de izim.
Bu bataklıkta beslenen ben de
Kansızım, cansızım, seciyyesizim!..

Faruk Nafiz

(*Ümit*, 337/1921, sayı 19)

« پیام صباح » اوته‌دن بری مملکتك بوتون جانلی حرکتلرینی بر قاچ کشینك اثر اغواسی تلقی ایده‌جك قادار کوردر .

اکر هرهانکی برحرکتك برقاچ کشی طرفندن ایقاع ایدلسی ممکن اولسه‌یدی فساد ونفاقده حقیقی بر هنرور اولان بو غزته عجزندن بویله تەپینوب دورورمیدی ؟

« پیام صباح » ك طلومباسنی هر صباح جمیع بر یاغارا ایله قالدیروب قوشدوران حریف یزه « رسوای وایسز صایسز » کبی کفرلر صاووروبور ، باغیریور . فقط بو صاووردیغی کفرلر مملکتك اك نجیب سیمالرینه اوچ سنه‌دن بری صاووردیغی کفرلرك چامورندندر ؛ او سیمالری نه قادار کیرله‌تدیسه بزم سیمامزی او قادار کیرله‌ته‌جکدر .

« پیام صباح » ك قلبنده « درگاه » ه دائر بر شبهه قالماسون ایچون دارالفنون حرکتی حقنده نه دوشوندیکمزی صراحتله سویله‌یه‌لم :

« پیام صباح » اوته‌دن بری مملکتك بوتون جانلی حرکتلرینی بر قاچ کشینك اثر اغواسی تلقی ایده‌جك قادار کوردر .

اکر هرهانکی برحرکتك برقاچ کشی طرفندن ایقاع ایدلسی ممکن اولسه‌یدی فساد ونفاقده حقیقی بر هنرور اولان بو غزته عجزندن بویله تەپینوب دورورمیدی ؟

« پیام صباح » ك قلبنده « درگاه » ه دائر بر شبهه قالماسون ایچون دارالفنون حرکتی حقنده نه دوشوندیکمزی صراحتله سویله‌یه‌لم .

Sansürce çıkarılan paragrafın boş kalan yeri ile, basımevi provalarından alınıp eklenen ve çizgi içinde gösterilen aslı. Çıkarılan paragrafta şöyle deniyor:

"Peyam-ı Sabah"ın tulumbasını her sabah feci bir yaygara ile kaldırıp koşturan herif bize "rüsvây ve ipsiz sapsız" gibi küfürler savuruyor, bağırıyor. Fakat bu savurduğu küfürler memleketin en necip simalarına üç seneden beri savurduğu küfürlerin çamurundandır; o simaları ne kadar kirlettiyse bizim simamızı o kadar kirletecektir.

(Dergâh *1338/1922, sayı 24, s.190)*

Faruk Nafiz Çamlıbel

ta idi. İşin ilginç yanı, hececi beş ozanla bunların dostluk kurmuş olmalarıydı: 22 yaşındaki Faruk Nafiz, *İki Damla Yaş* adlı iki şiirini "Çok sevgili Nazım Hikmet'çiğime", 25 yaşındaki Yusuf Ziya da *Evim, 2* adlı bir şiirini "Nazım Hikmet'e" (1920, sayı 9, 11), Nazım Hikmet de *Delinin İkinci Duası* adlı şiirini "Elif Seyfi'ye" (Orhan Seyfi'ye) ithaf etmiştir. Aralarında yakınlık kurulan bu ozanlardan dörtü (Nazım Hikmet, Vâlâ Nurettin, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz) 1921'de Anadolu'ya geçmeğe kalkışmış, fakat son ikisi "Seciyesiz" diye geri çevrilmişti. Faruk Nafiz'in o öfkeyle yazdığı *Seciyesiz* adlı şiiri, *Ümit* dergisinde yayınlanmıştı (337/1921, sayı 19); ozanın kitaplarına girmeyen bu şiiri, tarihî bir belge olduğu için, yayınlıyorum. Ne tuhaftır ki, Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya katılan Nazım Hikmet sonradan gözden düşmüş; Anadolu'ya kabul edilmeyen öteki iki ozan ise göze girmiş, hattâ milletvekili bile olmuşlardır.

Mütareke döneminde yayınlanması sansürce yasaklanan, fakat basımevi provaları sonradan ele geçen bir başka yazı da, Ömer Seyfettin'in *Heykel* adlı bir öyküsüdür. Öykü, bir buçuk kolon uzunluğundadır. Üstünde, "Yahya Kemal'e" diye bir sunu yazısı, altında "Kalamış, 10 Ağustos 1919" tarihi vardır. Birinci kolonun sonunda, Fransızca üç sözcüklük bir damga görülüyor; bunlardan *"vu"* ve *"censure"* sözcükleri okunabilmektedir. Basımevi provaları Şerif Hulûsi tarafından bulunan öykü, ilk kez *Yeditepe* dergisinde yayınlanmıştır (1956, sayı 116). Söz konusu öyküyü, hem Mütareke döneminde sansür edilen yazı örneği olduğu, hem de yazarın kitaplarına girmediği için, ikinci kez yayınlıyorum. □

Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek

Azınlıkların Mübadelesi

ÖMER DÜRRÜ TESAL

TÜRK ve Yunan azınlıklarının mübadelesi işlemini iyice anlatabilmek için, önce Yunanistan'ın Türklere, kuruluşundan mübadeleye kadar uyguladığı hukukî statü konusunda bâzı bilgiler vermek gerekir. Atina muahedesine dayanan bu statü, maalesef daha ilk uygulama tarihinden itibaren şirazesinden çıkarılmış ve türlü bahane ve entrikalarla azınlık Türklerinin daima zararına işleyen bir çark haline getirilmişti. Gerçekten de Yunanistan, Türkiye'nin Rumlara fena muamele ettiği iddiası ile, Balkan felâketi sonunda eline geçen topraklarda yaşayan azınlık Türklerine, daha ilk günden itibaren, gayrimenkul mallarını satmak hakkını yasaklamış, ayrıca savaş ve istilâ nedenile terkedilmiş gayrimenkullerle birlikte bir kısım diğer Türk mallarına da, başka nedenlerle el koyma yoluna gitmişti. Bununla da yetinilmeyerek, bir yıl içinde tasarruf haklarını tetkik komisyonları nezdinde kanunî yeterlikte belgelerle ispat edemeyenlerin dahi ellerindeki gayrimenkullerin devletçe alınacağı esası konmuştu.

Söz konusu misilleme bahanesi yanında, tarımsal yerleşimi tanzim ve Kafkasya ve Trakya muhacirlerini toprak sahibi etme gibi bahanelerle, Türk azınlığı emlâkinde başka tahdit ve takyitlere dahi gidilmiştir. Ayrıca, Atina anlaşmasının indî ve keyfî bir tefsirine kalkışılarak çıkarılan kanun ve emirlerle, (dimosyon, menenkiisiz ve epitaksi) gibi

YUKARIDA özet olarak sunulan inceleme, bundan 64 yıl önce kaleme alınmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında, Lozan Barış Andlaşması'na ekli olarak imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli mukavelename ve protokol hükümleri dairesinde gerçekleştirilen (iki ülke azınlıklarının mübadelesi) işlemini konu edinen yazıda, hemen de tamamen bizim zararımıza sonuç veren aksaklıklar dile getirilmekte ve bunların nedenleri üzerinde durulmaktadır. İncelemeyi yapan Ömer Dürrü Tesal, Osmanlı Devleti'nin fütuhat döneminde Anadolu'dan Rumeli'ye geçen ve bir çok ulema yetiştiren bir ailenin evlâdıdır. Kaderini doğup büyüdüğü topraklara bağlamış, edindiği hukuk formasyonunu memleket hizmetine adamış bir kimse olan merhum, önce Selânik adliyesinde vazife görmüş ve bu kentte güç bulan İttihat ve Terakki hareketine katılmıştır.

Balkan savaşları sonunda, İmparatorluğun Batıya açılış penceresi olan bu, ekonomik ve kültürel değeri yüksek beldenin de, beceriksizlikler, ihanetler ve siyasi ihtiraslar yüzünden elden çıkması üzerine, mücadelesini bu defa da oralarda azınlık durumuna düşen Türklerin hukukunu savunmaya yöneltmiştir. Bu amaçla siyasete atılan merhum, önce Drama, sonra da Selânik mebusu olarak Yunan Parlamentosuna girmiş ve Meclis kürsüsünden yaptığı sert konuşmalar ve tahkikat komisyonlarındaki aktif tutumu ile yeni idarenin sistemli imhaya yönelik tasarruflarını geniş ölçüde önlemeyi başarmıştır. Türk toplumu için yararlı olan bu çalışmaları karşı taraf hoşnutlukla karşılamıyor, bu nedenle Ömer Dürrü Tesal'ın hayatı da, mücadeleye katılan diğer Türklerinki gibi, her türlü tehlikeye maruz bulunuyordu. Hele Anadolu hezimeti yüzünden çıkan karışıklıklar ve ardından kurulan askeri idare döneminde bu tehlike daha da büyük boyutlara ulaşmıştı. Ancak merhum, durumun nezaketine aldırmaksızın mücadelesini, bu sefer de daha hayatî bir konuya yöneltmiş, o sırada başlayan mübadele işlemlerini gerçekleştirmek ile görevli Karma Komisyonun Türk delegelerini, haksız ve zararlı tutumlara karşı uyarma çabasına girişmiştir. Ne yazık ki, bu gayretler sonuç vermemiş, Ömer Dürrü Tesal da bu sefer, kaleme aldığı etraflı bir inceleme yazısı ile gerçekleri Başkonsolosluğumuz aracağılığı ile Ankara'ya, en yetkili makama iletme yoluna gitmiştir. Aşağıda sunulan yazı, işte mumaileyhin Türk Hariciye Vekâletine gönderdiği bu incelemenin bir küçük özetidir. Gönül, yazarın sonradan Türk-Yunan ilişkilerini, geniş ölçüde ve edindiği tecrübelerin ışığı altında tahlil ettiği bir ikinci bölümle tamamlanan eserinin bütünü ile yayınlanmasını isterdi. Ne yazık ki buna, şimdilik imkân bulunamadı. Esasen Ömer Dürrü Tesal da, biz çocuklarının bütün teşvikine rağmen, incelemelerinin neşrinde tereddüt göstermiştir. Onun bu çekimserliği, hayatî bir zorunluk olarak kabul ettiği (Türk-Yunan dostluğu)nun tahakkukuna, böyle bir eleştiriyle gölge düşürmek kuşkusundan kaynaklanıyordu. Bizlerde aynı düşünceyle yıllarca bekle-

adlar altında kısıtlamalar da yaratılmış, rakabe hakkının ve genel olarak taşınmaz malların ferağ ve intikalinin men'ine ilişkin kararlar alınmıştır.

Yunanlıların bu gasp ve tecavüz hareketleri, sadece Türk azınlığın özel hak ve menfaatlarına yönelmekle kalmamış, cami, mektep, hamam ve sair kamu yararlı kuruluşlara da teşmil edilmiştir. Bu türden saldırılar sadece işgal veya tahrip şeklinde cereyan etmemiş, hakaret edici, küçültücü hareketlere dahi kalkışılmıştır. Örneğin, Selânik'teki Burmalı camii, önce eski eser sayılarak hükümetçe elkonma işlemine tâbi tutulmuş, sonra da bir tiyatrocuya kiralanarak oyun yeri haline getirilmiştir. Benzer bir harekete mübadeleden sonra da gidilerek Türklerin en büyük ibadet yeri olan Hamzabey camii dahi, içinde kahvehane, sinema ve meyhane barındıran bir iş yerine çevrilmiştir.

1916 yılında, Venizelos'un Selânik'te yaptığı darbe ile Antant Devletleri safında savaşa katılan ve bu nedenle Türkiye'yi de düşman sayan Yunanistan, bu fırsattan yararlanarak azınlık Türklerinin durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bu suretle ihtilâl hükümeti, 13 Aralık 1916'da çıkardığı bir irade ile Türklerin emlâkine elkoymuş, 30 günlük başvuru süresinin de kendilerine tanınmayacağını ilân etmişti.

Ayni ihtilâl hükümeti, 2468 sayı ile çıkardığı bir diğer kanuna dayanarak,

Ömer Dürrü Tesal'ın gençlik resmi

yüz dönümden büyük arazi ve çiftliklerin mülk haline getirilebilmesini, bunların % 20 bölümünün rakabesinin hükümete verilmesi şartına bağlamak suretile, azınlık Türklerine ait malların bir kısmına da el uzatmıştı.

Bu tecavüz yasamaları sonradan parlamento tarafından da, 29 Aralık 1917 tarih, 1072 ve 1073 sayılı kanunlarla benimsenmiş, bu suretle yeni ilhak olunan bölgelere de teşmil edilerek tüm Yunanistan Türkleri hakkında geçerli hale gelmiştir.

Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine, evvelce buralardan hicret eden Rumlar tekrar yerlerine dönünce, bu gibilere Makedonya ve diğer bölgelerde tahsis edilmiş olan Türk malları serbestlemiş, Yunan hükümeti de bunların kısmen eski sahiplerine iadesi esasını kabul eylemişti. Ancak, tatbikatta çıkarılan büyük güçlükler yüzünden, bu geri verme kararı pek sınırlı olarak uygulanabilmiştir. Yâni, Atina muahedesi ile tanınan haklar burada da işletilmemiştir.

Yunan istilâsının başındanberi Türk halkının gayrimenkul mallarını serbestçe satmalarını engellemek üzere konan ve Atina andlaşmasına rağmen devam ettirilen yasaklar, bir ara yumuşatılır gibi olmuş, fakat büyük yüzölçümlü arazi için saklı tutularak ve birçok kayıtlara bağlanarak etkinliğini yine de korumuştur. İşin dikkat çeken tarafı, Lozan andlaşmasından hemen önce çıkarılan bir irade ile kısıtlamalara yeni bir hız verilmiş olmasıdır. Bu iradeye göre, satış yasağı büyük ölçüde genişletiliyor, Türklere ait tüm gayrimenkullerin, hattâ taşınır malların ferağı, intikali, hattâ bir yıldan fazla süre ile kiraya verilmesi kesin olarak yasaklanıyordu. Ayrıca, 15 gün içinde emlâk tahrir komisyonlarına kaydettirilmeyen önceki tasarruf işlemleri de geçersiz sayılıyordu. Bu acele alınmış yasaklama kararının, barış masasına oturulduğu sırada Yu-

dik. Fakat şimdi anlıyoruz ki, gerçeklerin gizlenmesi, unutulmuş sayılması, konuları çözüme ulaştırmıyor. Tersine, her iki tarafın da içinde, anlaşmayı zorlaştıran birtakım ukdelerin birikimine neden oluyor. Kaldı ki, Yunanistan'daki Türk azınlıklarının yoksunluğu sâdece karşı tarafın kötü niyetinden kaynaklanmamıştır. Biz, azınlık haklarına riayeti sağlam esaslara dayandırıp etkin bir uygulamaya gözkulak olmaz, öncülük etmezsek karşı taraftan nasıl şikâyetçi olabiliriz? Bu nedenle, asıl bizim ihmallerimizi dile getiren Ömer Dürrü Tesal'in incelemesinin, hulâsa halinde de olsa, yayınlanmasında her açıdan zarar değil, yarar vardır sanırız. Bu suretle, Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden tanzimine çalışılan şu günlerde taraflara, geçmişin hatalarından kaçınma konusunda iyi bir örnek sunulmuş olacaktır ki bu da, her türlü endişeyi göze almaya değer bir hizmettir.

Bu açıklamalara son vermeden, bir noktayı daha belirtmek isteriz. Azınlıkların mübadelesi işlemi, şartlara tamamen uyularak gerçekleştirilmiş olsaydı bile, yine de Türk tarafının yararına bir ameliye oluşturmayacaktı. Çünki asıl sakatlık, mübadeleyi öngören anlaşmadan geliyordu. 30 Ocak 1923 tarihli mukavelename aslında taraflara eşitlik sağlamayan dengesiz bir sözleşmeydi. Gerçekten, mübadeleye tâbi tutulan iki azınlıktan Anadolu ve Doğu Trakya Rumlarının büyük kısmı, daha Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan cephesine katılarak Türkiye'ye karşı çıkmış ve sonunda, buradaki malvarlıklarını terk ederek bozguna uğrayan düşman ordusunun bekayası ile birlikte kaçmıştı. Bu itibarla, mübadele edilmiş sayılarak Yunanistan'da bıraktığımız malvarlıklarına konmak bu gibiler için ceza değil, bulunmaz nimet olmuş demektir. Oysa biz Yunanistan'daki Türkler, böyle bir töhmet altında değildik. Malımızın, mülkümüzün başında, mukadderata boyun eğmiş oturuyorduk. Ve mübadele edilmemize, rızamız sorulmadan, tek taraflı olarak karar verilmişti. Gerçi, azınlık olarak tâbi tutulduğumuz ağır şartlardan kurtulup anavatana kavuşmak bizleri son derece mutlu kılıyordu. Ancak, göçün iyi şartlar dairesinde yapılmasını ve bıraktığımız varlığın tam karşılığını Türkiye'de zahmetsizce bulmayı beklemek de hakkımızdı. Oysa, özetlenen yazıda da etraflı olarak belirtildiği gibi, bizim anavatana göçümüz çok kötü biçimde gerçekleşmiş ve aksaklıklar, zararlı tutumlar sonradan da sürüp gitmişti. Malvarlığımızın karşılığını dilediğimiz yerde alma hakkımız kısıtlanmış, özellikle İstanbul'daki metruk malların tahsisi ancak işini uydurmasını bilen bir kaç aileye inhisar ettirilmiştir. Üstelik, o sırada çıkarılan bir kanun, tahsisin tamamının yapılmasını da kısıtlamıştır.

Hulâsa mübadele işlemi, Türkiye'miz ve biz Türk azınlıkları için dört başı mamur bir ameliye olmaktan pek çok uzak kalmıştır. Dileriz Tanrı bizi bir daha böyle gafletlere düşürmesin. □

REŞAT D.TESAL

1916'da Yunan Parlamentosu'ndaki Türk azınlık milletvekilleri; ikinci sırada sağdan dördüncü Ömer Dürri Tesal, ilk sırada oturanlardan sağdan üçüncü Nefir *mizah dergisiyle* Balkanlar *ve* Selâmet *gazetelerinin sahibi milletvekili M.Kemaleddin.*

nanistan'ın daha da güçlü olmasını, elinde bir takım yeni kozlar bulundurmasını amaçlayan, sinsi bir manevradan başka ne anlamı olabilirdi?

Yunanistan'daki Türklere ait topraklara el uzatılmasına daha Balkan savaşlarından önce başlanmıştı. Venizelos'un ve ona bağlı şovenist hareket erbabının tahriki ile, önce Tesalya havalisi çiftçileri aleyhine sataşmalara başlanmış, ardından da hükümet ilk istimlâk kanunlarını çıkarmıştır. Daha sonra, 2052 sayı ile yayınlanan istimlâk kanunu da, yine önce Tesalya'da uygulanmıştır. Bu kanunların ne geniş bir tatbik sahası olduğunu, bizlere ne büyük zararlar getirdiğini belirtmek için şunu söyleyelim; O tarihte Teselya'daki ekili arazinin yarısına yakın kısmı Türklere ait idi. Bu nispet, Yunanistan'a sonradan katılan bölgelerde yüzde doksana kadar yükseliyordu. Yüzölçümleri beşyüzbin dönüme ulaşan Tesalya Türklerine ait çiftlikler, yukarıda sözü edilen (2052) sayılı kanun gereğince ve ancak 30 yılda ödenecek çok düşük bir bedelle istimlâk edilerek Rum asıllılara intikal ettirilmişti. Bu istimlâk işlemlerinin başkaca acıklı safhaları da olmuştur.

2052 sayılı kanun hükümleri, 1922'de çıkarılan (Tortipis) ziraat kanunu ile, yeni ilhak olunan bölgelerdeki Türk topraklarına da teşmil edilerek hemen hepsi elimizden alınmıştır.

Ayni istimlâk taktiğinin bugün, Lozan andlaşmasının teminatı altında bulunan Batı Trakya Türklerine karşı dahi uygulanmasına kalkışıldığını Yunanistan tarım bakanının ağzından öğreniyoruz! Yunan hükümetinin bu maksatla ve istimlâk bedellerini karşılamak üzere milli bankadan 50 milyonluk bir istikraz yaptığını da yine gazetelerden haber alıyoruz.

Türk azınlığının haklarına yönelen bu tecavüzleri anlatırken, İslâm cemaatına ait vakıf, emlâk ve akardan dahi kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Atina muahedesi, Müslüman cemaatın dinsel bütünlük ve teşkilâtını teminat altına almakta, vakıflar üzerinde bu cemaatın tasarruf haklarını korumakta ve bölge müftülükleri teşkilâtını tamamen serbest bıraktığı gibi, hükümet merkezi Atina'da bir başmüftülük kurulmasını dahi öngörmekteydi. Sonradan çıkarılan bir kanun bu taahhütleri, kısmen sınırlandırmakla beraber, teyid ve takviye eylemekteydi. Ne var ki, bu kanun ölü doğmuş, kralın tasdikinden geçmeyerek yürürlüğe girememiştir. Parlamentodaki Türk temsilcilerin gayreti ile bazı bölgelerde, ezcümle Drama bölgesindeki vakıf varlıkların geri alınması mümkün olabilmiş ise de, geri kalanları kurtarmak imkânı sağlanamamıştır.

Yunanlılar, Anadolu'da uğradıkları hezimetten sonra, hırslarını azınlık Türklerine ve onların dini mukadderat ve varlıklarına yöneltmişlerdir. Kurulan askerî idareler, tüm müftüleri hodbehod değiştirip yerlerine Anadolu'dan kendilerile beraber kaçan hainleri ikame etmişler, bu sütü bozuklar da vakıf emlâk ve akarının gelirlerini ve ibadet yerlerinin halı ve seccadelerine varıncaya kadar bütün eşyasını satıp savma yoluna gitmişlerdir!

Yunan hükümetlerinin bu imhaya yönelik saldırı hareketlerini önleme hususunda yapılan sayısız teşebbüsler, evvelce de arzettiğimiz (mukabele-i bilmisil) teranesile örtbas edilmek isteniyordu. Nitekim, Yunan parlamentosunun 2 Ekim 1921 tarihli toplantısında, Türk azınlık temsilcileri haksız tecavüzlerin önlenmesi hususunda yeni ve çok enerjik bir teşebbüste daha bulunmuşlardı. Ancak başkan, derhal çekmecesinden İstanbul Rum patrik kaymakam, Kisariya Nikola'nın, tarafımızdan Anadolu Rumlarına karşı girişildiği iddia edilen mezalime ilişkin bir şikâyet telgrafını çıkarıp okumuş ve hava derhal elektriklenerek temsilcilerimiz kapı dışarı edilmişlerdi.

Kurtuluş Savaşı ve Sonrası

Şimdi de Kurtuluş Savaşımız sırasında ve onun zaferle sonuçlanmasının hemen ardından girişilen zulüm ve işkencelere kısaca değinmek istiyoruz.

Anadolu hezimetini takip eden günlerde Yunanlıların bizlere karşı giriştikleri intikam siyaseti, çok daha yaygın olmuş, dehşet ve vahşet sınırlarını alabildiğine aşmıştır. Bozgunu hazmedemiyen yerli halka, Anadolu'dan kaçıp kurtulabilen asker artıkları ve başı bozukların katılması ile başlatılan saldırılar memleketi tam bir terör havasına sokuyor, Türklerin imhasını hedef alan bir nevi haçlı seferi meydanına çeviriyordu. Sokaklarda dövülen, evlerine saldırılar düzenlenen, hattâ ölümle sonuçlanan işkencelere tabi tutulan azınlığımız sinmiş bir durumda yaşıyor, esnaf dükkânlarını açamıyor, halk ihtiyaç maddelerini almak için bakkala kasaba bile gidemiyordu. Hükümet her yerde bu saldırılara seyirci kalıyor, birçok tecavüzleri bizzat tertip ve teşvik ediyordu. Anadolu'dan kaçanların Türk evlerine ve cemaat mektepleri ile camilerine yerleştirilmesine ve azınlık halkına ait menkul değerlerin, hattâ erzak ve zahirenin müsaderesine cevaz veren bir tebliğin hükümet merkezinden gönderilmesi üzerine saldırılar, tam bir aleniyet, serbestlik ve meşruluk halini almıştı. Ayni karar Türk evlerinin, yarı eşyaları ile birlikte, işgal ve müsaderesini de öngörüyordu. Resmî ağızlardan gelen bu teşvik üzerine, 2 Aralık 1922 günü, Rumlarla Ermenilerden ve silâhlı askerlerden oluşan çeteler, Selânik'te Türk evlerine saldırmaya başladılar. Kapılar baltalarla kırılıyor, milyonlar değerinde eşya yağma ediliyordu. O gün ayrıca 9 vatandaşımız öldürülmüş, çoluk çocuk pek çok kimse de yaralanmıştı. Mahalli hükümet ise, bu saldırılara tamamen seyirci kalmış, o gün karakollarda tek bir emniyet mensubu bulundurmamak suretile bütün şikâyet ve yardım kapılarını kapatmıştı. Türk evlerini işgal hareketi o günden sonra da devam etmiş, hiç kimse bu tecavüzden masun kalamıyarak, bütün Türkler, aile harimi dinlenmeksizin yerleşen ne idüğü belirsiz kimselerle beraber yaşamak taksiratına katlanmak zorunda bırakılmıştı.

Saldırıların yumuşatılması hususunda müracaatta bulunduğumuz o günlerin geniş yetkili genel valisi (Stais) bize, makam odasının penceresinden, sokaktan ürkek ürkek geçmekte olan bir iki Türkü göstererek: "Bu fesliler, sokaklarda böyle nümayişkârane dolaştıkça tecavüzler elbette önlenemez. Daha vahim olaylara meydan vermemek için bir müddet Müslümanlar evlerinden çıkmasınlar" demek suretile, hükümetin genel tutumuna tercüman olmuş, Türk azınlığın korunması sorumluluğunu kesinlikle reddetmişti. Bu oldu bitti, savaştan barışa geçiş döneminde işlenmekte olduğu için, bundan doğabilecek sorumluluktan kolayca sıyrılmak mümkün olabilecekti. Sonuç da esasen böyle tecelli etmiş, ara devrede Türk azınlığa karşı işlenen cinayetlerin hesabı sorulmadan hikâye tarihe intikal eylemiştir.

Bu geçici döneme ilişkin vahşet örneklerinden bir tanesini, (Hacı Yunus Köyü) faciasını burada zikretmeyi, bir ibret levhası teşkil eder ümidi ile yararlı buluyoruz:

1922 yılı Eylül ayının son günü sabah erkenden bu köye gelen Giritli bir yüzbaşı komutasındaki jandarmalar, silâhlı yerli Rumların ve Kafkasyalı Ermeni muhacirlerin yardımı ile tüm Müslüman erkekleri karakolda toplamışlar ve dayak ve işkence ile bunlardan 17'sini, önce kemiklerini kırıp sonra da diri diri petrolle yakmışlardır. Bununla yetinmeyen caniler, 29 zavallıyı daha, sürgüne götüreceklerini söyleyerek eli kolu bağlı bir halde köyden 5 kilometre mesafedeki (Karakıran) mevkiine sürükleyip burada üzerlerindeki bütün eşyayı gaspettikten ve kendilerine türlü eziyet ve işkencede bulunduktan sonra gaddarca şehit etmişlerdir.

Diğer bölgelerde girişilen saldırılar da dehşet bakımından aşağı kalır derecede olmamıştır.

Aynı geçiş döneminde Yunan idaresi, Türk azınlığa karşı tertipli bir diğer saldırıya daha girişmiştir. Bu da, dünyada eşine rastlanmamış bir asker devşirme ameliyesidir. Savaş bittiği cihetle tüm Yunan ordusu terhis edilmişken hükümet, karakuşî bir kararla Türk azınlığından 45 yaşına kadar olanları, hiçbir sebep gösterilmeksizin silâh altına dâvet ediyordu. Bir diğer kararname, normal bedel haddini bu Türk mükellefler için iki misline yükseltiyor, ilk defa askere alınacak olanlardan ise 5 misli bedel alınmasını öngörüyordu! Bu, tam bir soygundu ve Yunan idaresi, çevirdiği bu manevra ile, en azından 40-50 bin Türk'ten büyük miktarda haraç toplamış, bedel vermeyen ve askerlik yapamayanları ise işkenceye tâbi tutmak, hattâ kurşuna dizdirmek suretile yeni bir öç alma fırsatına daha kavuşmuş bulunuyordu.

Bugün bizi soykırımla suçlamaya kalkışanlar, hesabı sorulmayan bu mezalim karşısında acaba ne düşünürler?

Lozan sulh muahedesi gereğince, Anadolu Rumlarına karşılık mübadelelerine, Anavatana alınmalarına karar verilen, Batı Trakya'dakiler dışında Türk azınlığın, bu kurtarılış ânına kadarki feci durumu işte böyleydi. Onun için bizler, İstiklâl zaferi kadar, onun bu hayırlı sonucunu da büyük bir mutluluk olarak kabul ediyor, mübadele ahkâmını uygulamak üzere gelen Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu bir kurtarıcı olarak görüyorduk.

Ömer Dürri (solda) 1923'te Selânik Başkonsolosu Fahreddin Bey ve M.Kemaleddin Bey (sağda) ile birlikte.

Muhtelif Mübadele Komisyonu'nun Eski Görevleri Nelerdi?

Türk ve Yunan azınlıklarının mübadelesi ile görevli Muhtelif Mübadele Komisyonu'nun en önemli aslî vazifesi, mübadillerin ayrıldıkları yerde bırakacakları malların kıymetinin takdiri hususu idi. Bu husus, Türk ve Yunan devletlerini olduğu kadar, mübadilleri de birinci derecede ilgilendiren en hayatî işlem olup çok şaşmaz esaslar dairesinde, hakka, adalete en uygun biçimde yapılması gerekirdi. Ancak ne yazık ki, Lozan andlaşmasının kıymet takdirini tanzim eden (9, 10, 12, 13 ve 14.) mad-

deleri oldukça muğlâk ve müphem biçimde tanzim edilmiş olup, kıymet takdiri ve malların tasfiyesi işlemlerinin ne suretle yapılacağını da açıkça belirtmemektedir. Bu durumda, söz konusu muamelelerin yapılış şekli komisyonun takdirine bırakılmış oluyor denebilirdi. Yazılış şekilleri müphem olmakla beraber, andlaşmanın yukarıda zikri geçen maddelerinden anlaşılabildiği kadarı ile, takdir ve tasfiye işlemleri şöyle cereyan edecektir: Mübadeleye tâbi oldukları andlaşma esaslarına göre saptanmış bulunan kimseler, komisyon tarafından usulü dairesinde davet olunarak malları konusunda kendilerinden bilgi alınacak, bunu takiben menkul ve gayrimenkul tüm malların değeri takdir edilerek sahiplerine, bu değerde emvali ayrılacakları ülkenin emrine terkettiklerini ve kendilerine bu yüzden saptanan kıymet kadar borçlanıldığını tevsik eden bir beyanname verilecektir. Mal sahiplerinin bu takdir işlemine itiraz hakları bulunacaktır. İşlem tamamlanıp mübadil Anavatanda mürettep bulunduğu yere gittiğinde, kendisine beyannamede kayıtlı değer tutarında mal teffiz edilecektir.

Muahede hükümleri böyle olduğu ve hak, adalet ve mantık da bunu gerektirdiği halde, tatbikat maalesef aksi yönde tecelli etmiştir. Sözde ahvalin sıkışıklığı ve zorlaması ileri sürülerek, mübadil mallarının kıymetlerinin takdiri işi, kendilerinin Anavatana sevkinden sonraya bırakılmış, beyannameler

Drama mebusu Ömer Dürri (solda), Kavala mebusu Ferit Bey (sağda), Sarışaban mebusu İsmail Hakkı Bey.

de, bizzat Komisyon tarafından ve usulü dairesinde doldurulacak yerde, mübadillere doldurtulmuştur. Bu suretle, hem kıymet takdiri sıhhatli biçimde yapılamamış, hem de söz konusu beyannameler, hak sahibi dinlenerek usulü dairesinde icra edilecek bir takdire dayandırılmış resmî nitelikte belge halini alamayarak, tek taraflı bir beyan belgesinden ibaret kalmıştır. Ve bu yüzden, muahedenin hukuki teminat altına almayı amaçladığı mübadele işlemi de, basit, olağan bir muhacerat olayından ileri gidememiştir.

Umumi kıymet takdirine esas olacak bir vahit emsal (coefficient) bulmak için Muhtelit Komisyonca Selânik'te, iki mühendis ile mülk sahiplerinden iki ehlihibre mârifetile, muayyen 18 parça mülk üzerinde, deneme kabilinden bir keşif ve takdir yaptırılmıştır. Bu tecrübeden maksat, eski emlâk takdiri sonuçları ile mübadele sırasındaki değer arasındaki ortalama nispeti bulmak, sonra da, bu nispet dairesinde tüm emlâkin tahrir kıymetlerini iki misline çıkarmak suretile sonuca ulaşmak idi. Cetvele göre bulunan oran, 3.5 ilâ 4 mislidir. Oysa, mübadele sırasındaki vergi değerleri ile piyasa kıymetleri bunun pek üstünde idi. Bu da, kısa bir denemenin dahi ne kadar baştansavma ve aleyhte sonuç verdiğini göstermeğe yeterlidir.

Başarısızlığın Nedenleri

Yukarıdaki açıklamalardan ve ileri sürülen mütalâalardan maksat, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu ve özellikle bu komisyondaki Türk heyetini eleştirmek değildir. Yazdıklarımızla Yunanistan'ın bu konuda da nasıl zararımıza entrikalar çevirdiğini belirtmek istedik. Ancak şu var ki, Komisyon da çalışmalarında başarılı olamamış, anlattığımız haksızlık ve mağduriyetlerde büyük vebal altına girmiştir. Bu başarısızlık, Ko-

Anadolu'dan Yunan ordusuyla birlikte kaçan Rumlar, Atina sokaklarında.

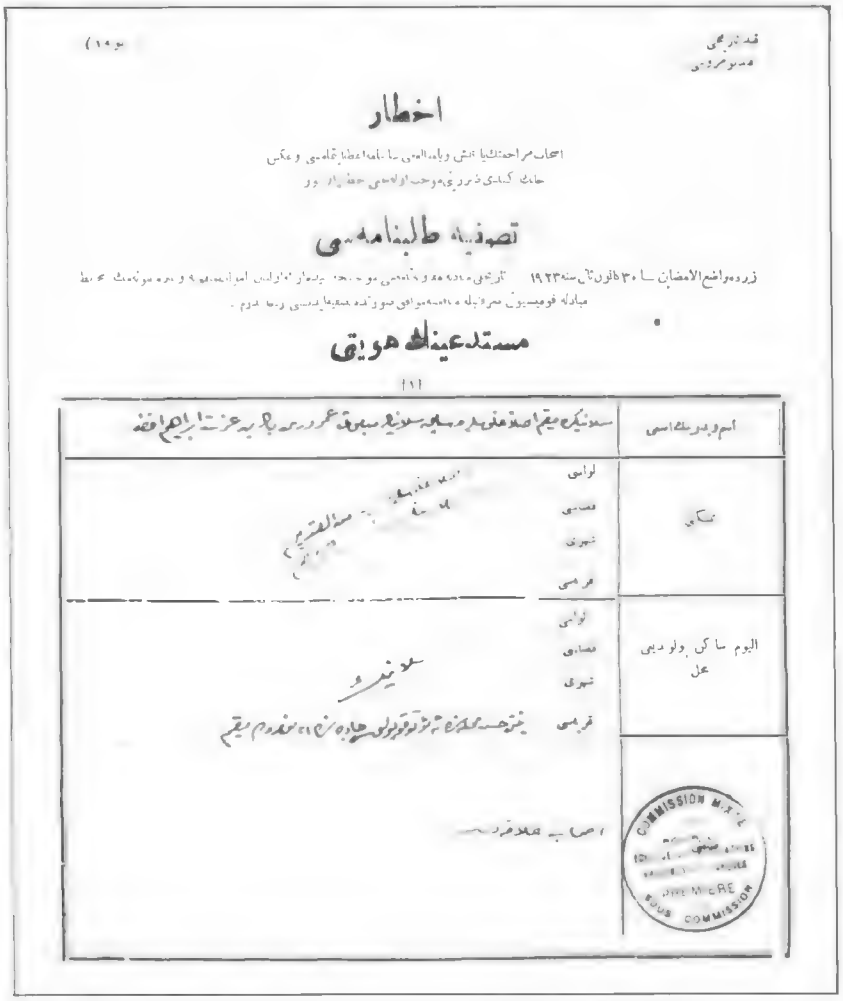

اخطار

تصفیه طلبنامه‌سی

مستدعینك هویتی

Lozan'da imzalanan mübadele mukavelenamesi gereğince mübadillerin mal beyanını kapsayan beyanname örneği.

misyona Cemiyet-i Akvam'ın tarafsız delege ve müşahidi olarak katılan yabancı (ve Hıristiyan) asıllı kimseler için, Yunan'ın bize daima üstün tutulması ve, en haksız ve gaddar olduğu zamanlarda bile, korunur ve meşru sayılır bulunması nedeniyle, bir dereceye kadar normal bir tutum sayılabilirse de, Türk heyetinin çalışmalarında çok daha hassas olmasını beklemek bizlerin en tabiî hakkımızdı. Oysa bu heyet, daha ilk andan Yunanlıların kurduğu tuzağa düşmüş, kendileri Atina'nın Montekarlô'su sayılan âsude Faleron, deniz kıyısındaki lüks (Akteon) oteline yerleşerek bütün işleri bu zevk-ü sefa yerinden idareye çalışmakla yetinmişlerdir. Mübadeleye tâbi Türk halkı ise buradan pek uzaklarda, Makedonya'da, Tesalya'da ve çoğunlukla dağlık ve ücra bölgelerde yaşıyordu. Aslında, Komisyonun kurulup Yunanistan'a ulaşması dahi bir hayli geciktirilmiş ve bu fırsattan yararlanan Yunanlılar, Türklere bir hayli yeni baskılar yapmaktan, ellerindeki son hak ve varlıkları da gaspetmekten geri kalmamışlardı. Bu suretle Komisyona kalan tek iş, sadece oldubittileri kabul edip mübadillerin sevkini yapmaktan ibaret oluyordu. Gerçi Atina'da yerleşen Ana Komisyona bağlı tâli komisyonlar da kurulmuştu. Ancak bularda da biz yeterince temsil edilemiyorduk. Üstelik, taşıma işlerinde de olmayacak yolsuzluklar çıkıyor, nakliye ekipleri, hattâ sağlık personeli bile, Yunanlıların zaten ezmiş bulunduğu zavallı mübadilleri başkaca istismara kalkışıyorlardı.

Mübadelenin icrası sırasında gördüğümüz durum ve tutumun kısa ve acı bir hülâsası bundan ibarettir.

Komisyon Çalışmalarındaki Başarısızlıktan Örnekler

Muhtelif Mübadele Komisyonu'nun çalışmalarındaki kısırlık ve isabetsizliği tebarüz ettirmek için, alınan bâzı önemli kararlara kısaca temas etmekte yarar vardır:

1- Mübadillerin, hiç bir resme tâbi olmaksızın beraberlerinde götürebilecekleri menkuller arasında tütüne açıkça yer vermeyen 24 Ekim 1923 tarih ve 3 sayılı karar, özellikle tütün ekim ve satımı ile geçinen Makedonya ve diğer bâzı bölge Türklerini büyük zarara uğratmıştır.

2- 7 Ekim 1923'ten sonra elkonmuş bütün malların sahiplerine iade edileceğini ifade eden 27 Ekim 1923 tarihli ve 5 sayılı karar, evvelce belirtildiği gibi, Yunanistan tarafından hiç bir suretle yerine getirilmemiştir.

3- Ayrılan mübadillere ait gayrimenkullerin, kayıtsız şartsız olarak mahalli hükümetin tasarrufuna geçeceğini âmir bulunan 7 Aralık 1923 tarihli, 8 sayılı karar, müphem yazılışı ve sonradan, Balkan savaşlarının ardından yerlerini terketmiş bulunan Türklere de teşmil edilmesi nedeni ile tamamen aleyhimize işlemiştir.

4- Moratoryum ahkâmına bakılmaksızın, 18 Ocak 1912'den beri bankalarla diğer malî müesseselerde bulunup hükümetlerce elkonmuş olan, hicret etmiş ve edecek mübadillere ait esham, tahviller ve paraların sahiplerine iade edileceğini âmir 10 sayılı karar da, Yunanistan'da oynanan (dimosyon) oyunları yüzünden ve tâli komisyonların durumu kavrayamamaları neticesi, Türk göçmenler aleyhine işlemiştir.

5- Hareket emrine kadar mübadillerin emlâk ve arazisini, aylık veya altı aylık olarak kiraya vermelerine imkân tanıyan ve 7 Kasım'dan önce müsadere edilmiş evler için Yunan Hükümetinin bedel-i icar ödemesini âmir bulunan 11 Aralık 1923 tarih, 12 sayılı karar da, çıkarılan çeşitli engeller ve yetkililerimizin gevşeklik ve becerisizlikleri yüzünden yararlı olamamış, tamamen nazarî kalmıştır.

6- Gayrimenkullerin nakli kabil kısımlarının mübadillerce beraberlerinde götürülmesine imkân tanıyan 27 Mayıs 1924 tarihli, 16 sayılı kararın tatbiki de Yunanlılarca engellenmiş, bu yüzden, özellikle Selânik yangınından kurtarabildikleri değerleri mübadillerimizin Türkiye'ye nakletmelerine imkân hasıl olamamıştır.

7- Vakıflara ait varlıkların tasfiyesini yapmak üzere mandaterler tâyinini öngören 4 Nisan 1924 tarihli ve 19 sayılı kararın ittihazında Komisyon çok geç kalmış, bu nedenle, mezkûr varlıklara müsallât edilen firarilerin irtikâp ve ihtilâsına engel olunamamıştır.

Cevapsız Kalan Sorular

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun

büyük gayret mahsulü(!) mukarreratı hakkında daha fazla söz söylemeye lüzum görmüyoruz. Ancak, bu alelacele karalanmış ve tesirsiz kalmış kararlara ve tatbikattaki ihmal ve terahiye bakarak, durumu aşağıdaki sorularda hulâsa etmek yararlı olur sanırız:

1- Mübadeleye tâbi Türkiye'deki Rumların ayrılmaya kadar huzur içinde ve varlıklarının tümüne sahip olarak yaşamış bulunmalarına mukabil, ötedenberi bu haklardan yoksun bırakılan Yunanistan Türklerinin vahim ve feci durumuna, hiç olmazsa Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca son verilmesi gerekirken, bu kuruluş ve özellikle onun Türk üyeleri bunda ne için muvaffak olamamışlar, hangi sebeplerle âciz ve bigâne kalmışlardır?

2- Türkiye'deki gayrimübadil Rumların hukukuna saygı gösterilirken Yunanistan'da mübadeleye tâbi tutulmayan Türklerin mağduriyetleri neden önlenememiş, yetkililer Yunanlıların maksatlı kötü tutumları karşısında nasıl olupta gerekli cesaret ve etkinliği gösterememişlerdir?

3- Mübadele tatbikatında ve özellikle varlıkların tespiti ve mübadillerin sevki konularında tâli komisyonların çalışmalarında görülen çok zarar verici aksaklıkların giderilmesine ve sorumlulukların tespitine neden gidilememiştir?

4- 7 Ekim 1923 tarihinin, hiçbir geçerli hukukî mesnet olmaksızın tazmin başlangıcı sayılması nasıl tecviz edilmiştir? Bu tarihten önce gaspedilen hakların hesabına acaba sonradan gidilebilmiş midir? (Biz bu hususta tamamen ümitsiz bulunuyoruz).

5- Başlangıç sayılan işbu 7 Ekim 1923 tarihinden sonra dahi Türklere evleri iade edilmemiş ve kiralar ve gelirler de ödenmemiştir. Yunanlıların bu vecibeye riayeti neden temin olunamamıştır? Birikmiş gelir ve kiraların hesabına tasfiye sırasında nasıl gidilecektir?

6- (Dimosyon) emlâktan, memleketi terkedip gidenlere ait olanlarına elkoymuş bulunan Yunan hükümeti lehine ve hak sahiplerinin zararına olan ve muahede ahkâmına ve hukuk kurallarına aykırı şekilde tanzim edilen 8 numaralı Muhtelit Komisyon kararının alınmasına yetkililer neden engel olmamışlardır? Bu kaybolan haklar tasfiye sırasında acaba aranabilecek midir? Keza, hicret edip de dönenlerin emvaline konan dimosyonun kaldırılması ve birikmiş haklarının iadesi ne sebeple tazmin kaydından hariç tutulmuştur? Bu haklar da tasfiye sırasında ne suretle hesaplanabilecektir?

Memleketi hiç terketmemiş mübadillerin dimosyon edilmiş emlâkinin biriken kira ve hasılâtının iadesini öngören Komisyon'un 10 numaralı kararı neden tatbik mevkiine konmamıştır?

7- Kıymet takdiri ne için gerçekleştirilmemiş, bu hususta tâkip olunacak esas ve usuller neden bir türlü tespit edilememiştir? Keza, dimosyonlardan doğan hakların iadesi hususu da hangi sebeple tespit olunamamış ve fiiliyat alanına dökülememiştir?

Kıymet takdiri, yerinde, zamanında ve mukarrerata uygun tarzda yapılamadığına göre, sonradan bu çıkmazdan, zarara uğramaksızın nasıl çıkılacaktır? Hadisat, bütün bu hususların sonradan da lehte ve hakka uygun şekilde halledilmediğini göstermiş ve bu suretle hak sahipleri ve dolayısile memleket, önemli birtakım zararlara daha uğratılmıştır.[1]

8- Bütün mübadele işlemlerinin muahede ahkâmına göre cereyanı asıl olduğuna ve, hakkını elde etmiş Devlet sıfatı ile, bizim bu hususta çok kuvvetli durumda bulunmamıza rağmen, murahhaslarımız neden daima Yunan hükümeti yararına tatbikata meydan vermiş, boyun eğmiştir?

Ne yazık ki mübadele, bu sorulara sadra şifa verecek herhangi bir cevap alınamadan neticelendirilmiş ve biz Türk mübadiller Anavatana, geride pek çok hak bırakarak gelmek mecburiyetinde kalmışızdır.

Hatalı Görüşler

Bâzı çevreler, Yunanlıların Türk azınlığa reva gördükleri mezalim ve haksızlıkları, sistemli bir siyaset eseri saymamakta, bu hali Yunanistan için ters tecelli eden hadisâtın yarattığı geçici anarşik tepkilere atfetmek istemektedirler. Kanatımızca bu aşırı iyimserlikle malûl düşünce tarzı, Yunanistan'a karşı siyasetimizi çok yanlış yollara sevkedebilecek hatalı ve gafil bir görüştür.

Gerçi dış görünüşte Türk azınlığa siyasî haklar tanınıyor ve Türkler, Yunan parlamentosunda bâzen otuzu aşan mebus ile temsil ediliyordu. Ancak, bu temsilcilerin bir güç oluşturarak Türk azınlığın hukuku yararına kanun ve karar çıkartmalarına ve lehte uygulamalara gidilerek zulüm, baskı ve gasbın kaldırılmasına hiç bir suretle imkân verilmiyordu. Böyle bir durum oldu mu, muhalif muvafık bütün Yunan efkârı, ve hele Rum matbuatı derhal bize karşı birleşiyorlardı.

Hükümetlerin ve partilerin en zayıf anları olan seçim ve güven oyu sıralarında, tereddütsüz vaatlere gidiliyor, ancak, zaaf ânı geçer geçmez, mutat menfi tutuma dönülüyordu. Bâzı hükümet mensuplarının insaflı ve hakşinas davranarak lehte aldıkları kararlar da sonradan gösterilen hırçın tepkilerle geçersiz hale getiriliyordu.

Yunanistan'ın bu sistemli zulüm ve imha siyasetinin en büyük saiki, kendisini varisi saydığı eski Yunan medeniyetini ihya etmek ve özellikle İstanbul'u ve Anadolumuzun büyük bölümünü ele geçirip Bizans imparatorluğunu yeniden kurmak hayalidir. Bu devlet, daha kuruluşundan itibaren bu ham hayale kapılmış ve ideoloji, ailede, okullarda, matbuatta, hattâ halk folklorunda bile bir terbiye sistemi halinde dile getirilmiştir. Hezimetle sonuçlanan Anadolu manevrası bu ham hayalin en son öyküsüdür.

Sonuç

Güzel yurdumuzu düşman istilâsından kurtardıktan sonra bizleri de Anavatana kavuşturmayı gerçekleştiren ve ülkeyi en başarılı şekilde içerde ve dışarda yükselmelere ulaştıran Cumhuriyet hükümetimizin dostluk siyasetini tenkidi hiçbir suretle hedef edinmeyen, bu siyasetin başarılan ınkılâplar kadar hayırlı ve yararlı olduğu inancı içinde kaleme alınan bu satırları biz, sâdece Yunan taktiğinin azınlık Türklerine ve dolayısıile memleketimize ne büyük zararlar verdiğini belirtmek için kaleme aldık. Ve söylediklerimize son verirken de, ayni zararları bir kerre daha hatırlatmak ve bunların telâfi ve tazmini için hükümetimizin de Yunanlı'nın haksız yere kullandığı (mukabele-i bilmisil) esasından yararlanabileceğini bir kez daha hatırlatmak istedik. Bu yoldan bir tazmin ve telâfi, ayni zamanda daha şimdiden benzer mağduriyetlere uğratılan Batı Trakya Türklerini de hukuken kurtarmış olur. Aksi halde, dostluk teranelerine bizlerin, Ziya Paşa merhumun:

"Eyvah bu bazicede bizler yine yandık
Ziraki ziyan ortada, bilmem ne kazandık"

feryadı ile katılmamız gerekecektir. □

[1] Bâzı açıkgöz mübadillerin, teffiz ve tasfiye görevlilerini sahte kıymet takdiri beyanları ile ikna ve itma ederek, hakları olmayan bölgelerde ve özellikle İstanbul'da, Yunanistan'da bıraktıkları malvarlıklarının çok üstünde mal aldıkları görülmüştür. Yine, gayrimübadillere verilen bonolar üzerinde spekülâsyon yapmak suretile pek çok kimsenin servet sağladığı dahi olmuştur. Yunanlı'nın sebep olduğu zararlar yanında bu tur yolsuzluklar da devlet ve hakka saygılı mübadil ve gayrimübadilleri başkaca hüsrüna uğratmıştır.

Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları III

HÜSEYİN KAZIM KADRİ
Hazırlayan: İSMAİL KARA

"HALKA doğru" (bk. TE, 41-45) bahsinde de bir hayli muğalatalara tesadüf ediyoruz. Burada "güzidelerin harsden nasiblerini almak için halka doğru gitmeleri ve buna mukabil halka medeniyet götürmeleri" (bk. TE, 41) lüzumundan bahs ediliyor, ki bundan da harsin halkda ve medeniyetin güzidelerde bulunduğu anlaşılıyor.

[31] "Halkdan harsî bir terbiye almak için" halka doğru gidecek güzidelerin bu tarz-ı terbiyeden mahrum ve onu halkdan almaya mecbur olmaları gösteriyor, ki bu güzideler sınıfı halkdan hâricde kalmışlar ve onlardan daima uzak yaşamışlardır; ve dostumuzun tabirine göre "gayr-ı millîleşerek" (bk. TE, 41) yetişmişlerdir. Güzideler arasında bu sıfatı kabul edecek kimseler olduğuna hükm etmek müşkildir.

Fakat, "Hars ve medeniyet" faslında (s.37) dinî, ahlâkî, hukukî, mu'akalevî, bedi'î, iktisadî, lisanî ve fennî hayatların, ferdlerin iradesiyle ve usûl ile değil, kendiliğinden ve tabiî suretde inkişafından vücuda gelen ictimaî varlıkların "hars"-dan ibaret olduğunu görmüşdük. Bu hayatların beyne'l-milel aldığı şekle de "medeniyet" denilmişdi. O halde, güzideler halka beyne'l-milel medeniyeti götürecekler ve onlardan da bunun millî ve hususî şekli olan harsi alacaklardır. Halkda, güzidelerin tesiri hâricinde olarak lisaniyatdan ve fenden ne gibi hayatlar bulunduğunu düşünmek lazım geliyor. Bundan başka dinden, ahlâkdan, hukukdan, mu'akaleden, bedi'iyatdan ve iktisadiyatdan da bir çok şeyler arayıb bulacağız. En sonra da güzidelerin, bu sayılan hayatların eşkâl-i medeniyesinden halka ne gibi şeyler götürebileceklerini düşüneceğiz!

Bu "güzideler" sınıfının, eksiklerini tamamlamak için halkdan ne gibi şeyleri almaları lazım geleceği hakkında bir hayli tafsilat görüyoruz (s.42). Güzideler, kendilerinin mâlik oldukları evsâf-ı medeniye hâricinde, halkdan "ananevî hikmetleri işitmek, düşünüş tarzını, duyuş uslûbunu zabt, dinî hayatına, ahlâkî duygularına nüfûz etmek, masallarını, fıkralarını, menkıbelerini, tandırnâmelerini öğrenmek, Korkud Ata'dan başlayarak âşık kitaplarını, Yunus Emre'den itibaren tekke ilâhîlerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak halk nekreciliğini, en sonra da Karagöz'le ortaoyununu arayıb bulmak" tarzında bir hars alacaklardır! Bu gibi şeyler hakkında bazı kimselerin tedkikâtda bulunmaları elbette faideden hâlî değildir. Halkın nasıl düşünüb his etdiğini bilmek, halka nüfûz ile onlardan bazı şeyler öğrenmek lüzumunu kimse inkâr edemez. Fakat, harsdan dûr u mehcûr olan, evsâf-ı medeniyeye mâlik güzideler, bu sayılan şeyleri halkdan öğrenmekle noksanlarını tamamlayacaklar ise vay onların, yahud milletin başına! Puşkin'in, Dante'nin, Jan Jak Ruso'nun, Göte'nin, Şiller'in, D'Anunçio'nun... halkın bazı evsâfını tedkik etmiş olduklarını kabul edebiliriz. Fakat onların "halkdan aldıkları feyizler sayesinde sanat dâhîleri olduklarına" ihtimal vermek kolay değildir. "Bizde dâhî sanatkârların yetişmemesi, sanatkârlarımızın bedi'î zevklerini halkın canlı müzesinden almamaları dolayısıyledir..." (s.43) sözlerini: "bizde şimdiye kadar halk bedi'iyâtına kim kıymet verdi?" sual-i tevbihîsi takib ediyor.

> Sanatdan maksat nedir? Heykeltraşlık, ressamlık gibi sanayi-i bedi'a esasen Türkler arasında teessüs edememiştir. Bu sanatlardan yalnız şiir ve edebiyat ve bir de mûsikî vardır, ki bunlar da İran edebiyatiyle mûsikîsinin ıntıbaâtı görülür

Sanatdan maksad nedir? Heykeltıraşlık, ressamlık gibi sanayi-i bedî'a esasen Türkler arasında teessüs edememişdir. Bu sanatlardan yalnız şiir ve edebiyat ve bir de mûsikî vardır, ki bunlarda da İran ede-

biyatıyle mûsıkîsinin ıntıba'âtı görülür. Şu kadar ki "halkın canlı müzesinden", yani doğrudan doğruya halkdan alınacak "bedi'î zevk" olduğuna[32] kimse ihtimal veremez. Fukahâ-yı İslâmiyenin "lâ mezhebe li'l-'âmmî"[1] hükümleri hissiyat ve efkâra taalluk eden her şeyde de câridir; ve bu gibi hisler ve fikirler, her kavim ve millet nezdinde yukarıdan aşağıya doğru tedrîcen kesb-i za'f eder; ve nihayet her hangi bir tabakada sıfıra varır. Üst tabakanın iktisab etmiş olduğu zevk-ı bedi'î, hiss-i vicdanî, temayülât-ı edebiye ve mekârim-i ahlâk, ilim ve marifet... halkdan, halka mahsus olan harsden, bu "canlı müze"den mi iktibas edilmiştir? Buna "evet!" diyebilmek için her şeyden teğafül etmek lazım gelir!

Atf-ı itibar edilecek bir "halk bedi'iyâtı"nı kim ne zaman ve nerede görebildi? Avrupa'nın bazı yerlerinde "rönesans" denilen ve on beşinci asr-ı milâdînin sonlarında ve on altıncı asrın ilk yarısında görülen fikir ınkılabının ve bundan ileri gelen meâsir-i irfan ve medeniyetin, gerek sanat âleminde ve gerek edebiyat-ı lisaniyede vücude getirdiği âsâr-ı teceddüd ve tekâmül halkdan ve avamdan mı iktibas edilmişdir? Böyle bir ınkılabın esbab ve savâıkı tedkik edildiği zaman, Ziya Gökalp'in tasavvur etdiği tarzda bir esasa tesadüf olunamaz. "Rönesans" namı verilen ve bir "ba's u ba'de'l-mevt" demek olan bu teceddüd, kurûn-ı vustâda rehîn-i ınkıraz bir halde bulunan sanayi-i bedî'a ve edebiyat-ı lisaniyenin, kudemanın âsârını taklid suretiyle ihyadan ibaret olmasına göre, buna daha ziyade bir "ınkılab" demek lazım gelir.

Keşfiyât-ı bahriye, insanların faaliyet-i maddiyeleri sahasını genişletdiği gibi, "rönesans"da saha-yı efkâra fevkelâde vüs'at vermiş ve faaliyet-i akliyenin artmasına bâ'is olmuşdu.

"Rönesans" devrinde zuhur eden ve böyle vâsi' bir ınkılaba vücud veren dâhîler, her yerde büyüklerin himayelerini görmüşlerdi: Meselâ, Fransa'da Valuva hanedanına mensub prensler, bilhassa beşinci Şarl ve kardaşları, bunlardan sonra Burgonya dükleri, İtalya'da Floransa şehrinin hâkimi olan Mediçis ailesi, zamanlarındaki erbâb-ı sanatı himaye etmişlerdi. "Hümanist" namı verilen ve eski Yunan ve Latin müelliflerinin eserlerini tedkik ile bunlardaki fikirlerin intişarına hidmet eden kimselerin de ne gibi menâbi'-den mülhem oldukları meydandadır.

Bizce en ziyade şayan-ı itibar olan nokta, bütün bu ınkılab, teceddüd ve tekâmül eserlerinin vücude gelmesinde halkdan, halk bedi'iyatından (?) birşey alınmış olduğuna dair bir eser görülmemesidir.

"Osmanlı güzidelerinin sarayın bendeleri" (bk. TE, 43) olmalarına gelince: Bunu da tabiî görmek lazım gelir.

Tanzimatçıların "Osmanlı" sıfatını, diğer anâsıra tamim etmeleri din ve kavmiyet ihtilafları arasında o milletlerin "Türk" ünvanını almak istemeyecekleri kanaatından dolayı idi.

Dünyanın bir çok yerlerinde erbâb-ı ilm u sanat padişahlar ve bu gibi şeylerden zevk duyan zenginler ve asiller tarafından himaye görmüşlerdir. Osmanlı devre-i hükümetinde bunun başka türlü olması kâbil miydi?

Ziya Gökalp diyor ki:

> "Halka kıymet vermedikleri içindir ki bugün bu eski güzideler sanatının ne lisanı, ne vezinleri, ne edebiyatı, ne mûsıkîsi, ne felsefesi, ne ahlâkıyâtı, ne siyasiyâtı, ne iktisadiyâtı hâsılı hiç bir şeyi kalmadı. Türk milleti, bütün bu şeylere yeniden her birinin elifbasından başlamak mecburiyetinde kaldı..." (s.43).

Dostumuzun fikrine göre, sanat, lisan, vezin, edebiyat, mûsıkî, felsefe, ahlâk, siyaset ve iktisad... bütün bunların halkdan alınması icab ediyor ve halka kıymet verilmediği için bu şeyler de [33] tamamiyle zâil olmuş bulunuyor! Bu sayılan şeylerin hangi devirde ve Türk vatanının neresinde beyne'l-halk bulunduğunu düşündüğümüz halde bulamadık! Bugün bu şeylerin yeniden tesisine mecburiyet görülüyorsa, bu da milletin güzideleri tarafından vücude getirilen sanatın, lisanın, edebiyatın, mûsıkînin... hâsılı her dürlü meâsir-i irfan ve temeddünün, Osmanlı devrine âidiyetinden dolayı, inkâr ve imha edilmek istenilmesinden nâşidir! "Osmanlı" sanatının, her devirde münhasıran Türklüğü temsil ve ifade etdiği âşikârdır. Türk olmayan ve Osmanlı Devleti'nin tâbiiyeti altında bulunan anâsır arasında "Osmanlı" tabirinden "Türk" ve bazan "İslâm" mânasının kasd edildiği malumdur. Osmanlılık daima Türklüğe istinad etmiş ve bunun bir sıfatından ibaret kalmışdır.

Sultan Osman tarafından tesis edilen hükümete mensub Türklerin "Osmanlı" sıfatiyle yâd olunmalarındaki itiyadî sebebden daha yukarıda bahs etdik; ve Çağatay, Nugay, Tatar ve Selçukların da hanlarına nisbetle anıldıklarını bildirdik. Tanzimatcıların "Osmanlı" sıfatını, diğer anâsıra tamim etmeleri din ve kavmiyet ihtilafları arasında o milletlerin "Türk" unvanını almak istemeyecekleri kanaatından dolayı idi. Bundan nâşidir, ki "Osmanlı" sıfatı bilhassa bu son devirde bir "kader-i müşterek" ve "cihet-i câmia" sayıldı ki bundaki mecburiyet ve isabet de kâbil-i inkâr değildir.

Ziya Gökalp'in mensub olduğu "İttihad ve Terakki" Cemiyeti de bidayeten "kozmopolit" bir siyaset takib etdiği sırada, Tanzimatcılardan başka bir meslek tutmuş muydu? "Osmanlılık" Türklüğün siyasî ve idarî bir unvanıdır; ve bu siyaset ve idarenin teessüsünde, hayatında, şeklinde, evsâfında... daima Türklüğe aid kabiliyet ve istidaddan başka birşey görülemez; ve bu suretde de Osmanlıların ınkırazında Türklerin ğaflet ve dalâletlerini aramak lazım gelir: كم تكونو يولّى عليكم[2] beyan-ı Nebevîsi, Monteskiyö'nün: "Her kavim, istihkak kazandığı hükümete mâlik olur" sözlerinden daha mücmel ve vecîzdir. Demek istiyoruz, ki Türk halkı, Ziya Gökalp'ın bazan "hars"den ve bazan "medeniyet"den saydığı evsâfa mâlik olsaydı, onun hükümeti de daha yüksek ve devamlı bir tarzda yaşar ve zamanen ınkırazını hazırlayan sebebleri görerek onları bertaraf etmek çarelerini ararlı. Burada, Arabların[3] كلّ إناءٍ يترشّح بما فيه sözlerini hatırlamamak mümkün değildir.

Fakat, dostumuzun dediği gibi, Türklüğe daima yabancı kalan milletlerin günün birinde Osmanlı câmiasından ayrılacakları muhakkak idi; ve beş asırdan beri Avrupa'da meydana çıkan milliyet ihtiraslarının şarka da sirayet edeceği âşikâr idi. Osmanlı varlığının ınkırazından sonra "Türk"ün bir hakk-ı hayatı, millî bir vatanı... olduğunu ona öğreden hissin ve fikrin "Türkcülük"den ileri geldiği beyanına gelince (s.44): Bu sözler de muğalatadan ibaretdir. Bunun sebebini, kendisine anlatmadan çok evvel, akıl ve cinnetle muttasıf olan arkadaşımın, aramızdan[34] ebediyyen ğâib olmasına müteessifim. Balkan Muharebesi'nde Bulgarlardan kaçan bir Türk neferi, kendisini döndürmek isteyen zabitine: "Kayser ovası benim neme elvermiyor, ki buralarını müdafaa için öleyim ve öldüreyim?" demişdi. Fakat, günün birinde Kayser ovasının da elinden gideceğini anladığı zaman bütün varlığıyle bu son vatanını müdafaadan geri durmadı. Esasen, bu yoldaki mânevî ve ruhî heyecanlar heman daima mahsûs bir tehlike karşısında uyanır. Bu son Türk vatanının kalmasına, siyaset hataları bâ'is oldu. Düvel-i gâlibe ricali: "Türkler nasıl olsa elimizde... payıtahtları işgalimiz altında, Anadolu'nun bir çok yerlerinde gözcü olarak zâbitlerimiz bulunuyor. Türk orduları hâlen terhis edilmiş... Memleketde açlık ve sefalet hüküm sürüyor... Evvela şu Almanların hakkından gelelim, sonra sıra onlara geldiği vakit Türkleri elleri ve ayaklarından bağlı buluruz!" demişler ve Yunanlılar da memlekete teslîk etmek suretiyle Türk-

ün hayatına hâtime vermek istemişlerdi. Burada daha ziyade tafsilâta girmeden diyeceğiz, ki Türkün uyanması, yukarıda söylediğimiz sebeblerden dolayı idi. Doğru yolu görmemize sebeb olan "mukaddes ve mübarek 'Türk' kelimesi" değildi... "Cumhuriyet"in başında bulunanlar da "türkcülük"ün, heman Türklere inhisar eden bu memleketde devam-ı hayatına lüzum görmemiş olmalıdır, ki bunun teşkilâtını ilğa ederek meydanda "Halk Fırkası" namiyle siyasî bir tesisden başka birşey bırakmadılar.

*
**

"Halka doğru" gitmekden beklenilen birşey de, dostumuzun söylediğine göre, "halka medeniyet götürmek"(bk. TE, 41, 45)'dir. Fakat, bu "gitmek ve götürmek" o kadar kolay yapılır işlerden midir? Diğer taraftan da "güzidelerin medeniyetin yalnız anahtarına mâlik"(bk. TE, 45) olduklarını söylemek ve sonra halka verebilecekleri bir "anahtar"la onun evsâf-ı medeniyeye vâsıl olabileceğini ima etmek garabetden hâlî değildir.

Bir çok yerlerde tekrar etdik, ki Türkün en büyük derdi "cehl"idir. Arabların الجهل داء ودوائه الموت[4] sözleri meşhurdur. İşte, Türkü öldüren, onu pâmâl-i zulm u i'tisaf eden dâ-ı 'udâl! O ne zaman bu derdden kurtulur, insan olduğunu ve bu itibar ile bir çok hakları bulunduğunu anlar ve bu hakları çalan elleri kırarsa, o zaman "medeniyete doğru gitmiş" olur. Bu yola girdikden ve insanlığa mahsus olan evsâf ve hukuku kazandıktan sonra şark, Osmanlı ve garb medeniyetleri de birbirine muadil olur.

*
**

Ziya Gökalp'in beyanlarında az çok hakikat sayılabilecek hükümlere de tesadüf olunur:

> "Bu mukayese bize Türklerin 'Altay ırkı' yahud 'Moğol ırkı' namları verilen zümrelere nisbetinin de hakiki[35] mahiyetini izhar edebilir. Âriyenlerden daha beyaz ve güzel olan Türklerin sarı ırka nisbet edilmesi ilmî bir esasa istinad etmediği gibi, Altay ırkı denilen kavimler zümresinde de lisanî bir vahdetin vücudu henüz isbat edilememişdir. O halde, mübhem bir suretde 'ırk' namı verilen bu zümrelerin de aksâ-yı şark medeniyeti zümresinden ibaret olması muhtemeldir. Bu ihtimale göre, bizim gerek Fino-Uğriyenlerle, gerek Tunguz ve Moğollarla yegâne râbıtamız, vaktiyle aksâ-yı şark medeniyetinde onlarla müşterek bulunmamızdan ve uzun müddet onları siyasî hakimiyetimiz altında yaşatmamızdan ibaretdir..." (s.50).

Bizim tarihden ve hadisâtdan anladığımıza göre, a'sâr-ı evveliyede daima şarkdan garba doğru bir muhaceret ve istilâ akını olmuştur. Diğer şimal ve şark kavimleri gibi, Türkler de bu cereyana kapılmışlardır.

Bu sözleri, Türklerin Tunguz, Moğol ve Mançularla velhasıl bütün şark kavimleriyle âdeta bir asıldan gibi geldikleri iddiasında bulunanların nazar-ı itibarlarına arz etdikden sonra, Türklerin "aksâ-yı şark medeniyetinde onlarla iştirakleri ve uzun müddet onları siyasî hakimiyetleri altında yaşatdıkları" beyanında da bir mübalağa ve muğalata gördüğümüzü ifadeden men'-i nefs edemeyiz.

Bizim tarihden ve hadisâtdan anladığımıza göre, a'sâr-ı evveliyede daima şarkdan garba doğru bir muhaceret ve istilâ akını olmuşdur. Diğer şimal ve şark kavimleri gibi, Türkler de bu cereyana kapılmışlardır. Yalnız bir defa, o da Cengiz zamanında, Moğolların Çin üzerine bir akın yapdıklarını görüyoruz. Şarkdan gelen bu cereyanın garb memleketlerine, İngiltere'ye, Fransa'ya, İspanya ve İtalya'ya kadar geldiği muhakakdır. Daha evvel gelenlerin, kendilerinden sonra gelen kavimler tarafından daha ileri sürüldüğü veya taht-ı itaat ve esarete alındığı da malumdur.

Türk akını da iki cihete ayrılmıştır: Bu cereyanın biri Irak'a müteveccih olub buradan da şimalî Afrika'ya doğru ilerilemiş ve diğeri Anadolu'dan geçerek ve Bizans'ı atlayarak Macaristan ovalarına ve Almanya vilayetlerine ve Avrupa'nın cenub-ı şarkî semtlerine kadar yürümüşdür.

Tarihden anlaşıldığına göre, bu muhaceret ve akınların sâikı 'açlık' idi. Avrupa'nın garb memleketleri en ziyade Akdeniz medeniyetine dâhil olan milletlerin vücude getirdikleri meâsir-i irfan ve temeddünden, mevzuât-ı hukukiyeden, tesisât-ı sına'iyeden... bir çok şeyler tevarüs edebilmişler ve bi'n-nisbe huzur ve refah içinde bir hayat kazanmışlardı. Şarkın medeniyetden, ilimden, sanatdan... dûr u mehcûr olan kavimleri garb memleketlerini çapul etmek ve en açık tabirle "karınlarını doyurmak" maksadiyle buralara müstevli olmuşlardı! Biz, bir aksâ-yı şark medeniyetinin vücuduna kâni olmadığımız gibi, Türklerin de geldikleri memleketlerde "çapul" ile iktifa ederek buralarda gördükleri âsâr-ı tekâmül ve temeddünden bir hisse almak istediklerine de inanamayız. Bu hakikat-ı tarihiyeyi Bağdad'daki Emiru'l-umeralar hükümetinden başlayıb, havza-yı İslâmın şurasında burasında teesüs eden "emârât-ı istilâ"da, Selçukîlerde, şimalî Afrika'da, Anadolu tavâif-i mülûkünde ve en nihayet Osmanlı devre-i hükümetinde görebiliriz.

*
**

[36]"Türklerin İslâm dinine girmesiyle, şark medeniyetine dâhil olması aynı zamanda vukûa geldi" (s.50) sözleri doğrudur. Bu sözlerden anlaşılır, ki Türklerin İslâm dinine girmeden evvel bir medeniyetleri yokdu. Ziya Gökalp, Türklerin daha evvel şark medeniyetine mensub olduklarını söylüyorsa da hakikat-ı halde Türklerin hayat-ı ictimaiyelerinde ne bu medeniyetden haber ve İslâmiyete girdikden sonra da şark medeniyetinden bir eser vardır.

Şark ve garb medeniyetlerinin menâbi'ini göstermek sırasında dostumuzun yine bazı muğalatalara düşdüğünü görüyoruz. Bizim tasavvurumuza göre, bir hususî ve millî ve bir de beyne'l-milel ve umumi bir medeniyet vardır. Millî medeniyetler her kavmin harsinden doğduğu gibi beyne'l-milel medeniyet de hars ve medeniyet sahibi olan milletlerin ilimde, sanayide, iktisadiyâtda, ictimaiyâtda müştereken ve mütekâbilen kazandıkları meâsirden ve tekâmülâtdan vücude gelmişdir. Bugün bizim tecnîs edeceğimiz de bu beyne'l-milel medeniyetdir. Bu itibar ile, belki bir İslâm veya Hıristiyan medeniyeti aramaya lüzum kalmaz. Yalnız, İslâm ve Hıristiyan milletlerinin mütekâbilen tesis etdikleri bir medeniyet-i 'âmme vardır, ki bunun şu veya bu milletde diğer kavimlere nazaran daha ziyade tekâmül etmiş olması mümkündür. Hulasa, Allah'ın yalnız bir dini olduğu gibi, insanın da bir medeniyeti, bir ilm u kemâli vardır. Bu medeniyet, Ziya Gökalp'in: "Akdeniz medeniyeti kurûn-ı ûlada..." sözleriyle başlayan cümlede izah edildiği vech ile, muhtelif kavimler tarafından iktibas olunmuş ve daha sonra şark ve garb medeniyeti adını almışdır. Şark mûsıkîsi hakkındaki beyanâtı (s.51) muhakeme etmek bizim ihtisasımızdan uzakdır. Arabların ilmî ve felsefî eserleri Bizans'dan tercüme etdiklerine ve bir çok yerlerde Aristo'nun mukallidi kaldıklarına dair yazılan sözler (s.52) tamamiyle hakikatdır.

---

[1] "Avamın mezhebi yoktur" (Avamın mezhebi, tâbi olduğu veya danıştığı âlimin, müftünün mezhebidir).
[2] "Nasılsanız öyle idare edilirsiniz".
[3] "Her kap içinde olanı sızdırır".
[4] "Cehalet, devası ölüm olan bir hastalıktır".
[5] *Fâsık-ı musallî:* Büyük günahlardan birini işlemekle beraber namaz kılan (veya genel olarak ibadetlerine devam eden) kişi.

KEMAL PROMISES MORE HANGINGS OF POLITICAL ANTAGONISTS IN TURKEY

President Says He Will Forgive Woman, Once His Friend, Who Joined Conspirators

By Mustapha Kemal Pasha

(The Dictator of Turkey, in an interview with Emile Hilderbrand, Swiss artist and journalist, on June 22.)

I SHALL not stop until every guilty person, no matter how high his rank, has been hung from the gallows as a grim warning to all incipient plotters against the security of the Turkish Republic. Since the very hour of its reincarnation in the rejuvenated body of the Republic our nation has endured travails no other nation has ever experienced.

Kemal Pasha

When we were fighting external enemies, or enemies whom we were certain were sympathetic with foreign intriguers, nearly all of the rank and file of our population were enthusiastically, even fanatically, united to deliver the nation from the multiple foreign yokes. But no sooner had the nation proved its worth to its foreign detractors than certain elements, bred in the old school of political intrigue, began to show their claws. We were face to face with a menace to the life of the republic from two elements.

One was the group who combined religious fanaticism and ignorance with political imbecility and who, in the past, under different Sultans had come to believe that the state was an organism to be exploited through debauchery, corruption and brazen bribery for personal ends. I put the ax in the dual root of this sinister and reprehensible theory of government by destroying the Khalif and the Sultan. I sent into exile the persons in whom this theory was personified. Large numbers, adherents of this school of politics, attempted to interpret my act as atheistic, and, under the egis of religion, began to intrigue against the life of the republic.

SIXTY LEADERS HANG AT DAWN

IN several instances in the past when, in Kurdistan and other interior regions of Anatolia, they showed a disposition to challenge the will of the republic, I crushed them with an iron hand, and, for example, had over sixty of their leaders hanged at dawn.

That element had its lesson and will not again attempt to measure swords with me.

The second element, I am now about to deal with ruthlessly, is the group of men who in the pre-republic days were known to the world as the Committee of the Union of the Young Turks. The ranks of this element were recruited from a questionable assortment of political adventurers, half-educated progressives and men of dissolute habits. In the days when we were battling against foes from within and without this element joined us and fought in our ranks. Yet from the early days I had misgivings as to their motives. But I wished, hoped and then prayed that once our country was redeemed from the foreign yoke, this element would mend its methods and became infused with the zeal of patriotism. I soon began to realize that my hopes were doomed to be disillusioned and my prayers were to be unanswered. I patiently waited, keeping a sharp eye on their movements.

SEDITIOUS MOVEMENTS CLOAKED

THEY formed themselves into a political opposition. I do not pretend to be a dictator, bent to suppress sincere and honest political opposition, because a republic is a misnomer when it ceases to brook criticism. But when a group of dissolute, corrupt and unscrupulous political adventurers begin to organize seditious movements under the cloak of political opposition, it becomes the sacred duty of those who are in charge of the machinery of the government to suppress it and suppress it with an exemplary ruthlessness that will prevent the eventual shedding of rivers of blood.

I am about to show these plotters that the Republic of Turkey cannot be overthrown by murderers or through their murderous designs. . . .

These left-overs from the former Young Turkey Party, who should have been made to account for the lives of millions of our Christian subjects who were ruthlessly driven en masse, from their homes and massacred, have been restive under the Republican rule. They have hitherto lived on plunder, robbery and bribery and become inimical to any idea or suggestion to enlist in useful labor and earn their living by the honest sweat of their brow.

Under the cloak of the opposition party, this element, who forced our country into the Great War against the will of the people, who caused the shedding of rivers of blood of the Turkish youth to satisfy the criminal ambition of Enver Pasha, has, in a cowardly fashion, intrigued against my life, as well as the lives of the members of my cabinet.

I would have more respect for them had they planned an armed revolution, taking the field in a manly fashion, to overthrow my government. But being conscious of the fact that they could not muster out even one regiment to give battle to the zealous adherents to, an upholders of, the glorious republic, they have resorted to bestial methods of assassination. They have hired murderers and even debauched women to commit their murderous acts.

In the middle of June last I had planned to make a tour of the country. My itinerary was published. A group of these assassins, placed on the route of procession, were to "rain" hand grenades at the automobiles which were to carry me and my staff.

They went even further and seduced a woman who had been for years identified with my cause and who had been my loyal political friend and on occasions, even adviser. They induced this woman to accept the reprehensible assignment to present me with a bouquet which concealed a bomb that would, on my receiving it, explode and obliterate everyone in sight. This ill-advised woman deserves pity, for she was made to believe that she would thus sacrifice her own life for the good of the fatherland. I was the enemy of the nation. She will be forgiven for her part in the plot, for she, conscience-stricken, confessed to the proper authorities in time for me to cancel my intended tour.

WOMAN AS BOMBER

Los Angeles Times. *Temmuz 1926*

KEMAL, TÜRKİYE'DE DAHA BİR ÇOK SİYASİ MUHALİFİNİ ASMAYI VAAD EDİYOR.

Cumhurbaşkanı, bir zamanlar kendisinin yakını olduğu halde sonradan suikastçılara katılan kadını affedecek.

Mustafa Kemal Paşa

(Türkiye Diktatörünün, 22 Haziran'da İsviçre'li sanatçı ve gazeteci Emile Hilderbrand'a verdiği mülakatta söyledikleri.)

TÜRKİYE Cumhuriyeti'nin güvenliğine karşı gizlice tertibe girişenlerin hepsine korkunç bir ihtar olması için, rütbeleri ne denli yüksek olursa olsun, suçluların tümü asılmadan durmayacağız. Milletimiz genç Cumhuriyet vücudu içinde yeniden hayata kavuştuğu andan beri, başka hiçbir milletin çekmediği acılara katlanmıştır.

Biz dış düşmanlarla veya yabancı entrikacılara duygudaşlık içinde bulunan düşmanlarla savaşırken, nüfusumuzun hemen hemen bütün katmanları, milleti birçok yabancı boyunduruğundan birden kurtarmak amacı uğrunda coşku, hattâ bağnazlıkla birleşmişti. Fakat, millet yabancı müstevlilere karşı değerini ispat eder etmez, eski siyasi entrikacılık okulundan yetişmiş bazı unsurlar pençelerini göstermeye başladılar. Cumhuriyet'in hayatına kasteden iki unsurun tehdidi ile karşı karşıyaydık.

Bunlardan biri, dinsel bağnazlık ve cehaleti siyasal ahmaklıkla birleştiren ve geçmişte, çeşitli sultanların devirlerinde, devleti şahsi çıkarları için sefahat, yiyicilik ve hayasız rüşvetcilik yoluyla istismar edilecek bir organizma saymaya başlayan gruptu.

Ben, Halife ve Sultanı yok ederek bu rezil ve melun hükümet teorisinin köklerine baltayı indirdim. Bu teorinin kendilerinde kişileştiği insanları sürgüne gönderdim. Bu siyaset okulunun çok sayıda ki taraftarları benim eylemimi Tanrı tanımazlık diye yorumlamaya kalkıştılar ve din kalkanı altında Cumhuriyet'in hayatına kasteden entrikalara başladılar.

Şafakta Asılan Altmış Elebaşı

Geçmişte, birçok durumlarda, Kürdistan'da ve Anadolu'nun

İzmir Suikastı sonunda idam edilen Dr. Nâzım

diğer iç bölgelerinde, Cumhuriyet'in iradesine karşı çıkmak eğilimini gösterdikleri zaman, onları demirden bir elle ezdim; örneğin (bir keresinde) önderlerinden altmışını şafakta astırtdım.

O unsur dersini almıştır ve bir daha benimle kılıç ölçüştürmeye kalkışmayacaktır.

Şimdi acımasızca hesaplaşmak üzere olduğu ikinci unsur, Cumhuriyet'ten önceki günlerde dünyanın Genç Türklerin İttihat ve Terakki Komitesi adıyla tanıdığı kişiler grubudur. Bu unsurun üyeleri, siyasi maceraperestlerden yarı eğitimli ilericilerden ve kötü alışkanlıklara müptela adamlardan oluşan şüpheli bir güruhtur. İç ve dış düşmanlarla savaştığımız günlerde, bu unsur bize katıldı ve saflarımızda çarpıştı. Yine de, en başından beri onların niyetleri hakkında kuşkularım vardı. Fakat, ülkemiz birkez yabancı boyunduruğundan kurtarılınca bu unsurun usüllerini ıslah edeceğini ve yurtseverlik coşkusuyla doğru yola geleceğini temenni ve ümit ediyor ve buna dua ediyordum. Çok geçmeden, bu umutlarımın kırılmasının ve dualarımın cevapsız kalmasının mukadder olduğunu anlamaya ve onların hareketlerini dikkatle takip etmeye başladım.

Perde Arkasından Nifak Hareketleri

Bunlar bir siyasi muhalefet oluşturdular. Ben, samimi ve namuslu muhalefeti bastırmak eğiliminde bir diktatör olmak istemiyorum, çünkü eleştiriye izin vermeyen bir Cumhuriyet aldatıcı bir addan ibarettir. Fakat, kötü alışkanlıklara müptela, yoz ve pervasız bir siyasi maceracılar grubu, siyasi muhalefet kisvesi altında nifak hareketleri örgütlemeye girişirlerse, bunları bastırmak, hem de ileride kan nehirlerinin akıtılmasını önleyecek ibretlik bir acımasızlıkla bastırmak hükümet mekanizmasının başında bulunanlar için kutsal bir ödev olur.

Bu komploculara Türkiye Cumhuriyeti'nin katiller tarafından ve onların katilce tasarıları yoluyla devrilemeyeceğini göstermek üzereyim...

Yuvalarından kitle halinde acımasızca tehcir edilen ve kıyıma uğratılan milyonlarca Hıristiyan teb'amızın hayatlarının hesabı kendilerinden sorulmak gereken eski Genç Türkiye Partisinin bu kalıntıları Cumhuriyet yönetimi altında rahat durmuyordu. Bunlar şimdiye kadar yağma, haydutluk ve rüşvetle yaşamış ve faydalı bir işte çalışmak, hayatlarını namuslu alın terleriyle kazanmak yolundaki herhangi bir düşünce ya da öneriye düşman olmuşlardır.

Halkın iradesine karşın ülkemizi Büyük Harbe sürükleyen ve Enver Paşa'nın caniyane ihtirasını tatmin etmek için Türk gençliğinin nehirler gibi kanını akıtan bu unsur, muhalefet partisi kisvesi altında, benim ve kabine üyelerimin canlarımıza kasteden korkakça bir düzen kurmuştur.

Bunlar, benim hükümetimi devirmek için erkekçe meydana çıkıp da silahlı bir ihtilal planlamış olsalardı kendilerine daha çok saygı duyardım. Fakat, şanlı Cumhuriyet'in sadık yandaş ve savunucularına karşı savaşacak tek bir alay bile çıkaramayacakları gerçeğini bildikleri için, hayvanca suikast metodlarına baş vurdular. Katiller kiraladılar ve hattâ caniyane eylemlerini yaptırmak için kadınları baştan çıkardılar.

Bombacı Kadın

Geçen Haziran'ın ortasında bir ülke gezisi planlamıştım. Güzergâhım ilan edilmişti. Yoluma yerleştirilen bu katillerden bir grup beni ve maiyetimi taşıyacak otomobillere elbombaları "yağdıracak"larmış.

Hattâ daha da ileri gittiler ve yıllardır benim davamla özdeşleşmiş, benim sadık bir siyasal arkadaşım olmuş, zaman zaman da danışmanlığımı yapmış bir kadını iğfal ettiler. Bu kadına aldığımda patlayacak ve etraftaki herkesi yok edecek, içine bomba saklanmış bir buketi bana sunmak menfur görevini kabul ettirmişler. Kötü yola sevkedilmiş olan bu kadın merhamete layıktır. Çünkü vatanın iyiliği için böylece kendi canını da feda etmeye kandırılmıştır. Ben milletin düşmanı imişim. Ama onun suikasttaki rolü affedilecektir, çünkü vicdanının dürtmesiyle, benim niyet ettiğim geziyi iptal etmeme el verecek kadar zamanında yetkililere itirafta bulunmuştur.

ÇEVİRİ: METE TUNÇAY

"Kuruluş" Dizisi Üzerine

ADNAN GİZ

KUŞKUSUZ her emek övgüye lâyıktır. Son aylarda basında sık sık adı geçen tarihî "Kuruluş" dizisinin ilk bakışta senaryosu, yönetimi, teknisyen kadrosu, oyuncuları, çok kalabalık figüranları, çadırları ve kıyafetleri hazırlayanları, hatta atları ile büyük bir emeğin ürünü olduğu inkâr edilemez.

Ünlü şairimizin,

Şehsuvârânı kılıç koymamak azmıyla kına
Dolu dizgin koşuyorlardı akından akına

beytini hatırlatan filmin hemen her bölümünde bir sürü atın sağdan sola, soldan sağa koşuşmalarından çıkan nal sesleri uzun zaman anılarımızda çınlayacaktır.

Bu derginin Temmuz 1987 sayısında çıkan "Tarihî Film Yapanlara Dostça Tavsiyeler" başlıklı yazımda, bizde bu tür film yapanların terkedilmez bir gelenek haline gelmiş yanlışlarını ve bunlardan kaçınma çarelerini yazmıştım. Bu tavsiyelerden tarihî filmde bir danışmana başvurulması önerisine uygun düşen değerli bir tarihçimizin danışman olarak seçilmesi bu alanda bir aşamadır.

Dizinin tarih bakımından yanılgılarını iki bölümde toplayabiliriz:

a) Filmin zaman bakımından boyutu, Osman Bey ve zamanının tarihlerdeki yerinden çok uzun olmuş, aradaki boşluk sinema sanatı ile doldurulamamıştır.

b) Osman Beyin hayatı ve çevresi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle okul kitaplarında yeralan basit bilgilere göre çizilmiş, Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasından sonraki araştırma ve belgelere dayanan yeni buluşlar ya dikkati çekmemiş ya da Osman Bey hikâyesini eski malzemesiyle pişirip kotarmak daha kolay gelmiştir.

1) Cumhuriyet döneminin en verimli tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1947'de yayımlamaya başladığı *Osmanlı Tarihi*'nin 1. cildinde Osman Bey ve zamanı hakkındaki yeni ve gerçekçi bilgilerin toplamı 8 sayfadır. Eski kaynaklardan Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin yeni baskılarında da daha uzun değildir. Bu bilgi azlığı ve yetersizliği, Osman Bey ve zamanını bir alaca karanlık içinde bırakmıştır. Değerli tarih bilgini Zeki Velidî (Togan) Bey diyor ki:

"Osman ve Orhan Beylerle maiyetleri büyük bir devletin temelini kurmakta olduklarının farkında değildiler ve bu yüzden vukuatın tesbitine ehemmiyet vermemişlerdir. Orhan Gazi'nin kendi namına sikke bastırtması ancak 1327 yılında, yani Ebu-Said Han'ın Emir Çoban Sulduz'u katledip Beylerin istiklâl yoluna girmeleri hadisesi ile başlamıştır. Fakat öyle anlaşılıyor ki Osman Bey'in babalarına ait hatıralar ancak oğulları, Boğaz'ı geçerek Edirne'de yerleştikten sonra tesbit edilmeye başlamıştır. Onun için bu hatıralardan istifade ederken çok ihtiyatlı bulunmak mecburiyetindeyiz." "*Umumî Türk Tarihine Giriş*, I/314

Değerli tarihçimizin ihtiyat tavsiyesi, bu dizi için de geçerlidir. Çünkü Osman Bey adına kitabe, belge bulunmadığı gibi tarih veya *anecdote* niteliğindeki bilgiler de çok azdı. Bu yüzden dizinin ilk bölümleri gereken ilgiyi uyandırmamış ve uzun süre yapılan reklâmların etkisinde kalan halk hayal kırıklığına uğradığından haklı, haksız eleştirilere yolaçılmıştır.

Rastlantı bu ya, dizinin oynadığı günlerde Sacha Guitry'nin yazdığı ve yönettiği Napoléon filmi bir seferde oynatılmıştır. Tarihî film yapanlar için Napoléon öyle zengin bir konudur ki, 50 bölümlük bir dizi rahat yapılabilir. Bu rahatlığı sağlayan, belge ve *anecdote* bolluğudur. Napoléon'un 1814 yılı için bu başlık altında bir eser veren Henri Houssay, bu yıla ait 40.000 belgenin varlığından söz etmektedir. İşte Sacha

Tartışmaya konu olan Kuruluş *dizisinden bir sahne*

TV'nın en pahalı dizilerinden Kuruluş *oyuncu kalabalığı ile de dikkati çekti*

Guitry bu bol malzemeli geniş zamanı 1,5-2 saatlik bir filme sığdırabilmiş ve bu hüneri bir oyunun süresi için iyi bir örnek olmuştur.

2) Dizinin tarih gerçeklerine ters düşen yorumlarına gelince, önce Malhun Hatun efsanesini ele almak gerekir. Kırk yıl öncesinde okul kitaplarına kadar yaygın bir hikâyeye göre, Osman Bey âşık olduğu Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlenir. Dünyaya gelen çocuklarının ilki Alaaddin, ikincisi Orhan'dır. Bunun altını çiziyoruz. Osman'ın ölümünden sonra yerine ikinci oğlu Orhan geçer, Alaaddin de onun hizmetine girer.

İsmail Hakkı Beyin bulup yayımladığı Osmanlı Tarihi'nin bu devrine ışık tutan belgelerin başında vakfiyeler gelir. Bilindiği gibi, vakfiye, yüzyıllar sürmüş geleneğe göre hayır sahiplerinin cami, çeşme, imarethane veya başka hayırlı işler için vakfettikleri mal ve paranın kullanılma şartlarını düzenleyen resmî belgelerdir. Bu belgelerde vakıf yapan kişinin adı, baba adı, vakfın tarihi ve şahitlerin kimliği açıkça belirtilmiştir. Uzunçarşılı der ki:

"Osmanlı Tarihleri Şeyh Edebali'nin kızını Mal Hatun diye gösterip bu kadından Alaaddin ve Orhan Beylerin doğduklarını yazarlar. Halbuki Orhan'ın 1324 tarihli bir vakfiyesinde (Ömer Bey kızı Mal Hatun) kaydıyle bu hanımın Şeyh Edebali'nin kızı olmadığı görülüyor. Edebali'nin kızının adı Bâlâ Hatun olup, zannıma göre bu hanım Alaaddin Beyin validesi, Mal Hatun, Orhan'ın annesidir. Alaaddin, küçük yaşta iken validesiyle beraber Bilecik'de Edebali'nin yanında oturmuşlardı." *Osmanlı Tarihi* I/26. Bu bilgiye göre:

a) Osman'ın ilk eşi, Bâlâ Hatun, Şeyh Edebali'nin kızı ve Alaaddin'in annesidir.

b) Mal Hatun, Ömer Bey'in kızı ve Orhan'ın annesidir.

Bu durumda oyunun (Edebali-Malhun Hatun-Osman) üçgeni üzerinde kurulmuş düzeni temelden yanlıştır.

Bu gerçeğe yabancı olmadığını belirten Sayın Yazar diyor ki: "Malhun Hatun'a gelince, Osman'ın iki evliliği olduğunu ben de okudum. Ama vermek istediğim mesaj için bile bile teke indirdim. Böyle eserlerin yazarları gibi bu hatayı özellikle yaptım."

Hata, Osman Bey'in eşlerinin sayısına karşı değil, devrin İslâmî esaslardan kaynaklanan geleneğine karşıdır ve çok şümullüdür. Bilindiği gibi, poligami İslâm dünyasında çok yaygındır ve baştan sona tek kadınla yetinmiş bir Osmanlı padişahı, hatta aşiret beyi yoktur. Yalnız ikisinin adını bildiğimiz için Osman Bey'in iki eşi vardı diyoruz. Ya cariyeler?..

Osman'ın oğlu Orhan'ın eşlerinden Rum asıllı üçünün adını biliyoruz: Holofira (Nilüfer), Asporça, İmparator Kantakuzenos'un kızı Teodora. Bunlardan Nilüfer'den Süleyman Paşa ve Murad, Asporça'dan İbrahim, Teodora'dan Halil isimli şehzadeler dünyaya gelmişti. Üçüncü ve dördüncü şehzade, I. Murad'ın tahta çıkması üzerine öldürtülmüştü. Belirtmek istediğim, birden fazla kadın almanın çok geçerli, hatta asıl olduğu bir dönemde Osman'ın eşini teke indirmek, romantik bir evlilik yaratmak için yararlı görülse bile, Sayın Yazar güçlü kalemiyle, Osman Bey'in Şeyh Edebali'nin nüfuzundan yararlanmak için kızına talip olduğu, Mal Hatun'la evlenmesinin de romantik bir ilişkiden doğduğu şeklinde gösterebilir ve bu ikilem, dizideki olay azlığını biraz olsun giderirdi.

Yapılan değişiklik Osman'ın ilk oğlu Alaaddin'i de ikinci plâna itmiştir. Oysa bu çocuğa verilen isim, Kayıhan Aşiretinde zamanın Selçuk Hükümdarı Alaaddin Keykubad'a duyulan minnetin bir nişanesi olabilirdi.

"Kuruluş" dizisi, Osmanlı tarihlerinde kökü beş yüz yıl öncesine dayanan bir görüş ayrılığını da su yüzüne çıkardı: Ertuğrul Bey'in babasının kimliği! *

İlk Osmanlı tarihlerinin çoğunda Ertuğrul Bey'in soyu ele alınmıştır. XV. yüzyıl yazarlarından Enverî, *Düsturnâme*'de Ertuğrul Beyin ataları hakkında uzun uzadıya bilgi veriyor ve bu konuda Semerkandî'den yararlandığını yazıyor. Enverî'ye göre Kayı Aşiretinin

başında bulunan Akalp ve Gündüzalp kardeşlerden ikincisi Ertuğrul'un babasıdır. Fatih'in son sadrazamı Karamanlı Mehmed Paşa, yazdığı Arapça Osmanlı Tarihi'nde "Kayı Aşireti Reisi Gündüzalp'ın Kızılsaray'da öldüğünü, yerine oğlu Ertuğrul'un geçtiğini" açıklamıştır.

Yine XV. yüzyıl yazarlarından Şükrallah, Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği *Behçet al-Tevarih* isimli tarihinde, Ertuğrul'un Fırat Nehrinde boğulan Süleymanşah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüştür. İdris-i Bitlisî, bu rivayeti kabul ediyorsa da, Süleymanşah'ın nehirde boğulmadığını, Ahlat'da eceliyle öldüğünü yazmıştır. Daha sonra gelen Âşıkpaşazâde, Neşrî gibi tanınmış tarihçiler, Fırat'da boğulan Süleymanşah'ın, Ertuğrul'un babası olduğu rivayetine sarılmışlardır.

Her büyük devletin kuruluş hikâyesi birtakım efsanelerle beslenir. Nehirde boğulan bir kahramanın oğlunu, devletin kurucusu göstermenin hikmeti vardır. Neden ve nasıl? Modern bir tarihçi, Paul Wittek bu efsanenin doğuşunu şöyle yorumluyor;

"Anadolu'nun ilk Selçuk hükümdarlarından, Haçlılara karşı yiğitçe savaşan I. Kılıçarslan, Büyük Selçuklu Devleti'nin gönderdiği bir orduya Habur nehri civarında yenilmiş, ok yağmuruna tutulunca zırhlı atı ve giysileriyle nehire atlayarak ağır ağır suya gömülmüştü. Boğulduktan sonra cesedi su yüzüne çıktı. Anadolu'nun Türkleşmesi döneminin efsaneleşmiş bir kahramanı olan Kılıçarslan'ın bu dramatik ölümü Anadolu'ya yerleşen Türkmen boylarını çok etkilemişti. Yıllar boyu unutulmayan olay, hayallerde Süleymanşah'ın Fırat'da boğulması imajını canlandırmış ve Ertuğrul Bey bu zatın oğlu olmaya lâyık görülmüştür."

Bu konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı diyor ki:

"Osmanlı Hanedanına ait meçhul noktalardan birini de Ertuğrul Bey'in nesebi meselesi teşkil etmektedir. Elimizde en eski vakayinameler bulunmadığı için uzun yıllardan beri yapılan tetkikler henüz müsbet bir netice vermemiştir. Bununla beraber, Ertuğrul Bey'in babasının şimdiye kadar bilindiği üzere Süleymanşah olmadığı muhakkak olup yeni araştırmalar neticesinde bunun Gündüzalp olması ihtimali kendini göstermektedir." *Osmanlı Tarihi,* I/22.

Gelelim diziye, Süleymanşah oyunda mevcut değildir. Ancak bazı konuşmalarda adı Ertuğrul Bey'in babası olarak geçiyor*. Eğer Ertuğrul Gazi'nin babasının adını anmak gerekiyorsa -ki bunun zorunlu olduğunu sanmıyorum- Gündüzalp olarak anılmalıydı. Nitekim Ertuğrul bir oğluna bu adı koymuştur. Kuruluş dizisi, ünlü Amerikan Yönetmeni D. W. Griffith'in Amerikan toplumunun kuruluşunu anlatan "Bir Milletin Doğuşu" filmi gibi, üzerinde yaşadığımız topraklara nasıl ve hangi şartlar altında geldiğimizi ve hâkim olduğumuzu araştıran ve anlatan bir eser olarak çevrilmiş ve tanıtılmıştır. Belgesel değildir; doğru, çünkü o devirden kalmış belge yoktur. Ama son derece ciddi ve gerçekçi olmak durumundaydı. Bu tutum, hikâyenin değerini azaltmaz, yüceltirdi.

Bu satırları yazdığım günün gecesinde (20.3.1988) izlediğim 11. bölüm belki dizinin en güzel ve gerilimli bölümüydü. Çünkü olay vardı, rejisör malzemeyi bulunca rahat işlemişti. Yarhisar Tekfuru'nun kızını Bilecik Tekfuru ile evlendirmesi sebebiyle yapılan düğüne çağırılan Osman'a müthiş bir tuzak hazırlanmıştı. Ancak Kösemihal bunu dostuna haber vermiş, Osman da fedailerini kadın giysileri içinde kaleye sokmuştu. Bundan sonra heyecanlı bir çatışma başlayacaktı. Şunu da belirtmeden geçemiyeceğim; Köse lâkabıyla meşhur olmasına rağmen filmde bu tarihe kadar yalnız bıyıklı olan Mihal'ın, Müslümanlığı kabul ettikten sonra sakalları da çıktı!

Ne çare, Osman'ın ihtiyar amcası Dündar'ın bu bölümde ölmesi, oyunun tadını kaçırdı. Bu zatı canlandıran heybetli aktör Erol Taş, ecel-i mev'udu gelmiş gibi rahat döşeğine uzanmıştı. Dündar, o tarihe kadar Osman'ın Beyliğini desteklememişti. Oğuz geleneğine göre, Ertuğrul'dan sonra yaşça ailenin büyüğü olarak kendisinin bey olması gerektiğini düşünürken yerine yeğeni seçilmişti. Şimdi ölüm döşeğinde Osman'ın beyliğine karşı çıkmaktan duyduğu pişmanlığı belirtirken, Osman gelmiş ve helâllaşmışlardı. Osman'ın amcasının mezarına toprak atması güzel bir buluştu. Hayfa ki, yerli yabancı bütün tarihlerin ağız birliği ederek açıkladığına göre, Dündar eceliyle ölmemiş, Osman Bey tarafından okla vurularak öldürülmüştü.

Baron Von Hammer diyor ki: "Osman, Karahisar pazarına bir gözcü ve beldeye girecek eşyaya bir vergi tayin etmişti. Bunu görüşmek için topladığı mecliste, yetmiş yıl önce Ertuğrul ile Ahlat'dan Rum Diyarına gelmiş olduğuna göre şimdi ortalama doksan yaşında bulunan amcası Dündar da hazırdı. Dündar Bey bu verginin Germiyan Beyi ve Rum Tekfurları gibi kıskanç komşuları Osmanlılar aleyhine birleştireceğini ileri sürmüştü. Lâkin Osman'ın şiddetli kızgınlığı, ihtiyarın sakin ihtiyatına yenilmedi. Yayını alıp onu öldürdü. Bitlisli İdris ki Osmanlıların en muteber bir tarihçisidir, kitabının önsözünde gelecek nesillere ancak şanlı olayları intikal ettirebilmek için Osmanlı Hanedanının kusurlarından söz etmeyeceğini söylemesine rağmen, Dündar'ın katlini yukarıdaki şekilde yazmıştır. *Osmanlı Devleti Tarihi,* Atâ Bey tercümesi, I/112.

Anlaşılan senaryo, haklı olarak övgüye lâyık gördüğü Osman Bey'in evliliğini teke indirdiği gibi, cinayetini de gizlemeyi vefa eseri saymıştır. Oysa sık sık adını andığımız İsmail Hakkı Bey'in Tarihi incelenmiş olsaydı bu cinayete meşru bir sebep bulunabilirdi.

Uzunçarşılı'nın Abdülhak Hamid'in babası Hayrullah Efendi'nin yazdığı Osmanlı Tarihinden aldığı bilgiye göre, "Bilecik ve Yarhisar Tekfurlarının Osman Bey'i öldürmek için hazırladıkları tuzaktan Dündar Bey'in de haberi vardı. Bu olayın bastırılmasından sonra 1298'de Osman, amcasını öldürdü."

Dizinin son bölümünde Orhan'ın Holofira'dan doğan oğulları Süleyman ve Murad ekrana geliyor. Senaryo, nasıl Alaaddin ve Orhan kardeşlerden ikincisinin ileride padişah olacağını belli ediyorsa, büyük şehzade Süleyman Avrupa'yı Türklere açan bir kahraman olduğu halde Murad'ın adı önce anılmaktadır.

Söz gelmiş şu sonuca dayanmıştır: Bir tarihî konuyu ele alan senarist tarihî gerçekleri değiştirmekte yetkili midir? Yetkisinin sınırı nedir? 1927 yılında yazdığı romanın kahramanı Kara Davud, Fatih Sultan Mehmed'e bir tokat atınca okuyuculardan gelen tepkiye karşı, Nizameddin Nazif'in "Ben tarih yazmıyorum, tarihi uyduruyorum!" savunması bugün için de geçerli midir? Oysa Batı'nın tarihî filmlerini izlerken neden bu denli yanlışlarla karşılaşmıyoruz? Dündar Bey'in Osmanlı tarihindeki yeri üç satırı geçmez. Buna karşı büyük önemi vardır. Çünkü tarihleri boyunca sürecek olan Osmanoğulları ailesi içindeki cinayetlerin ilkine kurban gitmiştir. Bu gerçeği "Ya Settar!**" diyerek örtmeye kimsenin hakkı yoktur.

Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân!

(*) Ertuğrul Bey'in kimliği hakkında geniş bilgi almak isteyenler, Prof. M. H. Yinanç'ın, İslâm Ansiklopedisi IV. Cilt, s.328-337'de yazdığı değerli ve ayrıntılı makaleden yararlanabilirler.

(**) Setreden, yani gizleyen. İslâmiyette Allah'ın sıfatlarından biri. T&T

Düşsel "Kuruluş"umuzun Düş Vak'asına Dair

NECDET SAKAOĞLU

SON "senaryosu" ile Al-i Osman'ın zuhuru, ya da Evâil-i târih-i Osmanî, inanılırlığını biraz daha yitirdi. Yetkin bilim adamlarımız "Kuruluş"a tepkilerini pek acımasız göstermekteler.[1] Doğrusu, masalsı, destansı ve belgeden yoksun bir "ortaya çıkış mizanseni"ni silkelemek zor olmasa gerek. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun kollektif hayallerle zenginleştirilerek gerçek tarih olgusunun dışına çekilmesi; ilk'lerin ermişlik, kutsallık, dokunulmazlık şemsiyeleri altında toplanması siyaseti olasılıkla II. Murad'a (1421-51) ait gözüküyor. Çünkü o, okumaya, geçmişe, tarih bilincine, şiire ilgi duyan padişahların ilkidir ve ecdadının birbuçuk iki asırlık mâzisinin, yarı dinsel yarı ulusal ve doğal ki yayılımcı emelleri meşrulaştırıcı bir perspektiften yakalanarak kayda geçirilmesi direktifini vermiştir. O günün koşulları içinde bu derlemeyi yapanlar âlimlerdir, fakihlerdir, şâirlerdir. Derlemeler de "nakle ve rivayete müstenit" olmaktan ileriye gidememiştir. Durum bu olunca derlemelere sözgelimi Homeros'tan lejandların yanısıra, tâ Orta Asya bozkırlarının destan kırıntıları da kolayca karışmıştır. Örneğin, "Tahta at"takiler Truva'yı nasıl almışlarsa, Osman Gâzi de bir düğün hengâmesinde kadın kılığına soktuğu cengâverlerine Bilecik Hisarı'nı öylece fethettirmiştir. Bu ikisi, inanılması veya inanılmaması aynı değerde şeyler değil midir? (Unutmamalı ki, koyun postuna, çarşafa bürünüp, küpe küfeye saklanıp kaleler fethetmek; Battalnâmelerde, Danişmendnâmelerde, Kırk Haramiler masalında, Evliya Çelebi'de pek çoktur.)

Batılıların "Othman (:Ot-man)" imlâsıyla tanımayı tercih ettikleri[2] kurucunun, babası, kardeşleri, yeğenleri de dâhil çevresindekilerin büyük çoğunluğu Türkî adlar taşırlarken bir kendisinin üçüncü İslâm Halifesi'nin adını almış olması da her şeyin çok sonradan ve bir gazâ ve cihad siyasetinin gerektirdiği tarzda tasarlandığını akla getiriyor. Bizim bu karanlık dünyamıza en evvel eğilenlerden Gibbons[3] *"Ertuğrul, Moğol istilâsı önünde Havarizm'den kaçıp Anadolu'ya yerleşmiş küçük bir aşiretin reisidir. O ve oğlu Osman, çobanlıkla geçinen müşrik Türkler iken müslüman bir muhit içinde islâmlığı kabul ettiler ve Rumları da müslümanlaştırdılar. Müslüman olmazdan önce Osman'ın 400 savaşçısı varken müslüman olununca bu sayı az zamanda on misli büyüdü. Sınırlar da genişledi."* diyor. Bu, Türk mayası çalınmış, Rum ağırlıklı Osmanlı ırkı tezidir. Gibbons tezini iki menkıbeye dayandırır. Bu *lejandlar* az çok farklı olarak Osmanlı kroniklerinde Osman'a veya Ertuğrul'a yakıştırılarak tekrarlanmıştır. Birinci menkıbe, Şeyh Edebali'nin dergâhındaki konuk odasının duvarında asılı kitabın sorulması, Allah Kelâmı olduğunun öğrenilmesi üzerine de sabaha kadar karşısında ayakta durulmasıdır.[4] İkincisi, Osman'ın gördüğü "vâkıâ" (düş)dır. Bu rüyâda, Edebali'nin koynundan bir ay çıkarak Osman'ın göğsüne girer. Sonra Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar. Dallarının gölgesi dünyayı örter. Rüyayı tâbir eden Edebâli, Osman'ın sülalesinin cihana hükmedeceğini haber vererek kızını onunla evlendirir.[5] Gibbons'un iki menkıbeye dayalı "Osmanlı ırkı"(!) tezine karşı çıkan Giese[6] *"Osman'ın ihtidasını* (müslüman olmasını) *bu menkıbelerden çıkarmak cüretli bir teşebbüstür. Bu lejandlar olsa olsa Osmanoğulları'nın öteki Anadolu beyleri üzerindeki hegemonyaları için düşünülmüş ilâhî meşruiyet gerekçeleridir."* der. O, Osmanlılığın palazlanıp güçlenerek ilk Anadolu fetretinin muzaffer devleti olarak ortaya çıkmasını Ahîlik gücüyle ve örgütüyle açıklamayı tercih etmiştir.

Birçok alandaki öncülüğünü bu konuda da gördüğümüz Fuad Köprülü; Gibbons'a, Giese'e ve bizim Tevarih-i Al-i Osman yazarlarımıza itirazlarını "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu"nda[7] delilleriyle açıklıyor. (Bu mühim eser, Kuruluş'un yapımcılarınca okundu mu bilmiyoruz?!) Köprülü *"Osmanlı kroniklerinin bu ilk devirler hakkında verdikleri mâlumatın ne büyük ihtiyatla kullanılması icap eder."* dedikten sonra sözü "düş" konusuna getirerek *"Rüyada Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkarak gölgesinin bütün dünyaya yayılmasına benzer bir rivayeti 13. Asır müverrihi Cuzcanî'nin Tabakat-: Nâsirî'sinde görüyoruz: Hindistan fâtihi Mahmud Gaznevî'nin babası Sevük Tigin, oğlu doğmazdan bir saat evvel rüyâsında kendi evindeki ateşlikten bir ağaç çıkarak bütün dünyaya gölge saldığını görmüş ve bir tâbirci bunu, onun fâtih bir oğlu olacağı tarzında tefsir etmişti. 14. Asrın başında İlhanlılar sarayında* Câmiü't-Tevarih *adlı ilk cihan tarihini yazan Râşidüddin, büyük eserinin Oğuz an'anelerini muhtevi kısmında, bu rüyada görülen ağaç menkıbelerinin diğer bir şeklini görüyoruz. Burada Oğuzların menkıbevî hükümdarları arasında Tuğrul isminde biri ile iki kardeşinden bahsedilir: Bu çocukların babası, daha oğulları devlet kurmadan evvel bir rüyâ görür. Kendi göbeğinden çıkan üç büyük ağaç gövdesi büyür büyür, her tarafa gölge salar ve tepeleri göklere erer. Bunu kabilenin kâhinine söyleyerek tâbir ettirir. Bu kabile içinden büyük bir hükümdar çıkacağını zâten evvelden haber vermiş olan kâhin, bu adama çocuklarının hükümdar olacağını, fakat bu sırrı kimseye açmamasını tembih eder."* Köprülü şunu da ekliyor: *"Daha Herodote'dan başlayarak İlkzaman ve Ortazaman kronikçilerinde bu gibi rüyâ rivayetlerine sık sık tesadüf olunur; fakat bu yukarıdaki menkıbelerde, Osman'ın gördüğü rüyânın prototipini açıkça müşahede ediyoruz.*

Râşidüddin'in tesbit ettiği Oğuz an'anesi, ya Anadolu Türkleri arasında şifahî bir rivayet olarak mevcut idi ve Osmanlı kroniklerine halk ağzından geçti; yahut, belki daha kuvvetli ihtimalle 15. asırda osmanlı sarayında pek ehemmiyet verilen Râşidüddin'in eserinden alınarak Osmanlı sülâlesine isnâd edildi."[8]

Demek ki kronikçiler "tarih" anlatımlarına, böyle hayırlı yorumlara açık düşlerle başlamayı eski Oğuz geleneklerinin bir uzantısı olarak Anadolu'da da sürdürmüşler. Bizce önemli olan da budur. Osman'ın soyunun ve boyunun "Oğuzlar"a mensubiyeti; Orta Asya'daki Oğuz menkıbelerinin şu ya da bu yoldan Anadolu'ya dek getirilmiş olması ile pek âlâ açıklanabilir. Yeter ki bu menkıbeleri "gerçek" diye yutturmaya kalkmayalım! Osmanlı kroniklerinin en mûteberi sayılan Âşıkpaşa Zâde'de düş şöyle veriliyor:[9] *"Bab ânı beyân ederkim osman gaazi nice düş gördü ve kime haber verdi ve tâbiri ne oldu. Osman gaazi niyaz itdi ve bir lahza ağladı. Uyku galib oldu, yatdı uyudu. Gördü-kim kendülerin arasında bir aziz şeyh vardı hâyli kerâmeti zâhir olmuşdu ve cemi' halkın mu'temedi idi. ve illâ dervişlik batnında idi. Dünyası ve ni'meti ve davarı çokdu ve sâhib-i çerâğ ve i'lmdi. dâim misafirhânesi hâli olmazdı ve Osman gaazi-kim bu dervişe konuk olurdu. Düşünde gördü-kim bu azizin kuşağından bir ay doğar gelir, Osman gaazinin koynuna girer. Bu ay Osman gaazinin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç biter dahi gölgesi âlemi tutar. Gölgesinin altında dağlar var, her dağın dibinden sular çıkar, ol sulardan kimi içer ve kimi bağçeler suvarır ve kimi çeşmeler akıdır. Gelür şeyhe haber verir. Şeyn eder, oğul Osman, padişahlık sana ve senin nesline mübârek olsun ve benim kızım Malhun hatun senin helâlin oldu deyü hemândem nikâh ediverdi..."*

Düş işini biraz hafifseyerek geçen Neşrî'ye[10] karşılık, Lütfî Paşa[11] bu konuya hiç değinmeden, Osmanlılar'ın çıkışını Oğuz geleneğine bağlama sağduyusunu göstermiştir. *"Ol ucdaki Türkler beğleri ki Oğuzun boyundan ol uclara Tatar şerrinden yayılmışlardı. Anda yazlar kışlarlardı. Rûzigâr ile hâyli çoğaldılardı. Fil-cümle ol Oğuz dedikleri ve ol ilin beğleri ve kethüdaları cem'i olub Osman gaazi katına gelüb meşveret idüb işin önün ve sonun danışdılar. Çok kıl ü kalden sonra sözlerinin ihtiyarı ve muhassalı bu oldu ki Osman gaaziye eyitdiler: -Siz Kani (Kayı)-Han neslindensiniz. Kani-Han, hod cemi Oğuz beğlerinin Oğuz'dan sonra ağaları ve hanları idi."* Bizce bu tarih gerçeklerine çok yaklaşan bir açıklamadır. Ama, 19. yy'a gelesiye, Osmanlı tarihinin başlangıcını destansı masalsı çizgilerden çekip kurtarmaya istekli tarihçiler çıkmamıştır. Bu konuda ikinci önemli adımı Mustafa Nuri Paşa (ölm. 1890) atmış gözüküyor.[12] Safsatalara yer vermeden Osman Gazi'yi şu yalınlıkta anlatabilmesi ilginçtir: *"Başkenti, göçebe çadırlarını şehir saraylarına çevirtip yeni yapılar yaptırttığı Yenişehir'e götürdü. Ömrünün sonuna doğru nikris illetine tutulmuştu. Sefere çıkma işini oğlu Orhan'a bırakmıştı."*

Artık eskimiş ve kullanılmaz saydığımız Târih-i Ebu'l-Faruk da bile[13] üzerinde ciddiyetle durulması gereken uyarılar var: *"Tarih-i Osmanî henüz yazılmamıştır. Mevcud olan tevârih - anlarda pek çok nevâkısı (noksanları) şâmil olmak şartıyle- vukuat cetvellerinden ibarettir. Hele ilk âsar ve vukuat-ı tarihiyemiz bir müddet ağızdan ağıza devrolundukdan sonra Osman gaazinin imamının oğlu Şeyh Yahşi bin İlyas tarafından zabt edilmiş. Âşıkpaşa zâde Derviş Ahmed tarafından tevsi edildikten sonra İdris-i Bitlisî'nin yani bir mültecinin zaptına uğramış; sonrakiler İdrisî'den düzce almak ile iktifâ ettikleri için öylece bize kadar vâsıl olmuş rivayât ve hikâyâtdan ibarettir."*

Mehmed Murad, Osman'ın ailesi ve boyu konusunda şunları yazmaktan da çekinmemiş: *"Henüz göçebe halinden çıkmağa niyetleri yoktu. İstidad-ı medeniyeleri henüz mahdud idi. İslâmiyeti bile hakkıyle ve umumiyetle kabul etikleri yoktu. Vâkıa, nâkiller (aktaranlar) bu babda bir hâyli fezâil (erdemler) atfetmeğe cehdetmişlerdir. Fakat Ertuğrul Beğin arkada bırakılmaması icâb eden kitabın ne olduğunu sorması ve o gece o kitaba karşı sâfiyâne tâzimde bulunuşu bu babda çok şüphe ve tereddütlere mahal bırakmıyor... Pek erkenden ülemâ ve meşayih ile ihtilatları, bilhassa erkân-ı kabilece (boy ileri gelenlerince) âdâb ve usul-ü Muhammediye'nin (müslümanlık kurallarının) intişarını teshil etmiştir..."* Mehmed Murad, İtburnu Şeyhi Edebali'nin, kızını Osman Bey'e vermekte epeyce duraksadığını, fakat akıllı şeyhin, Osman Bey'e Eskişehir Sancak Beyliğinin verilmesinden sonra kararını belirlediğini ve kızını verdiğini anlatarak: *"şu akd-i müteyemmin (uğurlu nikâh) ber mutâd nâkiller tarafından garib rüyâlar ve hayırlı fallar ile tezyin edilmiştir."* demektedir.

Ahmed Rasim ise, Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi'nde[14] "faide"lerden dördüncüsünü bir hikâye üslubuyla "izdivac-ı Osman"a ayırmış. Epeyce uzattığı anlatımın sonunda işi yine rüyâ ile bağlamış: *"Osman gâzi Edebalinin hânesinde imiş. Ay, görülebilecek bir sür'atle büyüdükçe büyüyerek şeyhin kucağından çıkub bedir hâlini aldıktan sonra ağuş-ı Osman'a inmiş. Badehû Gazi'nin göbeğinden ulu bir ağaç çıkarak dal budak salıvermiş. Yerleri, denizleri kaplamış. Kafkas, Toros, Atlas... dağları hep bu ağacın altında sâyebân oldukları gibi, Dicle, Fırat, Nil ve Tuna nehirleri dahi yine onun sâyeyi lütfu altında akıyormuş. Yeşil sahralar, tarlalar, servi ve gül ormanları arasında akan çaylar, uzaktan uzağa şehirler kasabalar, parlak kubbeler, kuleler, dikili taşlar vesaireleri üzerinde hep hilâller görünüyor imiş. Bu aralık şiddetli bir rüzgâr çıkmış. Dökülen yaprakları etraf-ı memleketin her birine gitmiş. Sonra Kara ve deniz arasında altun bir halkaya ve iki sarı yakut ile iki de zümrüd arasına konulmuş bir elmas parçası gibi parlayan Kostantiniyye'ye doğru imâle etmiş. Cenab-ı Osman bu yüzüğü parmağına takarken uyanmış. Müşarileyh bu rüyâyı şeyhin müridânından Derviş Turgud'a anlatmış. O da şeyhe beyan-ı hâl ederek şöyle bir münasebet-i cemile ile Mal Hatun'a nâil olmuştur."*

İmdi, bu tafsilâta bakarsak Kuruluş'un düş sahnesi sönük kalır. Bir de çelişki var: Vak'anüvislerimiz, şeyhin göğsünden ay çıktı, Osman'ın göğsüne indi, göbeğinden ağaç bitti derlerken bu betimlemede ağuştan ağuşa (kucaktan kucağa) geçiş sözkonusu! Beş altı yüzyıllık bir kurgu, bir imam torununun, bir acem yorumcunun, romancıların, hikâyecilerin ve gazetecilerin elinden kaleminden geçe geçe belli ki epey değişikliğe ve zenginliğe kavuşmuş...

Bu düşün bir yakıştırmadan ibaret olduğu konusunda Köprülü'nün verdiği örneklere biz, şimdiyedek hiç kullanılmamış bir yenisini ekleyerek "düş vak'ası"nın islâmî geleneklerdeki yerini işaret edeceğiz. Elimizdeki basit bir "Kitâb-ı Mevlid-i Nebî Aleyhisselâm"da[15] bilinen "eski" ve "yeni" Mevlid metinlerinden farklı (115) beyit var.[16] Bunlardan 136. ilâ 151. beyitlerde ilkin, peygamberlik nûrunun Hz. Muhammed'in babası Abdullah'a inişi anlatıldıktan sonra Abdullah'la Âmine'nin evliliklerine yer veriliyor. Sonrasını birlikte okuyalım:

"Kim emine hâtun ol aslı usûl
Ola abdullaha çift idüb kabul

"Kitâb-ı Mevlid-i Nebî Aleyhisselâm"dan bir bölüm

Pes idüb bir saat ferhande-dem
Bir araya geldi bunlâr lâ-cerem

Niçe eyyam geçdi bil ol pâdişâh
Diledi izhâr ide sun'in ilâh

Düş görüb bir gice abdullah meger
Kim çıkar zahrinden ânın bir şecer

Şarka garba irüşür budakları
Âleme yayıldı hep yaprakları

Ol düşin tâbirini kıldı beyan
İtdi tâbirini mu'abbir hoş-beyan

Belki zahrinden çıkar birinün baht
Cümle beglerden alur ol tâc ü taht

Nûr ile yeryüzü tâbân ola
Yüzüne şems ü kamer hayran ola

Şarka garba hükmü ânın irişe
Arşa varub rabbisiyle görüşe

Ol budaklar ehl-i beytidür ânın
Ol varaklar ümmeti-dürür ânın

Çünki düşdü rahme ol hayrü'l-beşer
Ol sebebden zâil oldu nice şer

İrdi sem'ine nidâ hem ol gice
Yüklü oldun Ahmede sen bu gice

Ol hümâ nûru çü pervaz eyledi
Ânesin kendüye dem-saz eyledi

Çün Emine hâtun ol dürr-i emin
Kıldı çok lutfu âna Rabbülâlemin"

Bizim, şimdiye kadar basılı-yazılı mevlid mesnevilerinde görmediğimiz bu dizeler, "Osman'ın rüyâsı" denen düş olayını, çok mantıklı bir biçimde Hz. Muhammed'in babası Abdullah'a atfederek anlatıyor.

Hz. Âdem'de, Havva'da, peygamberlerde dolaşarak Abdulmuttalib'e inen, ondan da oğlu Abdullah'a geçen "peygamberlik nûru" yanında, ilâhî bir müjdeyi içeren "düş olayı" da siyasal değil, dinsel ve kutsal bir anlam taşımakta ve bu açıdan elbetteki Edebâli-Osman ikilisine yakıştırılması pek iğreti kalmaktadır. □

---

[1] Hangibirini sayalım? Birkaç örnekle yetinelim: Halil Berktay, Hamlet Osman: Kurmak ya da Kurmamak" (İkibine Doğru 17-23 Ocak 1988); "İşte Rüya, İşte Harita" (24-30 Ocak 1988); Ümit Hassan, İlber Ortaylı, Selim İleri'nin Görüşleri, "Bir Küçücük Osmancık Varmış", "Bizans Bu Değil", "Kuruluş Talihsiz Bir Yapımdır" (14-20 Şubat 1988); Yalçın Pekşen "Kuruluştan Sonra Yıkılış mı?" (Cumhuriyet Gazetesi 11 Şubat 1988); İlber Ortaylı-Halil Berktay ile Söyleşi (14 Şubat 1988); Prof. Şerafettin Turan "Kuruluş mu Bilimdışı Kurgu mu?" (27 Şubat 1988)

[2] Bütün Batılı Araştırmacılar Othman/Ottoman imlâsını kullanmışlardır. Giese de "Othman" demiştir. (F.Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, sf. 13)

[3] Herbert Adams Gibbons (1880-1934) *The Foundation of the Ottoman Empire 1916*, (Türkçesi 1928'de yayınlanmıştır)

[4] "14. Asra ait küçük bir Selçuknâme'de de Selçukluların ceddi olan Lokman, evleneceği zaman zifaf odasında, o zamanın âdetine göre cihaz arasında verilen yedi Kur'an nüshası da rahleler üzerinde dururmuş. Lokman Kur'anlara hürmeten o odada zifafa girmek istememiş. Bunu görenler, kitapları kaldırıp başka yere götürmeyi teklif etmişler. Lokman bunu da münasip görmemiş. Başka bir eve giderek orada zifafa girmiş." (Bibliotheque Nationale el yazmaları, Farsça Yazmalara İlave No: 1559'dan Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu sf. 8)

[5] Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, T.T.K. Ankara 1959, sf.6 ve 8.

[6] Wilhelm Friedrich Carl Giese (1870-1944) *Tevarih-i Al-i Osman* Breslau 1922, *Aşıkpaşazade Tarihi*, Leipzig 1929

[7] Ord.Prof.Dr. F.Köprülü, *a.g.e.*

[8] Köprülü, a.g.e. sf. 7, 8 (*The Tabaqat-ı Nâsırî*- Farsça metin, Kalkutta 1864, sf.9)

[9] *Tevarih-i Âl-i Osman'dan Âşıkpaşa Zâde Tarihi*, İstanbul Matbaa-yi Amire 1332, sf.6.

[10] Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi I*, (Hzl. M.A.Köymen) Kültür ve Turizm Bak. 1000 Temel Eser Dizisi No: 94, Ank. 1983 sf.46

[11] Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul, Matbaa-yi Âmire 1341, sf.20-21

[12] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat Cilt I*, (Sâde, N.Çağatay) T.T.K. Ankara 1979, sf.12

[13] Mehmed Murad, *Târih-i Ebu'l-Faruk I. Cild*, Matbaa-yi Âmire 1325 sf.5, 26, 29 vdd, 40.

[14] Ahmed Rasim, *Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi Cilt I*, İstanbul, Şems Matbaası sf. 9 vdd.

[15] Özel kitaplığımızdaki bu yazma, 24.5 × 17.5 boyutunda âdi dımışkî kağıda nesihle yazılmış 11 varaktan ibarettir. Hicri 1287 (Miladi 1870) de, telif veya istinsah edilmiş olup "Şair Mehmed" ve "yazıcı Abdurrahman'ın adlarını vermektedir. 264 beyitlik mesnevinin 149 beyiti bilinen mevlidlere benzerken 115 beyti tamamen başkadır.

[16] Ahmed Ateş, Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-necât Mevlid*, Türk Dil Kurumu C.11.33, T.T.K. Basımevi Ankara 1954; Prof. Dr. Faruk Timurtaş, *Süleyman Çelebi Mevlid (Vesiletü'n-necât)* 3. baskı Kültür Bak. Yayını 381, 1000 Temel Eser dizisi 27, İst. 1980; Ahmet Aymutlu, Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif, İst. 1958. (Karşılaştırmalar bu metinlerle yapılmıştır.)

Aşina Bir Yüzün İlginç Macerası

M. Özdemir Evliyazade, *Onları Anlatıyorum*, Yeni Doğuş Matbaası, İstanbul 1960

YASSIADA duruşmalarında Adnan Menderes ve öbür Demokrat Partililer aleyhine tanıklıkta bulunan bir kişi, Menderes'in eşi yoluyla akrabası olan Mehmet Özdemir Evliyazade idi. Sıradan bir tanık da değildi Özdemir Evliyazade - emniyet görevlisi olarak DP'liler arasında bulunduğunu bildirmiş, tanıklığı bu kimliğe göre kabul edilmişti.

Özdemir Evliyazade 27 Mayıs darbesinden sonra bir de kitapçık yayımladı: *Onları Anlatıyorum* adında. Kitabın kapağında, iç kapağında ve gerekli gereksiz her yerinde, bu anlattıklarının "devlet arşivi"nde olduğunu tekrarladı. Önsöze bir de şunu ekledi: "Anlattıklarımın, vesikaları Devlet arşivinde bulunduğu gibi, bunlar ve İkinci Dünya Harbi'nde yaptığım hizmetler; sevgi ve teveccühlerini şerefle taşıdığım İsmet İnönü'den sorulabilir."

Gerçekten, DP içinde ve anlatacağımız başka yerlerde hizmet gören bu ajan, İsmet İnönü'ye kalben bağlı gibidir - bir ajanın "kalben bağlı" olabildiği ölçülerde.

Evliyazade'nin bugün pek az kimsenin hatırlayacağı kitabı ve "müthiş ifşaat"ı üstünde biraz duralım. Toplam 95 sayfa tutan bu "eser"in çoğu DP hakkında, pek azı gerçekten kanıtlanmış dedikoduların aktarılmasına ayrılmış. Son sayfalarda "yazar"ın bazı uluslararası konularda görüşlerini anlattığı yazılara yer verilmiş. Aralarda, kendisi için söylenmiş çıkar ilişkileri hakkında cevapları da görülüyor.

Kitabın edebiyatla hiç ilgisi yok, ama ilkin bu açıdan birkaç söz söylemekte yarar var. Evliyazade'nin gramerle kendini sıkıya sokmayan üslubunda bir tuhaf sürükleyicilik göze çarpıyor. Soluk soluğa bir nitelik; kendi kendini anlattıkça heyecana getiren, böyle heyecanlara karşı yeterli eleştirel mekanizmalar geliştirmemiş olanları da etkileyebilecek bir tarz bu. Bu özelliğiyle, belirli durumlarda başarılı bir ajitatör veya provokatör olabilir. Bunu doğrulayan bazı olayları göreceğiz.

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'de yazılı ve sözlü basında DP aleyhine yoğun bir kampanya başlamıştı. Gazetelerde, 27 Nisan sonrası çeşitli gösterilerde yakalanıp öldürülmüş onbir kişinin Et-Balık Kurumu'nun makinalarında kıyma haline getirildiği ya da Kars'ı Ruslara veren gizli anlaşmanın birilerinin kasasında ele geçirildiği yazılabiliyordu. Radyoda belli bir saat başlatılmıştı: Bedii Faik benzer iddiaları çok aşağılayıcı bir dille anlatıyordu bu saatte. Demokratların yediği olmadık naneleri sayıp döken kitaplar da yayımlanıyordu. İşte Evliyazade'nin kitabı bunlardan biri.

Özdemir Evliyazade mahkemede, emniyet görevlisi olarak DP içine girdiğini açıkladı. Bu, normal "Emniyet" mi, "Millî Emniyet" mi? Anlatılandan çıkacak sonuç, ikincisinin daha doğru olduğu. Çünkü Türkiye'de hükümetler normal olarak Emniyet'e, polise egemen olurlar. Polisin hükümet içine ajan sokması düşünülemez. Kişisel görüşü ya da çıkarı nedeniyle böyle bir rol üstlenen polisler çıkmıştır, ama bunlar da Evliyazade gibi davranamazlar. Buna karşılık MİT memuru hükümete karşı da her zaman daha fazla korunaklı olmuştur. Çünkü MİT bütünüyle hükü-

Sebati Ataman

met nüfuzuna karşı daha özerktir. Nitekim, 27 Mayıs'tan sonra da yüksek sorumluların hepsi Yassıada'da yargılanırken, Menderes'in kendisinin atadığı sivil MİT başkanı Harbokulu'nda birkaç gün tutulduktan sonra serbest bırakılmış ve herhangi bir kovuşturmaya uğramamıştı.

Özdemir Evliyazade'nin Menderes hükümeti icraatına karşı öfkeli eleştirilerinin önemli bir kısmı zaten MİT'e ilişkin: "Celâl Bayar çetesinin en çok rahatsız oldukları teşkilat Miilî Emniyet'ti. [Bizce, olanları görünce, buna çok şaşmamak gerekiyor. MB.] Çünkü bu teşkilâta Naci Perkel asla politikanın girmesine imkân vermiyordu. [Evliyazade politikanın dik âlâsını yaptığına göre, MİT'e herhalde DP politikasının girmesine izin verilmiyordu. MB] 2. Dünya Harbi'nde İsmet İnönü'nün yanısıra harbe girilmemesinin şerefini taşıyan Millî Emniyet, partizanlara asla baş eğmiyordu. [Yani, CHP'nin yanındaydı. MB.] Meselâ Fatin Rüştü Zorlu'nun eroin ticareti yaptığını bu kıymetli müessese tesbit etmiştir. [Bu önemli tesbit resmî düzeyde hiçbir zaman telaffuz edilmedi. MB.] Celâl Bayar çetesi istedikleri kombinezonları yürütebilmek için evvelâ bu yerin reisini Naci Perkel'i, işten uzaklaştırmakla başladılar... ve 1953'te ordudaki suistimalden mahkûm olmuş ve askerî temyizce cezası tasdik edilmiş olan Behçet Türkmen'i [İlter Türkmen'in babası. MB.] Millî Emniyet Reisliği'ne getirdiler... İstanbul teşkilâtının kıymetli reisi Celâl Koral'ı da türlü tertiplerle emekliye sevkettiler... Naci Perkel'in onbeş senelik kıymetli muavini Ziya Selışık'a [çok daha "kıymetli" Çiğdem Selışık'ın babası. MB.] her türlü işkence tatbik edildi."

Evliyazade daha birçok bölümde MİT üstüne değerlendirmelere girişir. Bu arada, başlıca düşmanlarından Kemal Aygün'e, "Millî Emniyet Reisi Naci Perkel'den soruyormuşsun, şu Mehmet Özdemir Evliyazade nasıldır diye," sorusunu soruyor. Kemal Aygün kendi bir polis şefi olarak Evliyazade'yi Perkel'den sorduğuna göre, bu da onun hangi teşkilâta bağlı olduğunun bir göstergesidir.

Evliyazade'nin ajanlığı pek uzun sürmüş olamaz. Çünkü daha 1954'te gazetelerde Menderes'e bir açık mektup yayımlıyor; bu mektubun içinde nedeni belirsiz bir suçlama var ve ülkemizin klasik "sen fena değilsin ama etrafın kötü" klişesi ağır basıyor. Kişi olarak Samet Ağaoğlu ve Fuat Köprülü suçlanıyor. Mektup şöyle bitiyor: "Menfaatçiler partinizi sarmıştır. Artık onları temizleme imkânına sahip değilsiniz. Onlarla bir arada olmadığınızı gösteriniz ve benim gibi (İSMET İNÖNÜ)'nün saflarına iltihak ediniz."

Bu mektup niye? Tarihimizde pek bol olan bu gibi komplolar konusunda kanıtlanmış bilgi bulmak mümkün olmadığı, ancak bazı tahminler yürütülebildiği için, ben de aklıma gelen birkaç ihtimal üstünde durabileceğim.

Evliyazade belki deşifre olmuştu. İçeriden haber sızdırmakta da, yetkilileri etkilemekte de işe yaramaz hale gelmişti. Çünkü en azından aynı örgütten hükümete haber verecekler de olabilirdi (yani, bu örgüt üyesi olduğunu bildirmek anlamında değil, çünkü herhalde bu zaten biliniyordu, ama karşı tarafın adamı olarak çalıştığını haber vermek anlamında). Belki zaten başından beri ona çok önemli bir işlev verilmemişti (çünkü özellikle bu kitabı, Özdemir beyin bir ajan olarak bile fazla ağırlığı olamayacağı izlenimini veriyor). Kendini açığa vurma nedeni ne olursa olsun, bunu yaptığı tarih, bize bir şey söylüyor. "Başbakan Adnan Menderes'in yeğeni Mehmet Özdemir Evliyazade" olarak tanıtıldığı gazetede, "beyanname"si, 14 Mart 1954'te yayımlanıyor. Seçimler de Mayıs 1954'te. Menderes'in akrabalarının bile onu İnönü'ye katılmaya çağırması, herhalde seçim öncesi etki yaratacak bir olay olarak düşünülmüştü. Evliyazade'yi yönlendiren güçler, DP'nin en açık farklı seçim zaferini 1954'te kazanacağını da herhalde önceden pek görememişlerdi. Ve bu gibi olaylarla dengeyi kendi lehlerine çevireceklerine inanıyorlardı.

Demokratlar belli ki Evliyazade'ye sinirlenmişlerdir. Bayar'a hakaretten mahkemeye verilmiş, evinde bulunan (ruhsatlı olduğunu, ama ruhsatı polisin gaspettiğini ileri sürdüğü) tabancalarına el konulmuştur. Muhakemesi de gazetelerde yayımlanır (bunlar, "devlet" ve CHP taraftarı gazeteler olsa gerek).

Nedim Ökmen

Kemal Aygün

Çeteyi doğru yola getirmek için aralarındayım.

Evliyazade'nin kitabının arka kapağında yeralan fotoğrafta soldan İtibaren Karamanlis, Menderes, DP İstanbul Milletvekili Aleksandres Hocopulos, Özdemir Evliyazade ve Fatin Rüştü Zorlu görülmektedir.

Avukatı, ikinci 27 Mayıs hükümetinde ve İnönü hükümetinde bakan olan Sahir Kurutluoğlu'dur.

Mahkeme de seçim öncesi olduğu için propagandaya uygundur. Burada Evliyazade kendine göre daha çok "skandal" anlatır, ama söyledikleri hep yuvarlak şeylerdir. Bu arada "terbiyesi müsait olmadığı için" cumhurbaşkanına hakaret edemeyeceğini söyler. Biraz telaşlıdır. Bayar'a da mektup yazıp, kurulacak Irak ittifakı hakkında, nasıl bir teşkilâtın adamı olduğunu hatırlatır bir edayla tavsiyelerde bulunur, yeni yıl için tebrik ve hürmet takdim eder. MİT'çi de olsa, biraz yüksek ipte oynamıştır. Onun için de işkillidir (hele güvendiği şefleri de pasifleştirilince). Nitekim sekiz ay kadar hapis yatar.

Evliyazade'nin DP'lilerle yaptığını söylediği konuşmalar doğrusu pek inandırıcı değildir. Zaman zaman Bayar'a, sık sık Menderes'e diklenir, sert sözler söyler. Bayar'a, "Efendim halk arasında sizin için Sultan Reşat diye propaganda yapıyorlar," der. CHP mallarına el konmaması için, "Tarih önünde çok fena duruma düşersiniz," diye uyarır. Menderes'i eni konu azarlar. Bir gün de Namık Gedik'e, "Sizin ve Fatin Rüştü Zorlu'nun 6/7 Eylül hadiselerini yarattığınız söyleniyor. Siz sadist bir ruha sahipsiniz," der. Bütün bunlar, ciddi iskonto kaldırır iddialardır.

Zorlu'nun eroin kaçakçılığı gibi kanıtlanmamış büyük iddialarının yanısıra, çeşitli DP büyüklerinin cinsel ahlâksızlığına değinir. Örneğin Bayar da, Menderes de kadın düşkünüdür ve Bayar Menderes'in bu zaafını kullanmaktadır. Demokratlar ayrıca dine saygılı değildir. Benderlioğlu, "Eyüp Sultan her gece iki bakire ile yatağa girer," demiştir. Bunlar da, cevap verecek durumda olmayan bu adamları halkın gözünden düşürmeye yönelik lakırdılardır. Kimi zaman da örgüt ideolojisinde içkin paranoyayı dile getirir. Samet Ağaoğlu'nun kızkardeşi Süreyya Ağaoğlu'nun evlendiği Alman, komünist casusudur. Kabine, tehlikeli adamlarla doludur: "Adnan Menderes kabinesinde altı Kürt ve sapık ideolojiye sahip üç vekil vardı. (Bu Kürt meselesini yazarken hiçbir vakit vatanperverleri kastetmiyorum)... Yoksa vatanperver Kürtler Atatürk'ün dediği gibi: Asil Türk'türler.

"Namık Gedik haini, Celâl Yardımcı dalaverecisi, Lütfi Kırdar'ı, Nedim Ökmen, Fatin Rüştü Zorlu'su hain hırsız, Sakorlu[?] Atıf Benderlioğlu.

"Bu altı vekil Kürtçülük güderler ve bir Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına çalışırlardı.

"Sapık ideolojiye sahip üç vekil de şunlardır: Sebati Ataman, annesi Rus asıllı olan İzzet Akçal, Medeni Berk."

Özdemir beyin sıfatları da gramerdışı, ama kuvvetli. O dönemin resmîleşmiş bütün terminolojisi, sözgelişi "sakıt ve sabık" ya da "kuyruklar" gibi, bu sayfalarda yeralıyor. Daha ötesi de yer alıyor. Yerdiği insanların ahlâksız olduğu ön-gerektirimine dayanan bütün bu sövgüleri, devlet memuru Mehmet Özdemir Evliyazade'yi "ahlâklı" bir insan bireyi haline getirmiyor.

Evliyazade'nin, herhalde örgütünün bakış açısını yansıtan, uluslararası sorunlara ilişkin kanılarına, örneğin Sovyetler'e karşı toy Kennedy yerine "tecrübeli" Nixon'ın seçilmesinin daha iyi olacağı yolundaki görüşlerine burada girmeyelim.

27 Mayıs öncesinde DP'nin kitle desteği azalmaya başlamıştı. Bu, ciddi bir süreçti. Darbe yapılmasa iktidarın seçimle değişebileceğini öne sürenlerin bu tezi hafife alınmayacak bir tezdir. Ama darbe yapıldı. Böylece çatışma "sokak"tan, devlet katına aktarıldı ve "olması gereken yere" geldi. Ama DP'nin ardında azımsanmayacak bir kitle desteği hâlâ vardı ve darbenin kendisi de azalan bu desteği, sessizce de olsa, yeniden pekiştirmişti. Bu yüzden 27 Mayısçılar DP ileri gelenlerini halkın gö-

zünden düşürmek için çok uğraştılar. Evliyazade'nin kesinmiş gibi aktardığı dedikodular ve birçok benzerlerinin de aktarmış olduğu dedikodular bütün uğraşmalara rağmen kanıtlanamadı. Onların yerine, bir etki yaratması beklenen "Köpek davası" gibi, "Bebek davası" gibi, düzey düşüklüğü yıllarca konuşulmuş "skandallar"den medet umuldu. Bunun yanısıra, normal ahvalde "devlet sırrı" olarak saklanacak bazı şeyler de açığa vuruldu. Örneğin 12 Eylül gibi bir darbe, 6-7 Eylül gibi bir komployu herhalde saklardı. Ama, DP'yi suçlu göstermek için, bu olaya yol açan, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba konması provokasyonunun sorumlusu Oktay Engin gibi polisler bile Yassıada'da yaptıklarını itiraf ettiler (ve devlet memuru olarak görevlerine devam edip yıllar ve yıllar sonra huzur içinde emekliye ayrıldılar).

Evliyazade de, bir bakıma, onlardan biri.

Bu kitabın başına, Mareşal Fevzi Çakmak'ın resmini koymuş. Neden acaba? Çünkü kitapta her fırsatta İsmet Paşa'ya bağlılığını bildiriyor, ondan büyük devlet adamı tanımadığını söylüyor. Öte yandan, İsmet Paşa ile Fevzi Paşa'nın aralarının iyi olmadığı da çok açık. İsmet Paşa, Fevzi Paşa'yı yirmi küsur yıldır üzerinde oturduğu genelkurmay başkanlığından emekliye ayırtmış, o da buna çok incinmiş. Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya muhalif. Üstelik, gene o çok-partililiğe geçiş sancıları arasında İnsan Hakları Derneği'ne girmiş. Halk Partisi, "Fevzi Paşa komünist oldu," diye yaylım ateşine başlayınca da, bu dernekten ayrılmış.

Bu koşullarda niçin Özdemir Evliyazade bu İnönü'cü kitabının başına (kapağına ve iç kapağına) Fevzi Çakmak'ın resimlerini koyuyor? (Ondan aktardığı bazı vecizemsi devlet hikmetleri de var.)

Sanırım bu bir ajan kompleksinin sonucu. Çok dinlemişizdir, bazı ajanlar ardına takıldıkları adamı sevmeye başlarlar. Kimi zaman, o izledikleri kişiden şeref duyar, o kişilikle tanışmış olmaktan ters dönmüş bir zevk almaya başlarlar. Tamamen tahmin, ama Özdemir Evliyazade'nin de Mareşal'le böyle tuhaf ve gerçekdışı bir ilişki kurduğunu sanıyorum.

Çünkü Özdemir Evliyazade'nin görev alanına girmiş ögelerden biri de Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Bu yazıda ele aldığımız kitabında ara sıra değindiği "memlekete geçmiş hizmetleri" arasında bu vardır. Sözün bu kısmını Sabiha Sertel'den *(Roman Gibi)* dinleyelim:

"Mareşal İstanbul'a döndükten sonra pek neşeli idi. Cami Baykut'la ["Baykurt" olması gerekiyor. MB.] Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras'ı köşküne çağırttı. Cami bey bize yanında Evliyazade Özdemir'le beraber geldi. Özdemir, Cami beyin talebesindendi. Ona derin bir saygı gösteriyordu. Adnan Menderes'in de yeğeni idi. Cami beyin yanından ayrılmazdı. O gün Tevfik Rüştü Aras da bize geldi.

Mareşal'e hep beraber gideceklerdi. Tevfik Rüştü, mazeretler gösteriyor, gitmek istemiyordu. Hepimiz kandırmaya çalıştık. Nihayet Özdemir kızdı:

- Sizler hepiniz böylesiniz, dedi. Dayım Adnan Menderes de, siz de, Bayar da... Hepiniz özel menfaatinizi düşünürsünüz. Hürriyet, demokrasi, halk, bunlar yüksek mevkilere tırmanmak için elinizde birer siyasi pasaporttur. Siz Demokrat Parti listesinden mebus çıkmak için, Bayar'ın koltuğundan ayrılmıyorsunuz. Onlar da, Mareşal'in İzmir'deki karşılanmasından, sağ gazetelerin hücumundan korktular. Şimdi Mareşal'e yüz çevirmek istiyorlar. Fevzi Çakmak sizin için bir kuvvettir. Halk Partisi bu kuvveti sizin elinizden almak istiyor. Siz de bu tuzağa düşüyorsunuz"...

Özdemir'in bu cesur sözlerine şaşmıştım. Memleketten çıktıktan sonra, Yassıada mahkemesinde, poliste çalıştığını itiraf ettiğini gazetelerde okuduğum zaman, daha çok şaştım. Ne kadar temiz, namuslu bir adam görünürdü. Sonraları, Cami bey öldüğü zaman mezarında hıçkırıklarla ağlamıştı. O zamanlar onun emniyetin adamı olduğuna inanmak güçtü. Meğer mükemmel bir aktörmüş."

Maraşal Fevzi Çakmak

Özdemir Evliyazade'yi çok iyi hatırlayanlardan biri de Mehmet Ali Aybar'dır. Onlar Kuzguncuk'ta, Sertel'ler Moda'da oturuyor ve sık sık birbirlerine gidiyorlar - bazan haber de vermeden. Ne biçim rastlantıysa, bu buluşmaların çoğunda, artık ilerlemiş samimiyetten aralarında "Özdemir oğlumuz" diye andıkları genç arkadaşları da sökün edip geliyor. Yetmişli yıllarda Aybar durakta otobüs beklerken yaşlıca bir adam yanına sokulup eski polis olduğunu ve yıllarca, Kuzguncuk'ta tepedeki ilkokulun bir odasından kendisini gözetlediğini, evden çıktığını görünce belli bir telefona haber verdiğini, hiç sevmediği bu işten azap duyduğunu anlatmış.

Burası Aybar'dan. Şimdi Sabiha hanımı dinleyelim:

"Otelin, bizim evin arka sokaktaki kapısına bakan pencerelerinden birine, gazete kâğıdı yapıştırıldığını gördüm. Otelin sahibi Monsieur Jak'a sokakta rasladım:

- Koca otelin penceresine kâğıt yapıştırmışsınız, hiç olur mu? dedim. Camı tamir ettirmek pek güç mü?

- Biz yapıştırmadık, dedi. Eğildi, yavaşça kulağıma fısıldadı:

- Polisler yapıştırdı, dedi. Kâğıdın ortasına bir delik açtılar, oradan sizin evi gözetliyorlar."

Moda'da otel sahibi Mösyö Jak, belki de kendi haline kalsa bu haberi vermezdi. Ama Sabiha Sertel gibi bir hanımefendi ona otelin penceresine kâğıt yapıştırmak gibi bir görgüsüzlüğü nasıl yaptığını sorunca, kimbilir, görgüsüzlüğü kabullenmektense otelinin polis karargâhı olduğunu itiraf etmeyi tercih etmiştir belki. Tahminim fantazi olabilir, doğruysa müthiş bir snobluk ayrıca, ama ben bu snoblukları bile polisin zihniyetine karşı insanlığın bir başarısı sayıyorum.

Evet, "Özdemir oğlumuz"un bütün buluşmalarda zuhur edivermesinin açıklaması -başka ayrıntıları mutlaka olmakla birlikte- kendiliğinden ortaya çıkıyor. Mehmet Ali Bey'in bir başka anısı, bu inançlı gencin gayretkeşliğinden başka bir örnek veriyor. Bir akşam, "Fevzi Paşa sizi bekliyor," diye tuttumuş. Cami bey, Zekeriya Sertel, Aybar, kalkıp gitmişler. Fevzi Paşa bir zaman sonra sabahlığıyla oturma odasına inmiş, rahatsızlığından dem vurup biraz havadan sudan konuştuktan sonra, "sebeb-i ziyaret"i sormuş. Esen tuhaf hava içinde laf Aybar'a atılmış. O da başlayan demokratik mücadele içinde Mareşal'in kendisine nasıl bir rol düşündüğünü sormuş, bu sıkıntılı atmosferde. Mareşal, parmağıyla "tetik çek-

me'' hareketi yaparak, ''ben buna yokum,'' demiş. Gelenler solcu ya!

Bu ne idüğü belirsiz ve tatsız ziyaretten, kimse bir yere varamamış halde çıktıklarında, ''Özdemir oğlumuz'' işi tevil etmiş: ''Mareşal de çok yaşlandı. Kendi davet ettiğini bile hatırlamıyor. Ama zaten mesele o değil, karısı çok solcu, çok iyi,'' vb.

Mehmet Özdemir Evliyazade'nin tarihimizde bıraktığı izler bunlar işte. Belki bilmediğimiz birkaç başarısı daha vardır. Yaşarken, kimbilir ne heyecanlar tattı bu olaylardan. Kimbilir, bu küçücük adam, kendini önemseme lezzetini tadabildiği ne çok anlar yaşadı. Ama zaman geçtikten sonra şöyle bir dönüp bakınca, ortada pek bir şey yok - ne tarih değişmiş, ne Özdemir büyümüş. Ne de ''devlet kurtulmuş''! Çünkü devlet zaten bu davranışlarıyla kurtulmamayı ve emrinde bu şekilde çalıştırdıklarının kurtulmamasını garanti altına almış.

Bir devlet ki, kendi hükümeti seçim kazanamayıp yerine başka hükümet kurulduğunda olağanüstü bir telâşa kapılıyor. ''İşler ehil olmayanların eline düştü, aman bir çare bulalım,'' diye. İktidarı devralanlar aslında ehil miydi, değil miydi, orası ayrıca tartışılır da, ortada bu mantık ve eylemleri ve onların sonuçları varken kim ehilleşebilir? Evliyazade Özdemir, o dönem boyunca bu doğrultuda olup bitenlerin herhalde bir hayli zavallı bir örneğiydi. Tarih genel olarak ve uzun vadede bir komplolar dizisi değildir ve olamaz ama, olaylara etki edebilecek güçte olanların kafasında komplodan başka bir şey olmazsa, öyle bir toplumun tarihinde ister istemez komploların ağırlığı artar.

Bu yazı Özdemir Evliyazade üstüneydi. Şunları söyleyebilen bir Özdemir Evliyazade: ''Celâl Bayar bir ara Çerkez Ethem'le bir olup Yunanlılarla beraber çalışmaya başlamıştı.'' Böyle kişiler bugün de var ve zaten hiç eksik olmadılar. Türkiye'de insanlar tarihleri hakkında hiçbir şeyi ciddi olarak öğrenmeden, kendilerine gösterildiği gibi bir ''sağ'' ve bir ''sol''u öğreniyor, sonra da buna göre hayatlarını ve ölümlerini düzenliyorlar. Onun için bir solcu, Evliyazade'nin Yassıada tanıklığından bölümler okusa, ''helâl olsun, sağcı iktidarın canına okumuş,'' diyebilir rahatça - bu adamın kim olduğunu bilmiyorsa. Ve hele, böyle düşünmesinin ne kadar doğru olduğunu ona durmadan telkin etmiş saygıdeğer ''solcular'' da varsa.

Bu yazı Özdemir Evliyazade üstüneydi ama son paragrafta bir atlama yapalım. Madem ki işin içine Sertel'ler girdi, onların bu yıllardaki çabalarına da bir göz atalım. Çok-partili rejime geçilirken, hükümetin, hükümet dışında da başta Hüseyin Cahit olmak üzere bazı gazetecilerin kışkırtmalarıyla, Sertel'lerin çıkardığı *Tan* gazetesi yıkılır. Bu, milliyetçi gençliğin galeyanıdır. İçlerinde sonranın ''ortanın solu'' olan Ali İhsan Göğüş vardır. 1960 sonrasında Millî Birlik Komitesi üyesi Sıtkı Ulay'la ''sosyal-demokrat'' parti kuran zamanın CHP Müfettişi Alaettin Tiritoğlu da gazete yıkmaktan yorgun düşmüş vatanperver gençlere sigara sunmaktadır. Derken, idarehaneleri yıkılan, makinaları kırılan, kâğıt bobinleri Babıâlî yokuşundan aşağı yuvarlanan gazeteciler, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Halil Lütfü, Cami Baykurt ve başkaları, halkı galeyana getiren neşriyatlarından ötürü mahkemeye çıkarılır, çıkarılmaktan öte, Büyük Millet Meclisi'ne hakaret ettikleri gerekçesiyle, TCK'nın 159. maddesinden hüküm giyerler.

Hüküm veren yargıcın adı, Salim Başol'dur. □

MURAT BELGE

Demokrat Parti Nasıl Kapattırıldı?

Avukat Cemâl Özbay, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım?* Emek Basım-Yayımevi, Ankara, 1961

ALMANYA'DAN kesin dönüş yapan Mete Tunçay, 2 Nisan günü beni arayıp Demokrat Parti hakkında bir şeyler yazmamı isteyince, doğrusu ilk tepkim reddetmek oldu. Gerçi, bu parti hakkında ilk kitabı, doktora çalışmamın ürünü olarak ben yazmıştım.[1] Üstelik, aradan geçen bunca zamana karşın, bu gençlik çalışmasına hâlâ övünçle baktığımı da söyleyebilirim. Ancak, kitabın yazıldığı 1968 yılından beri, bu konu çerçevesinde bir sürü yeni yayın çıktı ve ben bunları kapsamlı bir biçimde inceleme fırsatı bulamadım. Bu bakımdan, böyle bir inceleme yapmadan, bu konuda yeniden bir şeyler yazmak istemiyordum.

Ne var ki, Mete'ye direnmek pek güç. Üstelik, önerisi çok somut ve sınırlı idi: DP'nin kapatılma davasına ilişkin küçücük bir kitabı,[2] *Tarih ve Toplum* okuyucuları için irdelememi istiyordu. Ben de kabul ettim.

Kitabı okuduktan sonra, öneriyi kabul ettiğime sevindim de doğrusu. Çünkü, 48 sayfalık bu kitapçık, başlığının iticiliğine karşın, yine de ilginç. Kitabın yazarı, Malatyalı bir avukat: Cemâl Özbey. 1928 yılında dünyaya gelmiş, çok genç yaşta DP hareketine katılmış, 1951 yılında, birkaç öğrenci arkadaşıyla birlikte DP Türkiye Gençlik Teşkilatı'nı kurmuş, 1955 yılında, birkaç DP'li aydın gibi, partinin baskıcı gidişinden rahatsız olup parti içinde muhalefete geçmiş, 1957 yılında Hürriyet Partisi'ne katılmış, bu partinin de umduğu gibi gelişmemesi üzerine, Mayıs 1960 başında Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydolmuş.

Cemâl Özbey; Türkiye'de işçi sınıfı ezilirken, köylü uyanışı engellenirken, topluma çarpık bir kapitalist düzen dayatılırken ve ülke, eli kolu bağlı olarak, emperyalizme teslim edilirken; bütün bu yaşamsal konuları görmeyerek, ''kamu görevlilerine hakaret nedeniyle açılan davalarda, sanıklara ispat hakkı verilsin'' yahut ''verilmesin'' diye, dünyaları yıkmaya hazır olan, ilginç bir aydın kuşağının tipik bir örneği. Bu zihniyette bir kişi için, 27 Mayıs darbesiyle zaten fiilen yıkılmış olan DP'yi hukuken de yok etmek, olağanüstü önem taşıyan bir eylem. İşte bu büyük hizmeti gerçekleştirmek amacıyla, Mustafa Geygel adında bir DP'li müteahhit bulmuş, onun vekili sıfatıyla, Cemiyetler Kanunu'na aykırı hareket ettiği gerekçesiyle DP'nin feshine karar verilmesi için dava açmış. Kitap, esas olarak, bu davanın hikâyesi.

İlk iki sayfada, davanın kronolojisi veriliyor. İzleyen iki sayfada, önde gelen siyasetçilerin DP'nin kapatılması karşısında neler söyledikleri belirtiliyor. Sonraki sekiz sayfada, fesih kararı üzerine basında çıkan belli başlı yazılar özetleniyor. Bu özetten sonra, on iki sayfa boyunca, yazar, kendi siyasal yaşamöyküsünü anlatıyor ve siyasal görüşlerini açıklıyor. Bundan sonra, kitabın esas bölümü geliyor: Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görülen fesih davasının dosyası. Kitabın sonunda, sayın avukat, kendi yaşamöyküsünü bu sefer özet halinde tekrarlıyor ve bu özete, müvekkili hakkında birkaç satır ekliyor. Nihayet, yazarımız, siyasal görüşlerini yedi maddelik bir manifesto halinde dile getirerek, satırlarına son veriyor.

'Benbenci' bir yapıt olmasına karşın, yine de bu kitapçığı ilginç kılan birkaç neden var.

Bir kere, dava dosyasının olduğu gibi aktarılmış olması, kitaba bir belge

değeri veriyor. Örneğin, davanın 20 Haziran'da açıldığını, iki duruşmada tamamlandığını, 29 Eylül 1960 günü yapılan ikinci duruşmada, koca bir partinin kapatılma kararının 4-5 dakika içinde verildiğini öğreniyoruz. Fesih talebine, Yassıada'da bu konuda ifadesi alınan Adnan Menderes de katılıyor. 2 Eylül 1960 günlü ifadesinde şöyle diyor: "Partinin kapanmaması hususunda, bir müdafaada bulunacak değilim. Bilakis kapanmasının bu günün şartları bakımından doğru olacağı kanaatindeyim." Menderes'in avukatı Kemal Yılmaz ise, kraldan daha kralcı. Savunmakla yükümlü bulunduğu partinin kapatılması için davacının ileri sürdüğü gerekçeleri az bile buluyor ve "siyasi mevta" haline gelmiş partinin, "bizzat kendi azasının tahammül edemeyeceği bir teşekkül olduğu"nu ifade ediyor.

Yargıç Raif Elmadağlı'nın yazdığı fesih gerekçesinde, özellikle şu noktalar üzerinde duruluyor: DP, kendi tüzük ve programının öngördüğü demokratik ilkelerin dışına çıkmıştır; dini siyasete alet etmiştir; bir zümre tahakkümü kurmuştur; yurttaşları birbirine düşürmüştür; Anayasa'yı ihlal etmiştir; iki yılda bir toplanması gereken genel kongresini 1955 yılından beri toplamamıştır.

Kitabı ilginç kılan ikinci neden, yazarın yer yer serpiştirdiği siyasal gözlemler. Özellikle iki konuda, teşhisleri ilginç. Köy kökenli olan Cemâl Özbey, o günlerde esen havanın aksine, ocak ve bucak örgütlerinin kapatılmasına karşı. Ona göre, ocak ve bucak biçimindeki örgütlenme, köydeki siyasal çekişmelerin kaynağı değildir. Köyde, türlü toplumsal nedenlerle, ezelden beri oluşmuş taraflar vardır. Çok partili düzen kurulunca, köylüler, partileri, eskiden beri var olan kutuplaşmalarına uydurmuşlardır. "Köylüler, partiler için birbirleri ile asla kavga etmezler. Eğer kavga ederlerse, kendi tarafgirlikleri için kavga ederler. Fakat siyasetçileri görünce, parti için kavga ettiklerini söyleyerek onları devamlı surette aldatır ve önleri süre işlerini takip için dolaştırırlar." Başka bir deyişle, köydeki siyasal örgütlenme, bir kavga nedeni değil, temelde var olan çekişmenin yalnızca bir belirme biçimidir. Üstelik, böyle bir örgütlenme, kavgayı körüklemek bir yana, aksine, köylüyü olgunlaştırır. "Köyde ocak ve bucak, birer siyasi mekteptir. Köylüyü siyasi bakımdan yetiştirir. Köylüyü siyasi olgunluğa alıştırır ve kavuşturur. Köylünün devlet ve memleket idaresine karşı ilgisini sağlar ve arttırır."

Cemâl Özbey'in diğer bir ilginç gözlemi, kapatılan DP'nin oylarıyla ilgilidir. Kendisi CHP'ne geçmiş olmasına rağmen, DP oylarını sahiplenme konusunda, o günlerde etrafta dolaşan ham hayallere hiç bir biçimde kanmaz. DP'nin sosyolojik bir gerçek olduğunu görmüş, bunun yarattığı toplumsal psikolojiyi çok iyi teşhis etmiştir. "Demokrat" adını kullanarak, DP'nin mirasına konulamayacağını ısrarla belirtmektedir. Şöyle demektedir Özbey: "Münfesih DP mensubu bulunan kimseler, ancak kendileri tarafından kurulacak bir partiye reylerini saklamaktadırlar. Ne CKMP, ne CHP, ne de yeni kurulacak, isimleri Demokrat olmakla beraber kendileri eski DP mensubu olmayan şahısların kurduğu partiye rey vermeyeceklerdir. Münfesih DP mensupları, eskisinden daha sıkı bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. İlk fırsatta partilerini kuracak ve oylarını o parti lehine kullanacaklardır."

Bu kitapçığı ilginç kılan son bir neden de, yukarıda da belirtildiği gibi, bir kuşak Türk aydınının zihniyet ve üslubunu gözler önüne sermesidir. Özbey'in bunu abartmalı bir biçimde yapması, belli bir aydın tipini tanımamızı daha da kolaylaştırıyor. Kitapçığının son sözünü oluşturan manifestoda, Özbey bize, "tam", "kâmil" ve "ideal" bir demokrasi için neler gerektiğini bildiriyor. Bir iki ifadesini buraya olduğu gibi aktarmak, sanırım ilginç olacak: "Tabir caizse memleketimizde siyasi fuhuşla iştigal eden siyaset fahişelerinin, siyasi hasmını yenmek için dini istismara kalkışan siyaset ve din yobazlarının yok edilmesi... öğrenim yapmış, karakterli, doğru, dürüst, namuslu ve aydın vatandaşların yetiştirilip çoğaltılması lazımdır."

CEM EROĞUL

[1] Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara, SBF Yayınları No.294, 1970.
[2] Avukat Cemâl Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, Ankara, Emek Basım-Yayımevi, 1961.

Serbest Cümhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü

Sabih İzzet, *Serbest Cümhuriyet Fırkası ve Türk Milleti*, (Birinci Tabı), 1930.

"**BİZZAT** tedris hayatında bulunmuş" (muhtemelen eski ya da emekli bir öğretmen) olan Sabih İzzet'in kısa broşürü, broşürdeki bilgiler gözönüne alındığında, 1930 yılının Ağustos ya da Eylül ayında yayınlanmış olmalıdır.

Yazar, Türkiye'de o zamana dek muhalefetin yaşayamamış olmasının nedenlerini ve hali hazırdaki durumunu şöyle açıklamaktadır:

"Bizde.., demokrasinin yalnız hükûmet şekilleri münakaşa edilmişti. Şimdiye kadar, memleketimizde, muhalefetin tenkit olduğu ve tenkidin ise mev-

cudu yalnız tahrip değil, bilâkis yeni bir noktai nazarı ispat etmek ve cemiyeti, bu noktai nazarın veçhelerine göre sevkeylemek olduğu yazılmamıştır. Bunun içindir ki tenkitte, Kurunu vusta felsefesinin medresedeki şekli hükümran olmuştur. Patristik felsefede olduğu gibi, İslâm felsefesinde de tenkidin mânası mevcudu imha, muhalefetin mânası ise, bir nevi yeni düşman ordusu teşkil etmekti. Türkiye'de yaşayan bu İslâmi mantığın teessüs devirlerini tetkik edecek olursak, İslâm fırkalarının, müstakbel birer saltanat tesis etmek için meydana atıldığını görürüz. Bunların ise, cemiyetin vahdetinde yer bulmalarının imkânı olmadığını bilmeliyiz.

Türkiye'de bu felsefenin hâlâ baki bulunması dolayısiledir ki, İttihat ve Terakki rüesası muhalefeti tefrika saymakta idiler. Muhalifler ise, muhalefet fırkasını, muvafakat fırkasının bir cellâdı olarak telâkki etmekte idiler. Aynı fikri İsmet Paşa Hükümetinde de gördük. Fırkayı tefrika, tenkidi istirkap vasıtası addetmek zihniyetidir ki Türk cemiyetine, müteaddit fırkaların millî vahdeti temin edecekleri kanaatini verememiştir. Halbuki Avrupa devletlerince müteaddit fırkaların millî vahdeti temin eden yegâne kuvvet olduğu katiyle anlaşılmıştır. İsmet Paşa Hükümetinin senelerce süren tecrübeleri göstermiştir ki, fırkasız hükûmetin idaresi mümkün değildir. Eğer idareciliğin, itilâ, halkın refahı ve devletin beynelmilel mevkiini yükseltmek için esaslar olduğu kabul edilirse, İsmet Paşa Hükümetinin bu esasları tahakkuk ettiremediği müşahade edilir. Yoksa hükûmetin vazifesi, gelişi güzel idarei maslahat zannediliyorsa istibdat ve İttihat ve Terakki Hükûmetlerinin de bunu temin ettiğini ileri sürebiliriz.

Son zamanlara kadar muhalefeti kabul etmiyen ve muhalif fırkayı İstiklâl Mahkemeleri kararitle lağveden İsmet Paşa'nın, bugün fırkacılığı faydalı bulduğuna dair bazı sözlerine tesadüf etmekteyiz. Vakıâ, kendilerinin, bu hususta, lüzumu kadar sarih olmadığını anlamak da güç değildir. Ankara'da Millet Meclisi büfesinde vaki son beyanatlarında, muhalefetin memlekete pek çok zarar verdiği, memleket vahdetini alâkadar eden meselelere karşı fevkalâde hassas kalacağı gibi maddeler üzerinde ısrarla tevakkuf etmişlerdi. Bu zihniyet, fırka ve tenkit ile demokrasi ahlâkı hakkındaki mantıklarının Asya felsefesinden kurtulmadığını göstermektedir. Belki İsmet Paşa, bu fikirlerinde samimidir. Fakat mezkûr samimiyete, halihazırdaki zihniyete istinat etmediğinden, hiçbir suretle kıymet verememekteyiz. Eğer Ali Fethi Bey aynı zihniyetin adamı olsaydı, İsmet Paşa'ya hak verilirdi. Fakat memleketin münevver sınıfı bugünkü kabine muvaffakiyetsizliğinin tenkidini yaparken ve halkın aklı selimi İsmet Paşa siyasetinin iflâsına kanaat getirirken, memlekette, yeni bir idare sistemini tesis eden felsefenin meydana gelmediği iddiası katiyen serdolunamaz. Nitekim Ali Fethi Bey, Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın bir fikir hareketi olduğunu ve şahısları istihdaf eylemediğini beyan ile demokrasi ahlâkını bir esas olarak kabul ettiğini izah etmektedir. Bu suretle Serbest Cümhuriyet Fırkası bir fikir fırkası mahiyetini almakta ve böylece karşı fırka Avrupa'daki muhalif fırkaların benzeri olmaktadır." (s.5-7).

Yazar, iki parti arasındaki farkları ise şöyle belirtmektedir:

"Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın programı Halk Fırkası'nın programından tamamile ayrılmaktadır. Halk Fırkası idarede muhafazakâr, ekonomide radikal, malî siyasette koyu merkeziyetçidir. Bu hal, fikrî bir sistemin, Halk Fırkası'nda vücud bulmadığını göstermektedir. Serbest Cümhuriyet Fırkası gerek siyasette, gerek iktisadiyatta ve gerek idarede doğrudan doğruya liberal, bütün idare işlerini tek bir prensip dahilinde meydana getirmek istiyen bir zihniyetle idare edilecektir.

İki fırkayı bu prensipler içinde tetkik edecek olursak, Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın Avrupaî bir mahiyeti haiz olduğunu görürüz. Halk Fırkası ise bu teşekkülle gelmek ve Serbest Cümhuriyet Fırkası gibi hüviyetini sarih bir surette meydana vermek mecburiyetindedir. Asrî fırka karakteri malûm olmıyan bir fırkanın, iktidar mevkiinde isabetkârlığı mümkün değildir. Nitekim, Halk Fırkası'nın umum tarafından kabul edilmiş olan muvaffakiyetsizliğile her zaman karşılaşmaktayız!

İki fırkadan hangisinin Türk Milleti için faydalı olacağını anlamak ve memlekete refah ile seadeti temin edecek fırkaya intisap etmek her vatandaşın hakkıdır. Biz, buna istinaden Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın millî menfaatlerimize uygun olduğunu kabul edenlerdeniz." (s.7-8).

Sabih İzzet, broşüründe, ekonomik duruma da değinmekte ve ekonomik sorunların çözümünün, Türkiye'nin dünya kapitalist ekonomik sistemine tam entegrasyonu ile mümkün olabileceğini açıklıkla vurgulamaktadır. Bu görüş öyle sanıyorum ki, o dönemde her yerde rastlanamayacak türden geniş kapsamlı bir ekonomi anlayışını temsil etmektedir:

"Memleketimiz her sene milyonlarca lira açık vermektedir. Halkın kazancı tamamile durmuştur. Mahsulâtımızın hariçteki pazarları maalesef kaybolmuştur. Vergiler, varidatın yüzde ellisi nisbetindedir ki, bu da bir müsadereden başka birşey değildir. Hükûmet Avrupa'ya karşı senevî 4.000.000 İngiliz lirası miktarında bir borç altına girmiştir.

Binaenaleyh, söylediğimiz vaziyet karşısında millî sermaye ile iktifa ve onun vasıtasile malî buhranı ıslâh etmek imkânsızdır. Her sene paramız kıymetini kaybederken, servetimizin mütemadi bir inhitata uğradığını görmekteyiz. Onun için, içinde bulunduğumuz şekli beynelmilel sermayenin yardımile düzeltmekten başka çaremiz yoktur. Nasıl ki, Türkiye'nin vaziyetinde bulunan birçok devletler de bu usule müracaat etmişlerdi. Vakıâ beynelmilel sermayenin çelbi noktası, memleketimiz için yeni değildir. Düyunu umumiye meselesi, beynelmilel sermayenin yadigârı olan kötü bir mirastır. Yalnız bu kötülük, beynelmilel sermayeden değil, bilâkis, müdir vaziyette olan hükûmetlerin cehaletinden; paranın gayri mümbit sahalara sarf edilmesinden ileri gelmiştir. Eğer eski hükûmetler,..., beynelmilel sermayeyi hüsnü idare etmiş bulunsalardı, düyunu umumiyenin, ihracatımızdaki fazlalık ile ödenmesi mümkündü.

Şimdi, tekrar, beynelmilel sermayeden istifade etmek vaziyetindeyiz. Memleket ziratinin sınaîleştirilmesi, haricî pazarların temini, mahsulâtın istandarize edilmesi ve muntazam ambalaj ile nakliyesi için milyonlarca sermayeye ihtiyaç vardır. Bu işleri yapmadıkça ihracatımızın ziyadeleşmesi değil, gittikçe azalması gibi bir akibetle karşılaşacağız. Nitekim, bu memnuniyetbahş olmıyan neticeler alınmaya başlanmıştır. İhracat emtiamız şöhretlerini fena bir tarzda kaybetmişler, fiatler düşmüş ve hariçteki Türk pazarlarını rakiplerimiz işgal etmişlerdir. Meselâ kilosu 45 lira eden afyon 15 liraya, kilosu 18 lira eden arpa 6 liraya düşmüştür.

Herhalde, zararları tahammül haricinde olan bu akibetlere nihayet vermelidir. Binaenaleyh, beynelmilel sermayeyi memleketimize getirmekten, onu, burada işletmekten başka yapılacak birşey yoktur. Gerek Avrupa ve gerek Amerika'da feyizli iş sahalarına vazedilecek sermayelerin celbi mümkündür. Yalnız, hiçbir kapitalist parası sabit olmıyan, beynelmilel mevkii kapitalizm

Fethi Okyar ve Serbest Fırka Sekreteri Nuri Coker

âleminin mukadderatına merbur bulunmıyan memleketlere, sermayeşini yatırmamaktadır. Londra kapitalizm rüesası, Türkiye, İran ve Rusya ile Çin'i bu kara listeye sokmuşlardır. Mezkûr çerçevenin dehşetinden kurtulmak için, bir merkez tedavül bankası açmaklığımız, paramızı valörize etmekliğimiz ve Cemiyete Akvam'a dahil olmaklığımız lâzımdır. Böylece Avrupa mukadderatına karışmış ve o mukadderatın yaşamak kuvvetine iltihak etmiş olabiliriz.

İsmet Paşa Hükümeti, bu siyasetin muhalifidir. Devlet bankası, parayı tesbit eden bir banka olmaz. Bir nevi döviz müdüriyeti mahiyetindedir ve paranın tesbiti hususunda İsmet Paşa Hükümetinin hiçbir fikri yoktur. Bugünkü konsorsiyom hükûmete senevî 7.000.000 ilâ 8.000.000 liraya mal olan sun'î bir tedbirden başka birşey değildir.

Cemiyeti Akvam'a girmek ise, Halk Fırkası'nın programı haricinde kalan bir madde gibi durmaktadır. Kapitalist âlem, kendi kuvvetini yıkmak istiyen teşebbüslerin, Cemiyeti Akvam'dan ayrıldığına kanidir. İster Cemiyeti Akvam'a muariz olmakta samimi veya gayri samimi bulunalım, netice müsavidir ve her iki noktai nazar sahiplerine aynı gözle bakılır. Pek güzel biliyoruz ki, son düyunu umumiye ihtilâfında da bütün kapitalizm alemi tarafından bize karşı tek ve müttehit bir cevap verilmiştir: 'Türkiye, Rusya'nın nasihatile hareket ettiği için borçlarını vermek istemiyoruz!'

Avrupa sermayedarlarından küçük milletlerin kısa vadelerle Türkiye'de yaptıkları teşebbüsler de, mezkûr propagandanın eseridir. milliyetperver ve demokrat olan Türkiye'nin, Bolşevizme değil, Avrupa'ya mütemayil olduğunu bütün cihana anlatmalıyız. Binaenaleyh, Avrupa kapitalistlerinin emniyetini temin ile gerek haricen ve gerek iktisaden liberalizme istinat edecek bir siyasetin Türk mukadderatına hâkim olması bilâ kaydı şart lâzımdır." (s.13-14).

Eğitim sistemindeki temel aksaklıklara da değinen yazar, sorunların çözümünü Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın iktidar olmasında görmektedir:

"Memlekete şuurlu bir maarif getirecek ve böylelikle hars buhranının önüne geçecek olan bir fırkanın iktidar mevkiine gelmesi lâzımdır. Ali Fethi Bey, partisinin, fikir hareketi yapan bir fırka olduğunu müteaddit-defalar şöylemiştir. Binaenaleyh, Serbest Cümhuriyet Fırkası'ndan, bu fırkanın ibdaî icraatından, maarif siyasetimiz için, muntazam bir program altında yapılacak olan fikir ve irfan mücadelesini beklemek hakkımızdır!" (s.13-14).

Sabih İzzet, broşürünün sonunda, "birkaç eser daha kaleme almak fikrinde" olduğunu belirttikten sonra, bu sırada yaşanan görece özgür siyasal ortamı şu satırlarla bize aktarmaktadır:

"Hakikî demokrasinin serbest cidayetini teneffüs ettiren bir hürriyet ruhu ile yazabilmek: Ne seadet! İstiklâl Mahkemeleri ve Takriri Sükûn Kanunu zamanında münakaşa ve tenkit yapabilmekten mahrumduk. Mezkûr mahrumiyet, bize, içimize sinen bir hasret vermişti.

İşte, Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü, yaşadığımız haleti ruhiyenin tesirile, sevinçle karşılamış bulunmaktayız. Bütün memleket Ali Fethi Bey'in arkasındadır! Türk Milleti, Serbest Cümhuriyet Fırkası liderinde, demokrat bir kahraman varlığını görmek istemektedir! Mesele hakikî yani tek dereceli bir intihaple ve rey sandıkları başında halledilecektir. O zaman, iktidar mevkii mevzuu bahs olurken, kehanetlere hiçte lüzum kalmıyacağını göreceğiz! Çünkü, bu makam, Türk Milletinin lâyık gördüğü şahsiyete aittir ve onun sarih hakkıdır!" (s.14-15).

Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın faaliyet gösterebildiği kısa dönemde, parti propagandası sayılabilecek broşür türü yayın sayısının fazla olmadığını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Sabih İzzet'in broşürü ise, bu pek az sayıdaki yayından biridir.

Türkiye'nin izlemesi gereken ekonomik politika ile dış politikası arasında paralellik kurması gereğini vurgulayan yaklaşımı ve Türk ekonomisinin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşme sürecini savunan temel ekonomik felsefesi açısından, Sabih İzzet'in broşürünün, en azından dikkat çekici olarak nitelendirilmesi gerektiği kanısındayım.

Ancak broşürde savunulan görüşlerin Serbest Cümhuriyet Fırkası'nın programını ve görüşlerini ne denli temsil ettiği, yanıtlanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır. □

CEMİL KOÇAK

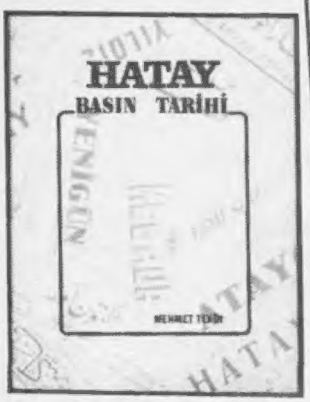

Türkiye'de süreli yayınların kaderinin kitaptan da kötü olduğu hep bilinir. Süreli yayınlar hemen her dönemde nedeniyle bir nesne olarak görüldüğünden onları saklamanın, zamana karşı korumanın güçlüğünü az çok hepimiz biliriz. Buna bir de başka kullanım aracı (eskiden daha çok kesekağıdı ve paket kağıdı olurken son zamanlardaki kâğıt toplama kampanyaları ile buna bir de kağıt hammaddesi olma tehlikesi eklendi) haline dönüşebilme özelliğini eklersek süreli yayınların akıbetinin daha da hazin olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bu bakımdan 1934 tarihli Derleme Kanunu'ndan önce çıkmış süreli ve süresiz yayınların kütüphanelerdeki eksik-gedik kolleksiyonlarının büyük bölümünü adını bildiğimiz ya da bilmediğimiz kişilerin hep saygıyla anmamız gereken çabalarına borçluyuz. Ama artık bunun sınıra geldiğini görüyoruz. Bu kanaatimizi güçlendiren son örnek Milli Kütüphane'nin yayınladığı *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataoğlu*'dur (I. Cilt, Ankara, 1987). Milli Kütüphane'nin 1963'te yayımladığı ilk katalogda 1816 süreli yayın yer alırken yirmibeş yıl sonra çıkan katalogda bu sayı ancak 2325'e yükselmiştir. 509 adetlik artışın önemli bir bölümünü de (başta Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü) yurt içinde ve yurt dışında çeşitli kütüphanelerde yer alan Kolleksiyonlar oluşturmaktadır. Bu yüzden iş yerel basının ürünlerini derlemeye gelince o yöreden yetişmiş ya da orada yaşamış kişilerin şahsî çabaları bugün de önemini korumaktadır. Bu ay tanıtacağımız dört kitap bu türlü çabaların mütevazı ama değerli birer örneğidir.

● Mehmet Tekin, *Hatay Basın Tarihi*, Antakya, 1985, 191 s.

YİRMİNCİ yüzyılın ilk yarısında siyasal bakımdan hayli hareketli günler yaşayan Hatay'daki basın yaşamı üstüne ilk bağımsız çalışma olan kitap, yörenin geçirdiği siyasal değişikliklere paralel olarak üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Fransız mandası altındaki Müstakil İskenderun Sancağı dönemi (1918-1938), ikinci bölümde Hatay Devleti dönemi (1938-1939), üçüncü bölümde de Hatay ili dönemi (1939-1984) ele alınmıştır. Birinci bölümde 25, ikinci bölümde 4, üçüncü bölümde ise 181 dergi ve gazete tanıtılmış, dönemlerin özelliğini yansıtan örnek yazılara da yer verilmiştir.

● Mehmet Önder, *Milli Mücadelenin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi (Bilgiler-Belgeler)*, Ankara, 1986, 40 s.

MİLLÎ Mücadele dönemi basınının Anadolu basın tarihinde ayrı bir yeri vardır. Daha önce *Konya Matbuatı Tarihi* (Konya, 1949) adlı kitabını bildiğimiz Mehmet Önder, bu kez 1917'de Afyon'da çıkmaya başlayan *Öğüd* gazetesinin 1919-1921 arasında Konya'da devam eden ve 1923'de Ankara'da noktalanan hikâyesini anlatıyor. Bir hayli hareketli günlerin yaşandığı Konya bölümü özellikle ilginç. Bu çalışmanın 1986'da X. Türk Tarih Kongresi'ne bildiri olarak sunulduğu da iç kapakta belirtiliyor.

● Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928*, Trabzon, 1987, 92 s.

KİTAP Trabzon'da ilk gazetenin çıktığı 1869'dan Arap harflerinin bırakıldığı 1928'e kadar geçen yaklaşık altmış yıllık süre içinde Trabzon-Ardahan (?), Bakû(?), Batum, Giresun, Gümüşhane, Ordu ve Samsun'da Türkçe, Ermenice, Rumca ve Rusça çıkmış 122 gazete ve derginin dökümünü kapsamaktadır. Ermenice ve Rumca süreli yayınlarla ilgili bilgilerin hemen tümü konuya ilişkin bibliyografik kaynaklardan aktarılmıştır. Türkçe basınla ilgili bilgiler ise Türkiye kütaphaneleri ile basılı kataloglardan ve yerli kişilerden derlenmiştir. Kitabın sonunda da bölgedeki kütüphaneler ve eski matbaalarla ilgili dökümler ve bölge basının eski mensuplarının konuya ilişkin anıları yer almaktadır.

● Aziz Demircioğlu, *Kastamonu'da Basılan Eserler (1869-1928)*, Kastamonu, 1987, 80 s.

KASTAMONU'DA uzun yıllar *Doğrusöz* gazetesini çıkarmış Yusuf Ziya Demircioğlu'nun oğlu olan yazarın daha önce *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972* (Kastamonu, 1973) ve *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir* (Kastamonu, 1980) adlı kitapları yayımlanmıştı. Bu kez Kastamonu'da basılmış kitapları ele alarak yörenin basım tarihine ışık tutmaya çalışıyor. Yapıtta toplam 88 kitap tanıtılıyor. Kuşkusuz bu sayı yeni taramalarla daha da artabilir. Tanıtılan kitapların ikisi dışında (bunlar İnebolu'da basılmıştır) tümünün Kastamonu Vilayet Matbaasında basılmış olması ilginç bir özellik olarak karşımıza çıkıyor. NURİ AKBAYAR